Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-hЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, июниин 2, 1990 он

№ 22 (7113)

Сэн 10 мүнгэн.

Үсэгэлдэр бүхы дэлхэй дээрэ Үхибүүдые хамгаалгын уласхоорондын үдэрые үргэнөөр тэмдэглээ

Сэбэр һайхан абари зантайгаар

Залуушуулаймнай гадаадын абари зан, дотоодын оюун ухаанай ажабайдал һүүлэй үедэ хараа байса муудан, яаха аргагүй үгырөө гэжэ мүнөө голхорон мэдэрнэбди. Минии һанахада, энэ гажа буруу үзэгдэлэй шэлтагаанууд нэгэн гэхэдэ, залуу үетэнэймнай уг изагуураа, гэр бүлынгөө түүхые мэдэдэггүйнь гашуудалтай ушар болоно. Тэрэшэлэн нютаг нугынгаа, тосхон һууринайнгаа бодото үйлэ хэрэгүүдые, үнгэрһэн түүхые залуушуулһаа байха, наһатайшаг зоншье булта һайнаар мэдэхэгүйдөө болохо.

Иимэ хэсүү байдалһаа хайшан гэжэ гаралтайб? Ямар хэмжээ ябуулганууд хэрэгтэйб? Эдэ бүхы мүнөөдэрэй тон шухала асуудалнуудта харюу абаха хэрэгтэй.

Пионернүүдэй городской ордоной ба ВЛКСМ-эй горкомой хүдэлмэрилэгшэд Ленинскэ таһалгануудай болон дайшалхы ажалай алдар солын музейнүүдэй ябуулдаг ажал хүдэлмэриие шалгаһан байна. Хүбүүд, басагадые хүмүүжүүлхэ талаар хэр хүдэлмэриин хэгдэжэ байһые илангаяа хонамжатайгаар шалгаба. Шалгалтын дүнгүүд тухай хуряангыгаар дуулгахада, иимэ байна.

Железнодорожно районой 46-дахи дунда һургуулида түүхын багша И. С. Тангановай хүтэлбэри доро түүхын-хизаар ороноо шэнжэлгын музей хүдэлдэг юм. Тусхай таһалга соо авиазаводой тэндэхи поселогой түүхэ, мүнөө сагай ажабайдал тухай хөөрэһэн һонин стендүүд олон бии. Агуу ехэ дайнда хабаадаһан багшанар тухай ехэ материал суглуулагданхай юм.

Музей соо саг үргэлжэ экскурсовод байдаг. Ерэһэн зониие дагуулжа, тэрэ һонин хөөрэлдөө хэдэг. Зоншье таһалдадаггүй. Багашуулые пионернүүдтэ энэ таһалга соо абадаг юм.

Һуралсалай энэ жэлдэ һурагшад поселогойнгоо үйлсэнүүд тухай материалнуудые суглуулаа. Һургуулитай зэргэлээд, «Эдир наһан» гэжэ клуб бии юм. Тэрэ клуб Советскэ Союзай Герой Д. Жанаевай нэрэ зүүдэг. Энэ герой тухай тусхай альбом үхибүүдэй уран гараар хэгдэнхэй юм. Мүнөө жэл энэ клубай хэдэн гэшүүд 3-дахи танкова армиин ветерануудай следто ошожо ерэхэ болонхой.

14-дэхи дунда һургуулида һайн музей бии. Тэрэ музейдэ Советскэ Союзай Герой Ю. Смирновой нэрэ олгогдонхой юм. Агуу ехэ Илалтын 45 жэлэй ойдо зорюулагдажа, класс бүхэндэ бэдэрэлгын тусхай даабари үгтэһэн байгаа. Гадна түүхын-уран зохеолой үдэшэ эмхидхэгдээ һэн. Тэрэ үдэшэ дээрэ 1812 ба 1941 онуудта Москвагай түлөө болоһон байлдаанууд тухай ехэ хөөрэлдөөн болобо. Дайнай ветеранууд олоороо уригдаһан байгаа.

1-дэхи интернат һургуулиин үхибүүд бэдэрэлгэ-шэнжэлэлгын хүдэлмэри эдэбхитэйгээр ябуулдаг юм. Тиимэһээ горитой дүнгүүдшье түйлагданхай. Жэшээнь, 83-дахи гвардейскэ дивизи тухай олон һонин мэдээсэлнүүд суглуулагданхай. Энэ дивизи хадаа Улаан-Үдэдэ эмхидхэгдэһэн юм.

Буряадай урданай байдал харуулһан эдлэлнүүд музейдэ элбэг юм. Модоной үндэһөөр хэгдэһэн аяга емһэртэнүүд, ажал хэхэ зэр зэмсэг, мүнгэн, алтан гоеолто, зүүдхэлнүүд эндэ бии. Эдэ бүгэдэ эмхи гуримтайгаар, нарин нягтаар хадагалагдажа байдаг.

42-дохи дунда һургуулида музей 1972 онһоо хойшо хүдэлнэ. Мүнөө энэ музей Людмила Станиславовна Исакова хүтэлбэрилдэг юм. Һургуулиин түүхэ тухай баян материал суглуулагданхай. Бүхы үеын багшанар болон һурагшад тухай тобшо мэдээнүүд бии. Тэдэнэй тоодо дайнда мордоһон хүбүүд тухай, һонин материалнууд олон. Дайн соо һургуулиин байшанда сэрэгэй госпиталь түбхинэһэн юм. Энэ госпитальдо хүдэлһэн эмшэдэй үхибүүд холбоо барисаа байгуулаанхай.

Даманска арал дээрэ баатарай үхэлөөр унаһан эрэлхэг сэрэгшэ Николай Петров тухай мүн лэ ехэ юумэн суглуулагданхай юм. Н. Петров энэ һургуулида һураа һэн.

Улаан-Үдын бусадшье һургуулинуудта музейнүүд эмхидхэгдэнхэй юм. Музей бүхэндэ горитой хүдэлмэри ябуулагдажа байдаг.

Үхибүүдэй ажабайдалда эдэ музейнүүд айхабтар ехэ удха шанартай гэбэл, ямаршье алдуу үгы. Тиихэдэ эгээл шухалань гэхэдэ, хүбүүд, басагад хизаар нютагайнгаа түүхэ мэдэхэ болоно. Энээнһээ уламжалан, аха заха зоноо хүндэлжэ һурана, абари зангынь ариг сэбэрээр хүмүүжэнэ ха юм.

Г. БЕЛОУСОВА,
Улаан-Үдын Пионернүүдэй городской ордоной методист.

Хүсөөтын һургуулида

Манай һургуулида буряад хэлэнэй, литературын ба искусствын түб нээгдэнхэй юм. Түб нээхэдээ, буряад зонойнгоо урданай һайхан еһо заншалые, аман зохеолые, түүхые, уг гарбалые һэргээхэ гэһэн зорилго табиһан байгаабди.

Энэ жэлэймнай түсэбтэ юун орооб гэхэдэ, буряад дуунуудай үдэшэ, Сагаан һарын угтамжа уг гарбалай үндэһэн, поэт Д. З. Жалсараевай түрэһөөр 65 наһанай, мүн Ц. Номтоевой 80 наһанай ба Илалтын 45 жэлэй ойдо зорюулагдаһан хэмжээ ябуулга үнгэргэхөөр хараалагдаа һэн. Энэ түсэбөө табяад лэ түбэй гэшүүд —һурагшад тон эдэбхитэйгээр хүдэлмэреэ эхилээ.

Түрүүшынгээ үдэшые буряад арадай дуунда зорюулаабди. Аймаг айлаараа ябажа, хүгшэд үбгэдые урданай дуунуудые дуулахыень гуйжа, миндаһан дээрэ бэшэжэ, альбом соо гое һайханаар шэмэглэн буулгажа табяабди. Үхибүүднай өөһэдынгөө гараар урялнуудые бэшэжэ, гүрэмэл гоеолтонуудые, һиилүүр зурагуудые бүтээгээ.

Һайндэрэй урда тээ үйлсөөр гое һайхан уряанууд үлгэгдэбэ. Үдэшымнай болохо саг ерэжэ, үндэр наһатай хүгшэд, үбгэд үзэсхэлэн гое буряад хубсаһаяа үмдэнхэйнүүд, машинааршье, ябагааршье һургуули руу ерэжэл байбад. Буряад хубсаһаяа үмдэһэн хүбүүд, басагадай тэдэниие урдаһаань угтан гаража, айлшадаа хүтэлэн һургуули руугаа оруулхые харахада, урматай байгаа һэн. Һургуулиин директор С. Ж. Чимитова энэ үдэшые нээгээ. Географическа кружогой гэшүүдэй хаажа абаһан слайднуудые харуулжа эхилхэдэ, хүн зон ехэл һайшааба.

Удаань айлшадта үгэ үгтэжэ, дайнай ветеран Намсарай Санжиев лимбэ дээрэ урданай дуунуудые уянгатай гоеор наадажа, үндэр наһатай хүгшэд: 85 наһатай хүгшэн эжы Гармаева Бальжид, үндэр наһатай Базарова Дулма, Бимбаева Норжомо, Цыденова Александра, Бадмаев Балган үбгэн, тэрэнэй хүгшэн Цыренова Цырма гэгшэд урданайнгаа дуунуудые һайханаар татан байхадань, ехэл зохид, һайшаамаар байба.

Үбһэ сабшахадаа, хонидоо адуулхадаа, гэрэйнгээ ажал хэхэдээ, агта мориео магтажа, холо хадамда үгтэһэн басагаяа хайрлажа, тогоо нэрэхэдээ дууладаг дуун бүхэн өөрын удхатай байдаг байгаа гэжэ Гармаева Бальжид хүгшэн дуулахадаа хөөрэжэ үгэбэ.

Һурагшаднай айлшадтаа наадаа харуулжа, гараараа хэһэн бэлэгүүдээ тэдээндэ бариба.

Буряад элитэ поэт Д. З. Жалсараевай түрэһөөр 65 наһанай ойдо зорюулагдаһан декада үнгэргэгдөө. Багшанар ба һурагшад шүлэгүүдые сээжэлдээд, ханын газетэ ба планшет гаргабад, зурагай выставкэ хэгдэбэ (юбиляр тухай хөөрэлдөөнүүд классуудаар үнгэргэгдэбэ). Һургуулиин библиотекарь Г. Ц-Н. Ирдынеева юбиляр тухай выставкэ эмхидхэжэ, хөөрэлдөөнүүдые классуудаар үнгэргөө. Гоеор шүлэг уншаһан, зураг зураһан һурагшад, багшанар шанда хүртөө. Һурагшадһаа, түрэлхидһөө бүридэһэн жюриин шанда хүртэһэн хүнүүд нэрьемэ альга ташалгаар угтагдаа. Жюриин дүнгөөр 7-дохи класс 1-дэхи, 8-дахи «А» класс 2-дохи, 10-дахи «А» класс 3-дахи һууринуудые эзэлһэн байна. Эдэ классууд комуудаар шагнагдаа.

Байгша ондо Сагаан һараяа угтахадаа, соелойнгоо байшанай газаа ехэ түүдэг носоожо, тэрээнээ тойрон наадаяа эхилээ һэмди. Сомон зүблэлэй түрүүлэгшэ Т. Г. Будаев ажалшадаа амаршалжа, һайндэр нээгээ һэн. Залуухан хоер басагад Сагаан һараяа сагаан эдеэгээр, торгон хадагаар еһолон хүндэлбэ. Соелой байшангай тайзан дээрэ Сагаан һарада зорюулһан наада зугаа үнгэргэбэ. 5-дахи классай һурагша Оюна Балданова өөрынгөө зохеоһон шүлэг уншаа. Үндэр наһата үбгэд хүгшэдһөө бүридэһэн фольклорно бүлэгэй дуушадай дуу бэлэг барихада, уярмаар байба. Бэһэлиг нюулган, дуу булялдаан, һээр-шаалган, гарай хүсэ үзэлсөөн гэхэ мэтын урданай буряад нааданууд үдэшэ орой болотор үргэлжэлөө һэн.

Буряад зон уг гарбалаа уһанда хаядаггүй гэлсэдэг. Худа урагуудшье болоходоо, хаанаһаа, ямар уг изагуурай үри бэеб гэжэ ухаалдижа, уудалжа мэдэхэ еһотой байгаа. Уг гарбалай һайндэртэ үнинэй бэлдэжэ эхилһэн байгаабди. Манай нютаг 7 газарһаа бүридэжэ, Хүсөөтэ нютаг болоһон байна. Эдэ нютагуудта ямар угсаатан һуудаг байгааб гэжэ бэшэжэ абаад, нютаг бүхэнэй альбомуудта угай модо зуража, гоеор шэмэглэбэбди.

Тиигээд Ц. Номтоевой 80 наһанай ойдо зорюулһан ербан хоног үнгэргөөбди, Илалтын 45 жэлэй ойе үргэнөөр тэмдэглээбди.

С. ЭРДЫНЕЕВА.

ТАСС-ай фото.

ЖАРГАЛТАЙБ ДАА.

Манда толилһоной һүүлээр

Бидэ, нэгэдэхи секретарьнар...

1990 оной апрелиин 14-нэй «БЗ-гэй» номерто П. Котовой «Юундэ хомор бэ!» гэһэн статья толилогдоо һэн. Ивалгын райондо социальна үнэн зүб байдалай жама еһонуудые сахиха тухай асуудал статья соо табигдаа Статья соо дурдагдаһан баримтануудые шалгаха талаар КПСС-эй обкомой комиссиин хүдэлжэ байха үедэ районой уншагшадһаа бэшэгүүд редакцида ерэжэл байба. Гэхэ зуура, А. Цымбалюгые хамгаалһан нэгэшье бэшэг ерээгүй.

Майн 14-дэ үнгэрэгдэһэн «районой партийно-ажахын эдэбхитэнэй» суглаан дээрэ тад ондоо байдалтай ушараабди. Эндэ үгэ хэлэгшэд Цымбалюгые хүндэлдэг, тэрэ райондо туһатай ниилээд ехэ юумэ хээ гэжэ сэхэ руунь зоригтойгоор хэлэбэ. Имэрхүү үгэнүүдые хэлэһэн хүнүүдые шагнаад, гайхахаар байба. Юундэб гэхэдэ, газетын толилһон П. Котовой статья соо тэрээндэ шүүмжэлхы еһоор хандаһан байна бшуу. Суглаанай һүүлээр А. Цымбалюк иигэжэ үйдхартайгаар хэлэбэ: «Маанадые хонид гэжэ нэрлээ ха юм...» Имагтал эндэ нүхэр Цымбалюк төөриһэн хонин мэтээр нэрлэгдэһэн байгаа ха.

Нүхэр Цымбалюк статьягай удхые ойлгожо абаагүй гээшэ ха гэжэ түрүүшээр би һанаа һэм. Зүгөөр тэрээнтэй танилсаһанайнгаа һүүлээр бултанай зүгһөө өөр тухайгаа хэлэжэ һурашанхай гэжэ этигээ һэм. Жэшээ болгон, тэрэнэй хэлэһэн эдэ үгэнүүдые дурдаябди: «Таанад маанадые бузарлаха, хардаха хүсэлтэй гээшэ хат».

Зүгөөр мүнөө суглаанда тэхэриебди. А. Цымбалюк КПСС-эй обкомой комиссиин бэлдэһэн справка урдаа баряад, бэеэ сагааруулгын үндэһэн болгоо. Справка соо элдэб олон зүрюу баримтанууд бии гэжэ эндэ суглараһан хүнүүд ойлгоогүй гээшэ ха.

Нэгэ талаһаань харахада, статья соо заагдаһан баримтанууд баталагдана, нүгөө талаһаань хаража үзэхэдэ, тэдэ тад ондоогоор тайлбарилагдана. Үнэхөөрөө-шье урдандаа Бадмацыреновтэнэй бүлын ажаһууһан коттедж соо мүнөө нүхэр Цымбалюк ажаһууна гэжэ мэдэрэгдээ. Ивалгын райгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо байһан В. С. Неустроевтой хөөрэлдэһэнэй һүүлээр нүхэрһөө гээгдэһэн эзэн эхэнэр бүлынхидтэеэ хамта (бүхыдөө 8 хүн) табадахи дабхарта гурбан комнатно квартирада орохоор зүбшөөлөө үгэбэ. Тиихэдээ хожомоо доодо дабхарта квартира үгэхэ зэргэтэйт гэжэ тэрэ хэлэһэн байгаа.

Би С. Ж. Бадмацыреноватай уулзааб. Хэрбээ уурлаар дулаасуулха талаар хүшэр бэшэ байгаа һаань, би тэрэ квартирада орохоео огтошье зүбшөөхэгүй һэм гэжэ Бадмацыренова хэлэбэ. Бүлын гэшүүдэй 8 хүн байгаа хада ядахын сагта орондонь дүрбэн комнатно квартира үгыт гэжэ нүхэр Неустроевые тэрэ гуйһан байгаа. Зүгөөр тэдэнэртэ гурбан комнатно квартира хүрэхэ гэжэ тэрэ тоолоо ха.

Хоер кухнитай, коммунальна бүхы таатай зохид эрхэ байдалтай хоер дабхар коттеджын һүүлээр Бадмацыреновтэнэй бүлые гурбан комнатно квартирада оруулхадаа, ехэл буруу ябадал гаргагдаһан болоно бшуу. Бадмацыренова туһаламжа эрижэ, Цымбалюгта хандаһан байха. Теэд мүнөө болотор, 1986 оной үбэлһөө хойшо, тэрэл квартира соогоо энэ бүлэ ажаһууһаар зандаа.

Үнэхөөрөөшье А. Цымбалюк райпогой туһаламжаар мебельнэ гарнитур болон япон телевизор худалдажа абаа гэжэ справка дотор мэдэрэгдэнэ. Тиигээд телевизор эбдэрхэй байгаа гэжэ тэндэнь тэмдэглэгдэнхэй. Мүнөө нүхэр Цымбалюгые хайрлахамнайл үлэнэ бшуу. Тэрэниие хүйтэн гэртэ оруулхаһаа гадна, тэрээндэ эбдэрхэй телевизор худалдажархеол.

Нүхэд Цымбалюк болон Манзаева хоер автомашинануудые хубаарилхада хабаадалсаагүй гэжэ справка соо хэлэгдэнэ. Түрүүшын ээлжээндэ байһан, бэлэдхэлэй контородо тушааха еһотой мяхаяа тушааһан (1 тонно) аад, «Нива» автомобиль абажа шадаагүй А. И. Муруеватай яаха еһотойб? Хэлсээнэй еһоор жэлэй туршада машина тэрээндэ худалдаха еһотой байгаа. А. Цымбалюгай гараа табиһан саарһатай болоһон ондоо хүн энэ автомобиль худалдажа абашоо. Энэ жаргалтай эзэн хэн гээшэб гэхэдэ, дүрбэдэхи ээлжээндэ байһан И. Рошинец болоно.

Республикын Совминай худалдаа наймаанай таһагай начальник О. Будницай хэлэһэнэй еһоор, оройдоол 1989 онһоо хоморой шухаг эд бараануудые хубаарилга нэгэ бага гуримшуулагдаа. 1989 он болотор юун болодог байгааб гэжэ хэлэхэнь хүшэр. Совминай жасаһаа табигдадаг эд бараанууд саг болзор соогоо документ соо бэшэгдэдэггүй байгаа гэжэ комисси шалгаха үедөө тэмдэглээ. Тиихэдээ бэшэг саарһа бариһа худалдан абагшад зоргоороо аашалдаг байгаа бшуу.

Комисси Д. Д. Манзаевада баригдажа байһан гэртэ сэгнэлтэ үгөөгүй гэжэ халаглан тэмдэглэхэ байнабди. Гэхэ зуура, «Коммунизмын туяа» гэһэн районно газетэ энэ темэдэ зорюулжа, хэдэн тэмдэглэлнүүдые толилһон юм.

Эдэ тэмдэглэлнүүд болон газетэдэ толилогдоһон бусад шүүмжэлхы материалнуудые уншаһан районой ноед ниилээд ехээр сухалаа хүрөө. Юундэб гэхэдэ, Манзаеваһаа эхилээд, уданшьегүй өөһэдынгөө хубиин байдалые болбосон түхэлтэй болгожо үрдиһэн бусад хүтэлбэрилэгшэд шүүмжэлэгдэһэн байна.

«Эдэбхитэдэй» суглаанда үшөө дахин тэхэрихэ хүсэлтэйб. «Нэгэдэхи секретарьта» баригдаһан шэнэ гэртэ ороогүй байһандаа би габьяатайб гэжэ А. Цымбалюк бэеэ тоолоно ха. Имэ гэртэ ороход эрхэгүйб гэжэ тэрэ огтошье һэжэглэнэгүй. Тиихэдээ нэгэдэхи секретарьнар тусгаар ондоо хүнүүд болоно гээшэ гү? Харин эгээлэй юрын хүнүүд олон жэлэй туршада гэр байра хүлеэжэ, хэды хободог гээшэб?

А. Цымбалюк тушаа хэлэгдэһэн шүүмжэлэлые партиие шүүмжэлһэн мэтээр заримашуул һанадаг байна. Иигэжэ һанаха гээшэмнай таагүй ябадал болоно бшуу. Сэхыень хэлэхэдэ, партбилет урдаа баряад, шүүмжэлэлгэһээ бэеэ зайсуулха һэдэлгэ гаргаһан болоно. Журналистнууд зоргоороо аашалһан коммунистнууд тухай бэшэхэдээ, партиие муудхаха зорилго табидаггүй, харин тэрэниие бузарлаһан гэшүүдһэ арюудхан, бэеэ сэбэрлэхэдэнь туһалха гэжэ оролдодог.

Сергей БОЛОТОВ,
манай корр.

Өөрын һанамжатай байха

Һүүлэй үедэ манай газетэдэ һанаа амараар хандаха хүнүүд үсөөн болоо. Заримашуул маанадые дэмжэнэ, нүгөөдүүлынь хараана... Тобшоор хэлэбэл, газетэдэмнай зоной зүгһөө анхарал хандуулагдадаг боложо байна. Энэ ехэл һайшаалтай гээшэ. Гэхэ зуура, районой газетэдэ хүдэлхэ гээшэ мүнөө ехэл хүшэр болонхой. Ушар юуб гэхэдэ, нэгэ талаһаа партбюрократи хашажа һалахагүй. Тэдэнэй хэлэһээр хонишод, хүдөөгэй ажалшад тухай, тэдэнэй ажалай намтар тухай, тоо баримтанууд тухай бэшэхэ еһотой болонобди. Нүгөө талаһаа газетымнай уншагшад хододоо зоримгой, бэеэ даанги, хэнһээшье дулдыдангүй материалнуудые гаргадаг байхыемнай уряалха...

Үнгэрэгшэ жэлэй ноябриин эсэс багта газетэдэ А. Кокоринагай «Түрүүлэгшэдэ гэр» гэһэн статья гаргагдажа, Советскэ райпогой түрүүлэгшэ Д. Д. Манзаевагай ээлжэ байһан тушаалаа хэрэглэхэ ябадал тухай бэшэгдэһэн байна. Социальна адли тэгшэ эрхэ байдал тушаа, бүхы юумэ зүбөөр хубаарилха тушаа хөөрэлдэдэг гээшэбди. Гэхэ зуура, ээлжэ байһан тушаалаа хэрэглэн, манай совет байдалай дүрим эбдэхэ ябадалнууд ушарһаар зандаа. Тус материал тушаа уншагшаднай өөһэдынгөө һанамжануудые хэлээ һэн. КПСС-эй райкомой бюро дээрэ (дүрбэ һара үнгэрһэн хойно мартын 29-дэ үнгэргэгдөө) һайнаар бодожо үзэнгүйгөөр статья бэшэбэт гэжэ хараалгаһан байнабди.

Тус газетэдэ долоон жэлэй туршада хүдэлөөб. Теэд энэ болзор соо нэгэшье материал бюродо зүбшэн хэлсэгдэжэ үзөөгүй. Гэхэ зуура, «Түрүүлэгшэдэ гэр» гэһэн материалһаа дутахагүй хэды олон материалнууд гаргагдаа һэм. Хүнүүдэй һанаа зобоодог олохон лэ асуудалнууд дайралдаһан байха.

Үнгэрэгшэ жэлэй сентябриин 21-дэ районой газетэдэ «Бүхөөр нойрсолго» гэһэн минии статья гаргагдаһан байна. Эндэ Кибалино гэжэ багахан тосхоной хүн зоной ямараар ажаһуудаг байһан тухай хөөрэгдэнэ. Районой хүтэлбэрилэгшэд, районой албангууд тосхоной ажабайдалаар нэгэшье дахин һонирхожо үзөөгүй байха юм.

Статьягай газетын хуудаһанда гаргагдаһанай һүүлээр тосхоной ажабайдал һайн тээшээ хубилжа магадгүй гэжэ һанагдаа һааб даа. Теэд энээнэй орондо авторай адресаар нэрэ һурагүй гэмнэһэн үгэнүүд орожо захалаа. Тосхондо ажаһуудаг хүнүүдые ,совхозой директорые гомдохооһон ябадал болоно гэжэ оло дахин дуулаха баатай болооб. Гадна намтай хөөрэлдэһэн залуу багша Светлана Колесниковае муушалха ушарнууд гараһан байна.

Тус асуудал бюрогой суглаанда табиха ёһотой байгаа. Юундэ тосхондо хоер жэлэй туршада фельдшер эльгээгдэнэгүйб? Тэндэхи ори ганса магазинай прилавогууд юундэ хооһон бэ? Юундэ телевизорнууд, холодильнигууд хүдэлнэгүйб? Магазинда архи худалдаһанай һүүлээр хэдэн хоногто юундэ һургуулида олон һурагшад ерэдэггүйб? Үшөө гол асуудал гэхэдэ, тосхондо ажаһуудаг хүнүүд үхибүүдтээ, тэдэнэй ерээдүйдэ һанаагаа зобоногүй, анхарнагүй. Энэл аймшагтай байна. Үхибүүд манай ерээдүй гэжэ юундэ мартадагбибди?!

«Түрүүлэгшэдэ гэр» гэһэн статья юундэ бюро дээрэ зүбшэн хэлсэгдээб? «Перестройка: нравственность в социальном аспекте» гэһэн гаршаг доро энэ статья толилогдожо, Ивалгада дайралдадаг дутагдалнуудые элеэр харуулаа бшуу. Районой хэмжээндэ ямар бэ нэгэ шэнэ ноен бии болоходоо, гүрэнэй мүнгөөр өөртөө коттедж барижархидаг заншалтай. Ямаршье ээлжээндэ байнгүйгөөр гоё гэр өөртөө барижа, досоонь болбосон түхэлтэй гэртэл адли бүхы юумэ табина. КПСС-эй, РАПОгой, гүйсэдкомой бүхы хүтэлбэрилэгшэд иимэ гэрнүүдтэ ажаһуудаг. Манзаевашье тэдэнэй тоодо оролсохо һанаатайгаар гэр барюулхые оролдоо бшуу

Иимэ ябадалнууд буруушаагдадаг, шоо үзэгдэдэг гү? Бусад хүтэлбэрилэгшэд һургаал абаа гү? Хэниинььшье һургаал абаагүй гэжэ хэлэебди. Бюро дээрэ гансал журналистнууд зэмэлэгдэжэ һалаа. Корреспондентнүүдые хэн хамгаалнаб! Хүтэлбэрилэгшэдые шүүмжэлхэ ябадалда эсэс табиха хэрэгтэй гэхэ мэтэ үгэнүүд зэдэлһэн байна.

Райкомой хүдэлмэрилэгшэдэй тус материалда ямараар хандадаг байһаниие һайн мэдэжэ байһан тула суглаан дээрэ хэлэгдэһэн үгэ бүхэниие миндаһан дээрэ бэшэхэ гэжэ бодоо һэмди. Тэдэниие газетэдэ хубилгангүйгөөр гаргаха гэһэмнай бюрогой гэшүүд таһа хорёо. Тус стенограмма уншагшадые хүлгүүлхэ гэжэ тэдэнэр мэдэжэ байгаа бшуу.

Үнэхөөрөөшье иимэ материалай газетэдэ гаргагдаа гээшэ һаа, ноед һайдай бодото нюур элеэр харагдаха байгаа ха юм. И. М. Кравцов газетэдэ материалай гараха бүхэндэ дураа гутадаг ёһотой. Тэрэ райсоведтэ гансааран кандидадаар дэбжүүлэгдээ һэн. Һунгагшад иимэ ябадалые буруушаажа, дехяад һунгалта үнгэргэхые баадхаа. Нэгэ гараар бэшэгдэһэн аад, ондоо хүнүүдэй гар табилгатай шүүмжэлхы бэшэгүүд редакцидамнай олоор ороһон байна. КПСС-эй райкомой секретарь байһан, мүнөө райгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшо олон хүнүүд бэшэгүүдые эльгээгээ гэжэ этигэхэгүйб гээд мэдүүлээ.

Бюро дээрэ А. П. Цымбалюгай хэлэһэнэй ёһоор, И. М. Кравцов болон И. П. Осеевой мүнөө ажаһуудаг коттедж түрүүшээр тэдэнэй бэшэ байгаа гэжэ уншагшад ойлгохо һэн. КПСС-эй райкомой нэгэдэхи секретаряар хүдэлһэн А. И. Плотников түрүүшээр тэндэ ажаһууха еһотой байгаа. Теэд республикын Госагропромдо тэрэнэй хүдэлхэеэ ошоходо, квартирадань Кравцов зөөжэ ороһон байна. Мүнөө КПСС-эй райкомой нэгэдэхи секретаряар хүдэлжэ байһан Цымбалюгшье энэ коттедждэ орохо дуратай байгаа һэн.

Үндэр дээдэ тушаалнуудые ээлжэ байһан бүхы ноед һайдые муушална бэшэбди. Албан хойрог ябадал гаргадаг зарим тэды тушаалтад хаанашье дайралдадаг лаб даа. Маанадай мүнөө ажаһуудаг системэ бүхы юумэндэ зэмэтэй гэжэ һанагдана. Бүхы хүнүүд, тэрэ тоодо ноед һайдшье элбэг дэлбэгээр ажаһууха гэжэ оролдодог байха. Гансал хэмһээ гараха гээшэ буруул даа. Иимэ заншаһан системые үндэһөөрнь хубилгаха саг тулажа ерээ гэжэ һанаха байнабди. «Түрүүлэгшэдэ гэр» гэһэн материал энээниие бодотоор гэршэлэн харуулна.

Статья тушаа зүбшэн хэлсэлгын үедэ журналистнуудай хэлэһэн үгэ бүхэн таһа дүүрэгдэдэг, болюулагдашадаг байгаа. Гэхэ зуура, бюрогой гэшүүд болон райпогой хүдэлмэрилэгшэдэй хэлэһэн үгэнүүд анхаралтайгаар шагнагдаа. Теэд бидэ, журналистнууд, һанажа байһан юумэеэ нюунгүйгөөр сэхэ руунь хэлэхэ гэжэ оролдообди.

«Редакцида ямар хүнүүд хүдэлнэб гэжэ һайнаар хаража үзэхэ хэрэгтэй!»— гэжэ КПСС-эй райкомой нэгэдэхи секретарь А. П. Цымбалюк зандарганаар хэлээ.

Залуушуулай газетэ Ивалгын районно Соведэй арадай депутадуудта эльгээһэн нээмэл бэшэг толилхо байха гэжэ найданабди. Манай газетэдэ энэ бэшэг толилогдохогүй. Редакторай орлогшодо районой нэгэдэхи секретарь бэшэг бү гаргагты гэжэ хэды дахин һануулһан байха юм. Журналистые зэмэлһэн баримтануудшье байха гэжэ Андрей Павлович айлгахые оролдоо. Иигэжэ занаха, зандарха ябадалда хэзээ эсэс табигдахаб? Журналистнууд бүхы хэрэг байдал хубилгангүйгөөр байһан сооһь бэшэхэ гэжэ оролдоно ха юм.

Цымбалюк райкомые ямар бэ нэгэ бюрократическа конторо болгожорхинхой гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй. Энэ конторо руу саарһан дансагүйгөөр, ямар бэ нэгэ элидхэлгүйгөөр орожо болохогүй. Бүхы юумэ зүбшөөхэ, доро дохихо, һайшааха, магтаха гэхэ мэтэ эндэ дэлгэршэнхэй. Би һүүлэй үедэ тус «конторо» руу орожо, сагаа гээхэеэ болинхойб. КПСС-эй зэргэһээ гараа һаа дээрэ ха гэһэн бодолшье толгойдо ерэдэг болонхой. Партиин гэшүүнэй һэшхэл, сэбэр һайхан һанаан бодол тушаа ходо хөөрэлдэдэгбди. Теэд КПСС-эй бүхы гэшүүд иимэ бэшэл даа. Партийна байгуулламжа болон системые хубилгаха шухала. Цымбалюк, Кравцов мэтэ имэрхүү «хүтэлбэрилэгшэдэй» байһан сагта парти хубилха гэжэ би этигэнэгүйб. Имэрхүү хүнүүдтэй хөөрэлдэһэнэйшье үлүү болодог. Бэеэ дээгүүр абадаг хүнүүдһээ байгуулагдаһан аппарат хэндэ хэрэгтэйб? Имэрхүү шалтагаануудһаа уламжалан, би КПСС-һээ гараха хүсэлтэйб. Журналистика хадаа бэеэ дааһан хэблэл байха зэргэтэй гэжэ би тоолоноб. Зүгөөр бэеэ дааһан хэблэл тухай мүнөө дээрээ хэлэхэнь дэншье һаа, эртэшэг гээшэ ха.

ПОСТСКРИПТУМ

«Бүхөөр нойрсолго» гэһэн материалые толилһоной һүүлээр найман һара дүүрэхэ дүтэлөө. Зүгөөр хүдөө тосхон һайн тээшээ хубилаа гү? Майн һайндэрэй урда тээхэнэ гушан жэлэй туршада ажахыдаа хүдэлһэн Оронгын совхозой түрүү тугалшан Нина Семеновна Петроватай гэнтэ городто уулзашоо һэм. Тосхонойхидой ажабайдалай һайжарһаниинь харагданагүй. Статьягай толилогдоһоной һүүлээр ерэһэн районой элдэб комиссинууд ажал хэрэгэй удхые гүнзэгыгөөр ойлгоогүй аад, шүүмжэлхы статья бэшээ гэжэ авторые гэмнэхэ һэдэлгэ гаргаа...

Нина Семеновна иигэжэ хэлэбэ: «Тосхондо жэлһээ үлүү саг соо радио хүдэлнэгүй. Клуб хаагдашанхай. Магазин соо ороходо хооһон байдаг. Наймаалагша дуран соогоо аашалжа, һай һанаа һаа, магазинаа нээдэг. Улаан үндэгэнэй һайндэрнүүдэй һүүлээр гүрэлхидэй үдэрэй урда тээ магазин долоон хоногой туршада хүдэлөөгүй. Статья тон зүбөөр бэшэгдээ. Бултадаа наймаалагшые дэмжэдэг, теэд һайн тээшээ хубилһан юумэ үгы бшуу». Бэйгша оной майн 17-ной газетын номерто «Шухала болоһон асуудал» гэһэн гаршаг доро «Иимээр ажаһуужа болохогүй!» гэһэн бэшэг толилогдожо, хэдэн арбаад кибалиинхид тэрээн доро гараа табяа. Тэдэ урдандаа статья соо табигдаһан үнөөхил шиидхэгдээгүй асуудалнууд тухайгаа дахяад хэлэнэ. Тиихэдээ хэн зүб гээшэб? Номенклатурна креслэ бүхөөр эзэлхэ, өөрынгөө нэрэ хүндые хамгаалха тухай анхардаг мүнөөнэй районно зарим хүтэлбэрилэгшэдэй ажал хэрэгые мүртэйгөөр ябуулжа, эмхидхэжэ шадахагүй байһан тухай хөөрэлдэхэ хаһа саг оршон ерээ гэжэ һанаха байнаб...

О. ЕШЕЕВА,
«Коммунизмын туяа»
газетын корр.

Репортаж

ЛИТВАГАЙ РЕСПУБЛИКЫН БЭЕЭ ДААНГИ ГҮРЭН БОЛОХО ЗОРИЛГОДО ЯМАРААР ХАНДАНАБТА! БҮХЫ ЮУМЭ ҮНЭН СЭХЭЭР ХӨӨРЭХЭ ШУХАЛА. АРАД ЗОНДО СЭХЭ РУУНЬ ХЭЛЭБЭЛ, ДЭЭРЭ БАЙХА. ТЕЛЕВИДЕНИИН ДАМЖУУЛГАНУУДТА, ТҮБЭЙ ГАЗЕТЭНҮҮДТЭ ЗАРИМ АСУУДАЛНУУД ТОН ҺАЙНААР ХАРУУЛАГДАНАГҮЙ ГЭЖЭ ҺАНАГДАНА. СССР-эй АРАДАЙ ДЕПУТАДУУДАЙ I СЪЕЗДЫН ҺҮҮЛЭЭР ПРИБАЛТИКЫН РЕСПУБЛИКАНУУДТА ХҮНДЭТЭЙГӨӨР ХАНДАДАГ БОЛООБ. ЭДЭ РЕСПУБЛИКАНУУДТА БАГА САГЫН ЮУМЭНҺЭЭ АЙХАГҮЙ, ҺҮГЭДЭН ДОХИХОГҮЙ ТҮРҮҮ БЭРХЭ ХҮНҮҮД ОЛОН АЖАҺУУНА ГЭЖЭ СЪЕЗД ХАРУУЛАА.

А. БРАЗАУСКАС, В. ЛАНДСБЕРГИС, К. ПРУНСКЕНЕ ГЭГШЭДЫЕ ХҮНДЭЛНЭБ. ЭКОНОМИЧЕСКА БЛОКАДЫЕ НЭРЭТЭЙ ТҮРЭТЭЙГӨӨР ДАБАЖА ГАРАХЫЕНЬ ЛИТВА АРАДТА ХҮСЭНЭБ.

И. КУЗНЕЦОВА.

СОЦИАЛИЗМЫН замһаа капитализмда гансата ороһон нэгэшье гүрэн байгаагүй юм, тиимэһээ Польшо хадаа иимэ зам гаталхые һэдэһэн түрүүшын орон болоно гэжэ Польшын «Солидарностиин» түрүүлэгшэ Лех Валенса хэлээ һэн. Теэд мүнөө бодоод үзэхэдэ, Зүүн Европын бүхы оронууд шахуу энэ замаар дабшахаар бэлэн байһанаа мэдүүлдэг болоод байна. Советскэ Союзай Литвашье иимэ замаар дабшаха хүсэлтэй гээшэ ха. Богонихон болзор соо Литвагай парламент ехэ хубилалтануудые хэжэ үрдеэ. Хэдэхэн часай туршада Прибалтикын энэ республикын Верховно Совет гурбан шухала документ баталан абаа.

КПСС-эй Уставай проект партиин мүнөө хүсэндөө байһан Уставта орходоо үлүү ехэ демократическа шэнжэтэй, өөрынгөө удхаар үлүү гүнзэгы гэжэ Литвагай Компартиин (КПСС-эй платформо баримталдаг) Сагай зуурын ЦК-гай нэгэдэхи секретарь М. М. Бурокявичюс тэмдэглэбэ. Тэрээн дотор «Союзна республиканууудай коммунис партинууд» гэһэн бүлэгэй оруулагдаһаниинь ехэ һайн гээшэ. Устав дотор КПСС дэлхэйн коммунис хүдэлөөнэй хубинь мүн гэжэ оруулха шухала гэжэ һанаһаб гэжэ тэрэ тэмдэглэбэ. Советскэ Союзай Коммунис партиин зорилгонууд тухай бури эли тодоор хэлэхэ байгаа. Литвагай коммунис интернационалистнуудта КПСС-эй шэнэ Уставай проектын гол үзэл сурталнууд илангаяа ехэ удха шанартай, Литвагай Компарти тон хүшэр хүндэ политическэ эрхэ байдалда саашадаа ажаһууха, тэмсэхэ, Литвагай хүгжэлтын социалис хараа шэглэлэй түлөө тэмсэхэ байха гэжэ гүнзэгыгөөр этигэнэб.

Литва политическэ хүшэр байдалда ороод байна гэжэ үгэ хэлэгшэ хэлэбэ. Республикын Верховно Соведтэ һунгалтын болоходо депутадуудай олонхи һуури эзэлһэн националис, хуушан үзэлые баримталдаг хүсэнүүд Совет Литвагай гүрэнэй байгууламжые хубилгахын тула парламентые хэрэглэхэ гэжэ оролдоно. Литвада байһан капиталис еһо гуримые магтан дуулахадаа, тэдэнэр хүдэлмэришэд, таряашадай экономическа, социально-политическэ хүшэр хүндэ байдал тухай, түрүү хүнүүдые хэршэлһэн, мүрдэһэн тухай, 1926 ондо буржуазна Литвада Литвагай Компартиин хүтэлбэрилэгшэдые буудажа алаһан тухай, ажал хүдэлмэригүйдэлгэ ба капиталай бусад оронуудта Литваһаа 100 мянган хүнэй гаража ошоһон тухай тэдэнэр ямаршье үгэ дуу гаргаагүй. Тиихэдэ литовско буржуазна националистнуудай эдэбхитэй хабаадалгатайгаар Гитлерэй эзэмдэһэн жэлнүүдтэ Литвагай 371 мянган эрхэтэдэй алуулагдаһые, Литвагай 70 мянган эрхэтэдэй фашис Германида хэтэргэй хүдэлмэридэ абаашагдаһые, плендэ ороһон 229 мянган совет хүнүүдэй Литвада алуулһые, мүн баһа совет бусад республиканууднаа, мүн баһа капиталис системын гүрэнүүдһээ 100 мянга гаран эрхэтэдэй алуулһые тэдэнэр дурдаагүй.

Литвагай үнгэрһэн түүхые байһан соонь сэгнээд, тэрэ иигэжэ мэдүүлбэ: литва арад ажал хүдэлмэридэ дуратай, тэрэнэй эрхим бэрхэ хүнүүд литературын, искусствын болон эрдэмэй эрхим һайн зохеолнуудые бүтээһэн, урда сагта ниитын хүдэлөөнэй элитэ ехэ ажал ябуулагшадые хүмүүжүүлһэн байгаа. Литва арад бусад арадуудта тон хүндэтэйгөөр хандадаг, тэрэ өөрынгөө түрэл хэлэндэ дуратай, арадай түрүү еһо заншалнуудта, түүхын болон культурын үнгэрһэн сагай һайн талануудта хүндэмүүшээр хандадаг. Литвада буржуазна гүрэн түрые һэргээн бодхоолгодо эрмэлзэл, үнгэрһэн сагта гэдэргээ тэхэрихэ гээшэ түүхын еһо гуримда таарахагүй зүйл гэжэ һананаб.

Националис, хуушан еһо гуримуудые баримталдаг хүсэнүүд өөрынгөө зорилгонуудые бэелүүлхэ хэрэгтэ литва арадай ехэнхи хубиинь үндэһэ яһанай мэдэрэлые шадамар бэрхээр ашаглана. Харин Литвагай Верховно Соведэй депутадууд бүхы литва арадай зүгһөө хэлэхэ эрхэгүй. Юундэб гэхэдэ, Литвагай ССР-эй Верховно Соведэй һунгалтада тэдэнэр дуугаа үгэлгын списогуудта оруулагдаһан һунгагшадай ниитэ тоогой 41,2 процент абаһан байна.

Литвада болоожо байһан политическэ үйлэ хэрэгүүдэй ушар шалтагаануудые тэмдэглэхэдээ, сепаратис, националис хүсэнүүд олониитэдэ мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдые — хэблэл, радио, телевидени, буляан абахадаа Литвагай шэнэлэн хубилагдаһан Компартиин хүтэлбэриин зүгһөө ямаршье эсэргүүсэлтэ ушараагүй. Гэхэһээ байха, тэрэнэй хүтэлбэрилэгшэд хубилган шэнэдхэлгын үзэл сурталаар бодото хүсэл зоригоо нюужа, сепаратис хүсэнүүдээр ниилэһэн байха юм. Эдэ хүсэнүүд гүрэнэй засагай һула байһые мэдэржэ, Литвада СССР-эй Зэбсэгтэ Хүсэнүүдтэ эсэргүү харата муухай хүдэлмэри ябуулһан, совет сэрэгшэдые үзэн ядаха, Совет Армиин зэргэнүүдтэ залуу хүнүүдые албан хэхэгүй гэжэ уряалһан, өөрынгөө харата муухай зорилгонуудые бэелүүлхын түлөө литва национальна армии байгуулха хүсэлэнтэй.

Совет обществые демократизацилга Литвада совет Хуулинуудые эбдэлгэтэй, Литвада 40-дэхи онһоо урид байһан байгууламжые һэргээхэ һэдэлгэтэй адли бэшэ. Литвада СССР-эй Хуулинуудай хүсэндөө байлга бүрин дүүрэнээр болюулагдана. Энээн тухай Литвагай Верховно Соведэй мүнөө болоожо байгаа сессиин документнүүд эли тодоор харуулна. СССР-эй бэеэ даанги байдалые хамгаалха, СССР-эй национально-гүрэн түрын еһо гуримуудые, Советскэ Союзай аюулгүйе ба газар дайдынгаа нэгэ бүхэли байхые, Совет Литвада ажаһуугшадай эрхэ сүлөөнүүдые ба аюулгүйе сэхин хамгаалха, Литвада социалис байгууламжые ба Совет засагай түлөө тэмсэгшэдые хамгаалха талаар хэрэгтэй хэмжээ ябуулгануудые абахаар саг ерээ гэжэ һанаһаб гэжэ Литвагай Компартиин Саг Зуурын ЦК-гай хүтэлбэрилэгшэ хэлэбэ. Литвагай Компартиин хардалга, тухиралга, республикын националис хуушан еһо гуримуудые баримталдаг хүсэнүүдэй коммунистнуудые мүрдэлгэ бидэниие айлгахагүй. Коммунистнууд-интернационалистнууд республикын Верховно Соведэй һунгалтада Совет Литвагай СССР-эй бүридэлдэ саашадаа хүгжэлтын түлөө тэмсээ. Тэдээндэ эсэргүү бүхы сепаратис, националис хүсэнүүд тэмсээ, тэдэнэртэ телевидени болон олониитэдэ мэдээсэл тараадаг бусад хэрэгсэлнүүд туһа хүргөө. Коммунистнууд-интернационалистнууд совет Литвагай СССР-эй арадуудай бүлэ соо байхын тула, Литвагай социалис гүрэн түрын талаар бүрин дүүрэнээр бэеэ даадһан байдалай түлөө, тэрэнэй капиталис дэлхэйһээ дулдыданги бэшэ байхын түлөө мүнөөшье тэмсэһээр.

«ЕХЭ ПОЛИТИКА» ЯБУУЛАГДАНА ГҮ!

Конституциин 6-дахи статьяе хубилгаха хэрэгтэй байһан ушар хэндэшье һэжэг түрүүлнэгүй еһотой гэжэ Литвагай Компартиин (КПСС-эй платформо баримталдаг) сагай зуурын Центральна Комитедэй хоердохи секретарь В. Н. Швед тэмдэглэбэ. Энэмнай үнинэй шиидхэхээр болонхой. Нээрээшье общество дотор партиин үүргэ ба нэрэ хүндэ хүнүүдэй этигэл найдабаряар тодорхойлогдодог гээшэ. Тиигэбэшье энэмнай имагтал мүнөө партийна билет абажа ябаһан олонхи хүнүүдэй гансал биледээрээ бэшэ, харин үзэл бодолоороо коммунистнууд байһан ушартал зүб байха болоно.

Партийна билетэй хүнүүдэй тус статья болюулһанай һүүлээр тэрэл дороо энэ үзэл бодолоо мартажа, тад ондоо юумэ идхадаг болоһон ушарнуудтай бидэнэй мүнөө ушардаг болоһомнай халагламаар. Иимэ оршон байдалда КПСС бодото дээрээ баруунай талада туһаламжагүй, хамгаалгагүй үлөөд байна ха юм. Харин КПСС манай бүхы байгуулалтын политическэ ба үзэл сурталай гол хүсэн байһан зандаа. Энэ үнэн зүб юумые дабтаһанай хэрэггүйшье ..., тиигэбэшье дабтаашье һаа, үлүү болохогүй гэжэ һананаб. Тудалдажа байгаа үйлэ хэрэгүүдэй урда хуули еһоной талаар коммунистнуудай арга шадал багатай байхада, бүхыдэ общество доторхи үйлэ хэрэгүүд олон ушарта ниилээд түгшүүритэй болоно гээшэ.

Политическэ парти болохо «Саюдис» Литвада хүтэлбэрилхэ өөрынгөө эрхые харуулаа гэжэ мүнөө хэлэгдэһэн байна. Тиимэ, үнэн дээрээ республикын Верховно Соведые һунгалгын дүнгүүд Литвагай Компарти (КПСС-эй платформо баримталдаг) оройдоол дүрбэн һуури абаа гэжэ харуулба. Тиихэдэ городой ород хэлэтэй хүн зоной түлөөлэгшэд парламентда оройдоошье һунгагдаагүй. Юуб гэхэдэ, КПСС-эй гү, али Литвагай хубилгагдаһан Компартиин нэрэ хүнүүд бүхы юумэнһээ холодуулагдаһан байна гэжэ үгэ хэлэгшэ тэмдэглээ.

«Саюдис» ехэ юумэ хээ. Тэрэ литва арадай урда уг зорилго табяа, тиигэжэ үндэһэн яһатаниинь бултадаа дуугаа үгөө. Бусад тухай иигэжэ хэлэхэ аргагүй. Литовецуудые ородуудта зүришүүлхые би хүсэнэгүйб. Мүнөөдэрэй шухала асуудал гэхэдэ, Литвада ажаһуугшадай зарим хубинь саашанхи хараагаа алдаа, ерээдүйдөө найданагүй, тиигэжэ дуугаа үгөөгүй байна. Харин саашанхи бэеэ даанги байдалаа обеорһон хүнүүд дуугаа үгэхэеэ ошоо ха юм. Бидэ, коммунистнууд, энэ саашанхи байдалаа үшөөл ойлгоногүйбди, хүнүүдтэ идхажа шаданагүйбди.

Тиигэбэшье иимэ оршон байдалда манай оппонентнүүдэй хэрэгүүд, тэдэнэй һанаһаар, тиимэшье һайн бэшэ гэжэ үгэ хэлэгшэ тобшолбо. Мартын 7—8-да үнгэрһэн һунгалтын дүнгүүдые гүйсэд би мэдэнэгүйб, тиигэбэшье Литвагай ССР-эй 141 депутадһаа нэгэдэхи, хоердохи шатануудта 116 депутадынь республикын бүхы һунгагшадай 36,7 процент дуу абаһан байна. «Саюдисай» тала баримталагшад — 116-һаа 89 депутадынь бүхы һунгагшадай 28,3 процент дуу абаһан байна бшуу. Мүнөөдэр 131 депутат һунгагдаад байна. Тиихэдээ энэмнай бии байгаа тоонуудта 8—10 процентһээ ехэнхиие нэмэжэ шадахагүйл ха. Нациин мандат гэдэгнайл энэ ха юм! Тиигэбэшье Литвагай бүхы ажаһуугшадай зүгһөө гээд, тэрээнһээ гараха бүхы хойшолонтойгоор 38 оной республикын үргэлжэлэл мүнөөдэр соносхогдохо байна бшуу.

Һунгалтада диилдээшье һаа, Литвагай Компарти (КПСС-эй платформо баримталдаг) республикын хүн зоной ехэхэн хубида нүлөөлнэ гээшэ гэжэ В. Н. Швед хэлээ. Заримашуул бидэниие нюусагүйгөөр дэмжэнэ, бусадынь нюусаар дэмжэдэг байна. Теэд хүн зоной энэ найдалые бидэ яажа харюулха болонобибди? Хуули еһоной талаһаа бидэ ямар нэгэн үндэһэ баримтагүй байдалда гүйсэд ороод байнабди.

Үгэ хэлэгшэ энээниие ойлгуулхын тула иимэ жэшээ харуулаа: Клайпедада КПСС-эй платформо баримталдаг 6300 коммунист тоологдоно, харин хубилгагдаһан Компартида — 3000. Тиибэ ябаашье партийна засагай бүхы эрхэнүүд мүнөө хубилгагдаһан партида, тэрэнэй аппарадта үгтэнхэй байна гээшэ. Үнгэрхэдөө һунгагдаһан манай горкомой секретарые нэгэдэхи секретариин кабинедтэ оруулбагүй ха юм. Хуули еһото гүрэндэ КПСС-эй хуули еһоной статус, тэрэнэй эд зөөриин эрхые гуримшуулха хуули байха еһотой гэжэ бидэ тоолонобди гээд үгэ хэлэгшэ мэдүүлбэ.

Партинууд тухай хуули абаха тушаа дурадхалые тэрэ дэмжэбэ. Тэрээн дотор бодото дээрээ байһан КПСС-ые мэдэрхэ, тэрэнэй хуули еһоной талаһаа хамгаалалтатай байлгые бодожо үзэхэ хэрэгтэй. Үгы һаа, үнэниинь хэлэбэл, партиин ажал ябуулгые хэнгалгада эгээл орео асуудалнуудтай бидэ бодото дээрээ ушарха болонобди гэжэ үгынгөө түгэсхэлдэ тэрэ мэдүүлээ.

Литвагай Компарти өөрын Программатай, Уставтай, бусад политическэ документнүүдтэй бэеэ дааһан политическэ парти болоо. Энэ ушар хэнэйшьеб хубиин аша туһаар бэшэ; харин энэ асуудалые түрүүлэн табиһан, тэрэниие үни хада табиһан эхин партийна организацинуудай үүсхэлээр болоһон байгаа.

Хэрбээ шухала политическэ шиидхэбэринүүдые саг соогоо баглаамжалан тодорхойлхо, баталан абаха аргатай байбал, политическэ хүсэн болохо парти общество дотор бүтэмжэтэй һайн үүргэ дүүргэдэг, тэрээндэ нүлөөлдэг гээшэ. Ондоогоор хэлэбэл, парти хадаа үйлэ хэрэгүүдэй һүүлдэ шагтагалдажа ябаха бэшэ, харин түрүү зэргэдэ, манлайда дабшаха еһотой. Иимэ хараа бодолһоо абажа харахада Литвагай Компартиин XX съездын шиидхэбэринүүд мэдэнэдтэ, Литвагай коммунистнуудта, общество дотор тодорхой дэмжэлгэ абаха арга олгоно гэжэ баталха зэргэтэйбди. Республика дотор үнгэргэгдэһэн һүүлшын социологическэ шэнжэлгэ энээн тухай хөөрэнэ.

Общество дотор тохеолдожо байһан байдалые, аша туһые саг соогоо мэдэрхэ, тэдээниие бэелүүлхэ хэмжээнүүдые абаха, программанууд болон хараа бодолнуудые хүсөөрөө хүнүүдтэ баадхахагүй, харин тад һөөргэ, бүтэмжэтэй һайн эрилтэнүүдэй үндэһөөр политикаяа бэелүүлхэ гээшэ али бүхы политическэ эмхиин, угайдхадаа, партиин гол зорилго болоно бшуу. Иимэ хандаса манай политическэ байгуулалтада шэнэ, заншалта бэшэ байна. Тиимэһээ тэрэниие хүнүүд бултадаа һайшаанагүйл. Заримашуул эдэ бүгэдые гэдэргэнь татана, хуушанайнгаа гуримаар хүдэлнэ, хуушанайнгаа һанал бодолоор, дадал шадабаряар ажаһууна, бодомжолно. Арад зон, тэдэнэй эгээл түрүү үзэл бодолтон демократиин үндэһөөр ямар нэгэн юумэ түйлахада, хододоо үнэн зүб байдаг гээшэ гэжэ бидэ гүнзэгы сэдьхэлһээ этигэн найданабди. Энээндэ һэжэглэхэ, угайдхадаа, арад зоной гүн сэдьхэлһээ гараһан хүсэл эрмэлзэлые шууяа шэмээгүй таһалга соо мүндэлһэн түсэбүүдэй туһаламжаар хазаарлаха гээшэ ямаршье аша үрэгүй, бүтэхэгүй хэрэг лэ.

Национальна һэргэн хүгжэлтын һанал бодол, гүрэн түрэеэ һэргээлгэ хадаа мүнөө республикын олонхи хүн зоной ухаан бодолые хүлгүүлжэ байна гэжэ үгэ хэлэгшэ хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ. Гэбэшье Литвада энээниие бэелүүлхэ харгы замуудые олонхид элдэб янзаар ойлгоно. Тиимэһээ олон ондоо һанамжанууд хэлэгдэнэ— эгээл зүүнэй үзэл бодолһоо эхилээд, тад һөөргэ бодолнууд хүрэтэр. Гэбэшье манай Компартиин уряа лозунг Литвагай олонхи хүн зониие нэгэдүүлнэ. Бэеэ дааһан байдалгүй Литва хадаа ерээдүйдэ ямаршье амжалта түйлажа шадахагүй Литва болоно гэжэ нюухагүй байнабди.

Асуудалые иимээр табиһан ушарые хүнүүд бултадаа ойлгоно гэхын аргагүй. Угайдхадаа, манай республикада ажаһуудаггүй хүнүүд ойлгоногүй бшуу. Бэеэ дааһан байдалтай Литвае һэргээхэ стратегическэ зорилгонуудые бэелүүлхэдээ, сэхэ, өөрын шатануудтай үйлэ хэрэг болоно гэжэ ойлгоно.

Экономическа талаараа бэеэ дааһан байдалтай болохо, еһотойл политическэ олон ондоо һанал бодолые, парламентын демократизмые батадхаха гээшэ мүнөө шухала удха шанартай байна. Тиихэдэ бидэ һайн дуранай хүсэл эрмэлзэлдэ, үгээ ойлголсолгодо үндэһэлдэг амгалан тайбан, парламентскэ конституцинно зам шэлээбди. Бусад онол арганууднаа тиилгэниинь юуб гэхэдэ, мүнөө тэрэ ехэ ерээдүйтэй, холын хараа бодолтой байһанаа элирхэйлэн

«...хамнай!»

хы hунгагшадай 36,7 процент дуу абаhан байна. «Саюдисай» тала баримталагшад — 116-hаа 89 депутадынь бүхы hунгагшадай 28,3 процент дуу абаhан байна бшуу. Мүнөөдэр 131 депутат hунгагдаад байна. Тиихэдээ энэмнай бии байгаа тоонуудта 8—10 процентhээ ехэнхиие нэмэжэ шадахагүйл ха. Нацинн мандат гэдэгнайл энэ ха юм! Тиигэбэшье Литвагай бүхы ажаhуугшадай зүгhөө гээд, тэрээнhээ гараха бүхы хойшолонтойгоор 38 оной республикын үргэлжэлэл мүнөөдэр соносхогдохо байна бшуу.

hунгалтада диилдээшье hаа, Литвагай Компарти (КПСС-эй платформо баримтаhдаг) республикын хүн зоной ехэхэн хубида нүлөөлнэ гээшэ гэжэ В. Н. Швед хэлээ. Заримашуул бидэниие нюусагүйгөөр дэмжэнэ, бусадынь нюусаар дэмжэдэг байна. Тэад хүн зоной энэ найдалые бидэ яажа харюулха болонобди? Хуули еhоной талаhаа бидэ ямар нэгэн үндэhэ баримтагүй байдалда гүйсэд ороод байнабди.

Үгэ хэлэгшэ энээниие ойлгуулхын тула иимэ жэшээ харуулаа: Клайпедада КПСС-эй платформо баримталдаг 6300 коммунист тоологдоно, харин хубилгагдаhан Компартида — 3000. Тиибэшье партийна олонхи сагаан бүхы эрхэнүүд мүнөө хубилгагдаhан партида, тэрэнэй аппаратта үлэhэн байна гээшэ. Үнгэрhэн хэдэхэ hунгагдаhан манай горкомой секретариие нэгэдэхи секретарина кабинедтэ оруулбагүй ха юм. Хуули еhото гүрэндэ КПСС-эй хуули еhоной статус, тэрэнэй эд зөөриин эрхые гүримшуулха хуули байха еhотой гэжэ бидэ тоолонобди гээд үгэ хэлэгшэ мэдүүлбэ.

Пертинууд тухай хүүли абаха тухай дурадхалые тэрэ дэмжэбэ. Тэрээн дотор бодото дээрэ байhан КПСС-ые мэдэрхэ, тэрэнэй хүүли еhоной талаhаа хамгаалал-

татай байлгые бодожо үзэхэ хэрэгтэй. Үгы hаа, үнэниинь хэлэбэл, партиин ажал ябуулгые хангалгада эгээл орео асуудалнуудтай бидэ бодото дээрээ ушарха болокобди гэжэ үгынгөө түгэсхэлдэ тэрэ мэдүүлээ.

Литвагай Компарти өөрын Программатай, Уставтай, бусад политическэ документнүүдтэй бэеэ дааhан политическэ парти болоо. Энэ ушар хэнэйшьеб хубиин аша туhаар бэшэ, харин энэ асуудалые түрүүлэн табиhан, тэрэниие үни хада табиhан эхин партийна организацинуудай үүсхэлээр болоhон байгаа.

Хэрбээ шухала политическэ шиидхэбэринүүдые саг соогоо бэгсаамжалан тодорхойлхо, баталан абаха аргатай байбал, политическэ хүсэн болохо парти общество дотор бүтэмжэтэй hайн үүргэ дүүргэдэг, тэрээндэ нүлөөлдэг гээшэ. Ондоогоор хэлэбэл, парти хадаа үйлэ хэрэгүүдэй hүүлдэ шагтагалдажа ябаха бэшэ, харин түрүү зэргэдэ, манлайда дабшаха ёhотой. Иимэ харaa бодолhоо абажа харахада Литвагай Компартиин XX съездын шиидхэбэринүүд маанадта, Литвагай коммунистнуудта, общество дотор тодорхой дэмжэлгэ абаха арга олгохо гэжэ баталха зэргэтэйбди. Республика дотор үнгэргэгдэhэн hүүлшын социологическа шэнжэлгэ энээн тухай хөөрэнэ.

Общество дотор тохеолдожо байhан байдалые, аша туhые саг соогоо мэдэрхэ, тэдээниие бэелүүлхэ хэмжээнүүдые абаха, программанууд болон харaa бодолнуудые хүсөөрөө хүнүүдтэ баадхахагүй, харин тад hөөргэ, бүтэмжэтэй hайн эрилтэнүүдэй үндэhөөр политикаяа бэелүүлхэ гээшэ али бүхы политическэ эмхиин, угайдхадаа, партиин гол зорилго болоно бшуу. Иимэ хандаса манай политическэ байгуулалтада шэнэ, заншалта бэшэ байна. Тиимэhээ тэрэниие хүнүүд бултадаа hайшаанагүйл. Заримашуул эдэ бүгэдые гэдэргэнь татана, хуушанайнгаа гүримаар хүдэлнэ, хуушанайнгаа hанал бодолоор, дадал шадабаряар ажаhууна, бодомжолно. Арад зон, тэдэнэй эгээл түрүү үзэл бодолтон демократиин үндэhөөр ямар нэгэн юумэ туйлахада, хододоо үнэн зүб байдаг гээшэ гэжэ бидэ гүнзэгы сэдьхэлhээ этигэн найданабди. Энээндэ hэжэглэхэ, угайдхадаа, арад зоной гүн сэдьхэлhээ гараhан хүсэл эрмэлзэлые шууяа шэмээгүй таhалга соо мүндэлhэн түсэбүүдэй туhаламжаар хазаарлаха гээшэ ямаршье аша үрэгүй, бүтэхэгүй хэрэг лэ.

Национальна hэргэн хүгжэлтын hанал бодол, гүрэн түрэеэ hэргээлгэ хадаа мүнөө республикын олонхи хүн зоной ухаан бодолые хүлгүүлжэ байна гэжэ үгэ хэлэгшэ хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ. Гэбэшье Литвада энээниие бэелүүлэгшэ хэргэ замуудые олонхид элдэб янзаар ойлгоно. Тиимэhээ олон ондоо hанамжанууд хэлэгдэнэ — эгээл зүйтэй үзэл бодолhоо эхилээд, тэд hөөргэ бодолнууд хүртэр. Гэбэшье манай Компартиин уряа лозунг Литвагай олонхи хүн зониие нэгэдүүлнэ. Бэеэ даахан байдалгүй Литва хадаа ерээдүйдэ ямаршье амжалта туйлажа шадахагүй Литва болоно гэжэ нюухагүй байнабди.

Асуудалые иимээр табиhан ушарые хүнүүд бултадаа ойлгоно гэхын аргагүй. Угайдхадаа, манай республикада ажаhуудаггүй хүнүүд ойлгоногүй бшуу. Бэеэ дааhан байдалтай Литвае hэргээхэ стратегическа зорилгонуудые бэелүүлхэдээ, бидэ, өөрын шатануудтай үйлэ хэрэг болоно гэжэ ойлгоно.

Экономическа талаараа бэеэ дааhан байдалтай болохо, еhотой политическа олон ондоо hанал бодолые, парламентын демократизмые батадхаха гээшэ мүнөө шухала удха шанартай байна. Тиимэ бидэ hайн дуранай хүсэл эрмэлзэлдэ, үгээ ойлголсолгодо үндэhэлэн амгалан тайбан, парламентскэ конституционно зам шэлэбди. Бусад онол аргануудhаа илангаяа юуб гэхэдэ, мүнөө тэрэ ехэ ерээдүйтэй, холын харaa бодолтой байhанаа элирхэйлэн гэршэлээ. Тиимэhээ өөhэдынгөө партнернуудтай экономическа холбоо барисаагаа таhалхые, экономическа хамжаае буруу hүргэхые хүсэжэ байна гэжэ бидэниие ходо ходо гэмнэхыень соносоходо, гайхалтай байна. Тад ондоо юумэн тухай хэлэгдэнэ.

Дэлгүүрэй харилсаануудта, али алинда ашатай туhатай экономическа харилсаануудта үндэhэлдэг иимэ экономическа холбоое Советскэ Союзда тогтоохо шухала. Манай hанахада, имагтал дэлгүүрэй харилсаанууд лэ арадуудай холбоо барисаанай hэлбэри, тэрэниие лаб хангаха эрхэ нүхэсэл болохо зэргэтэй.

Маанадые дэмжэhэн олон тоото бэшэгүүдые абаабди, мүнөөшье абажа байнабди гэжэ үгэ хэлэгшэ хөөрөөгөө үргэлжэлүүлээ. Зүгөөр мүнөө маанадые ойлгохогүй, дайсан харша олохон хүнүүдтэй ушаржа байнабди. Нэн түрүүн эдэ бүгэдэ али бүхы аргаар КПСС-эй ниитэ нэгэдэлтэй байхые оролдогшодол иимэ юумэн үндэhэлэн гарана. Сэхыень хэлэхэдэ, мүнөө бидэ эдэ асуудалнуудта ондоогоор ханданабди. Шэнжэ шанараараа тэд ондоо бодолтойгоор, харилсаанай, адли тэгшэ эрхэтэй хамжаанай, нэгэ нэгэндээ этигэн найдалгын, хүндэлэлгын гол ёhонуудаар XXI зуун жэлдэ орохо шухала гэжэ тоолонобди.

Парти дотор hанал бодолнуудай хубааржа байhые ойлгонгүй, харангүй байжа болохогүй. Литвагай Компарти өөрын харaa бодолтой юм. Энэмнай эб зе таhалhан ябадал, үе можо болохо гэhэн уряа бэшэ, харин бэдэрэлгэ болоно. Тэрээнгүйгөөр хүгжэлтэ дэбжэлтэ туйлажа шадахагүй байhамнай эли.

Ушар иимэhээ КПСС-ые залан сэхээр хубилан шэнэдхэхэ гээшэ өөhэдын шатануудтай, онсо илгаануудтай, зүрилдөөнүүдтэй хэрэг болоно гэжэ ойлгонобди. Республика бүхэнэй онсо илгаае, шэнжэ шанарые, тохеолдоhон ниитын-политическэ байдалые, бэеэ дааhан байдалтай болохо талаар Компартиин бэлэн байhые хараада абаха эрилтэ табина.

Мүнөө Литвагай Компартиин урдын бүридэлэй 40 процентнь Литвагай бэеэ дааhан Компартиин бүридэлдэ ороно. Орохобди гэжэ гараа табяагүйшье hаа, коммунист бүхэн Литвагай Компартиин Программа болон Уставые хүтэлбэри болгон баримтална бшуу. Эдэ бүгэдэ партийна суглаанууд дээрэ бэелүүлэгдэнэ, дансалагдана. Бидэ энэ хэрэгые удаан саг hамшаагаа hэмди. Михаил Сергеевич болон бүлэг нүхэдүүдэй ерэтэр, нэгэ хэды саг соо хойшолуулагдаhан Пленум болотор hамшаагаа hэмди. Гэбэшье партийна организацинууд өөhэдөө мүн лэ эдэбхи үүсхэл гаргана, тиимэhээ бидэ эдэ баримтануудые имагтал тоосоондо абаха ушартай болонобди.

Зүбшэн хэлэгдэжэ байhан асуудалаар КПСС-эй ЦК-гай тогтоолой проект тушаа ямар hанамжатай байhанаа мэдүүлхэ зуураа, үгэ хэлэгшэ иигэжэ тэмдэглээ: Ушар баримта бэелүүлэгдээ, Компарти эмхитэйгээр бүридүүлэгдэжэ байна. Энэ хэрэгые зогсоожо гү, али КПСС-эй XXVIII съезд болотор яажа хойшолуулжа болохо гээшэб гэжэ ой ухаандаашье оруулхань, мүнөө хүшэр бэрхэшээлтэй. Манай республика дотор ондоо партиие бүридүүлжэ байhан хүнүүдтэй талаар манай нүхэдтэй хэмэроон зүриилдөөн гүйдэхэ гэхэ бэшэбди. Тиимэ юумэн огто болохогүй. Өөhэдынгөө дурадхалнуудтайгаар газетэнүүдтэ материалнуудые толилуулдаг, телевидениэр үгэ хэлэдэг хүнүүдтэй бии байhаниинь элитэ. Гэбэшье манай Литвагай Компартиин зүгhөө ямаршье алхамууд хэгдэнэгүй.

Республика дотор, Литвагай Компартида тохеолдожо байhан байдалые гүнзэгыгөөр хаража үзөөд, КПСС-эй XXVIII съезд болотор ямаршье шиидхэбэри абахагүй гэжэ шиидхэхые Пленумдэ дурадхаа.

Литвагай Компартиин ЦК-гай нэгэдэхи секретариин үгэ хэлээ байха үедэ Пленумдэ хабаадагшад тэрээндэ хэдэн асуудалнуудые табиhан байгаа. Тусхайлбал, Литвагай Компартиин коммунистнууд өөhэдынгөө делегадуудые КПСС-эй XXVIII съездэ hунгаха юм гү гэжэ М. С. Горбачевой табиhан асуудалда үгэ хэлэгшэ иигэжэ мэдүүлбэ: Харюусахамнь хүшэр байна. Бэеэ даахан байдалтай, дулдыданги бэшэ Литвада коммунистнуудта хэхэ юумэнэйнь олдохогүй байха. Болохоо байhан hунгалтые «Советүүд—коммунистнуудгүйгөөр» гэhэн уряа доро үнгэргэхэ hанаашалха гэжэ «Саюдисай» бэшэhэн юумээр, ондоо ажал ябуулгашадай үгүүдээр Г. К. Крючков hонирхожо байhанаа мэдүүлээ. Мүнөө депутадта кандидадуудай 60 гаран процентнь коммунистнууд юм. Эдэнэй олонхид республикын Верховно Соведэй депутадуудаар hунгагдаа аргатай гэжэ А.-М. К. Бразаускас тэмдэглээ. XX съездын hүүлээр Литвагай Компартиин нэрэ хүндэ эрид дээшэлээ. Хүнүүд, тэдэнэй горитой хубинь, тон ехэ хубинь нэгэдэхи секретариин хэлэhэнэй еhоор, коммунистнуудые дэмжэнэ. «Саюдисай» хүтэлбэрилэгшэдэй зарим хубинь коммунистнууд юм. Съезд дээрэ тэдэнэй ЦК-гай бүридэлдэ hунгаа, тэдэнэр эдэбхитэйгээр хүдэлнэ. Литвагай Компартиин харaa бодолые хамгаална.

«Саюдис» хадаа гол түлэб республикын хүн зоной олонхиин hанал бодолые элирхэйлдэг эмхи мүн. Хэрбээ эдэ эмхинүүдтэй ниитэ нэгэн hанал бодолтой байhанаа бэдэрээ, юрэнхы асуудалнуудые шиидхэлгэдэ дүтэлөө гү, али энэ талаар ойро дүтэ болоо гээшэ hаа манай, республика дотор тогтуургүйтэй hайн ажабайдалые хангажа болоно.

Арадай депутадуудай болохоо байгаа съезд дээрэ Конституциин хубилгагдахада, А.-М. К. Бразаускас ямар харaa бодол баримталха гээшэб гэжэ С. И. Гуренко hонирхобо. Хоёр партиин гэшүүн байhанаа тэрэ ямаршье баримталха гээшэб? А.-М. К. Бразаускас иигэжэ харюусаба: hайн гэжэ тоолонооб. Бүхы юумэн hайн. Манай республика дотор 6-дахи статья болюулагдаа.

Литвагай Компартиин бэеэ дааhан байдал, тэрэниие хубилган шэнэдхэлгэ хадаа КПСС-hээ таhарха ябадал болоно. Советскэ Союзай бүридэлдэ газаа талада бэеэ даахан байдалтай Литвагай гүрэниие байгуулха гээшэ Литвагай ажабайдалай шэнэ түхэл шэнжэнүүд болоно гэжэ республикын партийна хүтэлбэрилэгшэд ойлгоно гээд үгэ хэлэгшэ мэдүүлбэ. Документнүүдэй гэршэлhэнэй еhоор, Литвагай Компартиин амяараа болохо таhархые хүсэдэг хэлбэрил Литвагай ССР-эй социалис гүрэн түрые тооно, мэдэрнэгүй. 1940 ондо революционно хүсэнүүдэй илатар, Литвада бии байhан тэрэ гүрэн түрые hэргээхын түлөө тэмсэнэ. Литвагай Компартиин XX съездын, мүн тэрэнэй бусад хуралдаануудай документнүүд Литвагай урданай байдал hэргээхые хүүшанай ёhо баримталдаг хүсэнүүдэй хүсэжэ байhые элирхэйлэн харуулна. «Литва үндэhэн яhатанай гүрэн түрэеэ алдалгаа», «1940 ондо литва яhатанай гүрэн түрые усадхалгын ехэ нүгэл үйлүүлhэн ушар хадаа гэмтэ ябадал болоно» гэжэ буруушаан шүүмжэлэгдэнэ. 1940 ондо Литвада Совет засагые hэргээлhэн литва арадай революционно, фашизмда эсэргүү хүсэнүүд иимээр лэ сэгнэгдэнэ. Имагтал КПСС-hээ дулдыданги бэшэ Литвагай Компартиин Литвагай бэеэ дааhан байдалтай гүрэниие hэргээхэ шадаха байна гэhэн hанал бодол нэбтэрүүлэгдэнэ.

Литвагай коммунистнуудай ехэнхи хубинн КПСС-hээ таhаралга хадаа Литвагай Компартиин олон жэлэй революционно, интернационалис харaa бодолнуудта шэнгэ сохилто болоно, энэ хадаа Россин коммунис эмхинүүдтэй союзна республикануудай компартинуудhаа Литвагай коммунистнуудай үзэл суртал эмхидхэлэй нэгэдэлые арсаhан ябадал болоно гэжэ тоолонобди гээд үгэ хэлэгшэ үргэлжэлүүлбэ.

ДЭМЖЭНЭ, ТУhАЛНА

Майн 14-дэ Литвагай постпредствын ханада (Москва, Писемскын үйлсэ, 10) ород хэлэн дээрэ гарадаг «Эхо Литвы» гэhэн газетын номер түрүүшынхеэ үлгэгдэбэ. Литвагай республикада туhалха тухай дурадхалтайгаар нилээд олон москвагайхид абаhаар ниишэ ерэжэ эхилээ.

Хүнүүд блокадын эхилhэнэй hүүлээр ниишэ ерэжэ эхилээ гэхэдэ болохо. Пенсионер Филимонов Литвада туhаламжа хүргэхеэр түгэс бэлэн. Тиигээд тэрэ гурба hарынгаа пенси—240 түхэриг эльгээхэ гээд иимэ жасын байгуулагдаагүй байhанда урмаа хухарба.

Мүнөө хоёр счет нээгдээ. Нэгэдэнь—Вильнюсэй Жилсоцбанкын ОПЕР-до блокадын фондын № 4700715 счедто 7510—14 гэhэн банкын кодоор мүнгэ эльгээхэ болохо. Нүгөөдэнь Швецидэ счет нээгдээ. Премьер-министр Казимера Прунскене энэ ороноор аяншалха үедөө счет нээлгэдэ туhалhан байна.

Апрелиин 27-до «Литвагай бэеэ даанги байдалай түлөө гражданска комитет» байгуулаа. Литвагай постпредство сэрэгэй частьнуудта хүсөөр бусааhан солдадуудай список анхаралдаа абаа. Мүнөө тэдэнэй саашанхи хуби заяан тухай олонинтэ мэдэжэ байха. Ехэ театрай дуушан байhан, комитедэй эдэбхитэй гэшүүн Карельская-Богданова ямаршье сагта Литва ошожо, республикынгаа аша туhада хүдэлхөөр бэлэн байhанаа мэдүүлээ. Иимэрхүү мэдүүлгэнүүд комитедтэ олоороо ороно.

«Би, Величкин Владимир Сергеевич, 1944 ондо Белорусскин гурбадахи фронтын бүридэлдэ Литвагай газар дайда дээрэ гитлеровскэ булимтаргашадтай дайлалдааб. 40 жэл соо өөрынгөө мэдэлдэ абаhан литва арадай эрхэ сүлөөгөө олохо хүсэл эрмэлзэлдэнь hаад тодхор татажа байhан правительствынгаа түлөө ехэл аягүйрхэнэб. Литвада hаалта хэжэ байhан манай правительствын хэмжээ ябуулгануудые юугээршье сагааруулха аргамнигүй. Ород арад энэ муухай ябуулгада хабаадалсаагүй, таанадые хайрлана».

Борис ИРУТИН,
«Коммерсант», № 19.

Литвагай Компартиин хүтэлбэрилэгшэд амяараа болохо таhархые хүсэдэг ябуулгануудаа удаан саг соо гансал КПСС-эй ЦК-гай хүтэлбэрилэгшэдhээ бэшэ, харин Литвагай коммунистнуудhаа нюуhан, тэдэниие hамарган байха. СССР-эй бүридэлэй газаа талада бэеэ даахан байдалтай Литвагай гүрэниие байгуулха гээшэ гол зорилго болоно гэжэ Литвагай Компартиин ЦК-гай январиин Пленумэй материалнууд харуулна. Литвада Совет засагые байгуулгые соносхохо, Советскэ Союзай бүридэлдэ Литвагай ССР-ые оруулха талаар Литвагай Арадай сеймэй түүхэтэ актнуудые болюулха тухай бүлэг хуулинууд бэлдэгдээ.

Амяараа болохо таhархые хүсэдэг хүсэнүүдэй иимэ харaa бодол түүхэтэ бодото байдалда зохилдоногүй. Нэгэдэхеэр, Литва хуулиин үндэhөөр СССР-эй бүридэлдэ оронон байгаа. Хоёрдохеор, 1940 оной зунай үйлэ хэрэгүүд Германиин болон СССР-эй хоорондо 1939 ондо баталагдаhан договорнуудтай холбоогүй юм.

Литвада национальна асуудал шиидхэгдээгүй байна. Энэнь Литвагай газар дээрэ ажаhуудаг олонхи ород болон поляк зоной hанаа зобоохо. Үнэн сэхэ бэшэ ябадал тухай олон тоото гомдолнууд ороно. Республика дотор тохеолдоhон байдалhаа айн жэхэлжэ байhанаа олон хүнүүд, илангаяа ород үндэhэн яhанай хүнүүд мэдүүлнэ. Литва хэлэнэй гүрэнэй статус тодорхойлогдоо, гэбэшье Литвада ород болон поляк хэлэнүүдэй юридическа статус шиидхэгдээгүй. Республикын Компартиин хүтэлбэрилэгшэд эдэ бүхы асуудалнуудаар юумэ хэжэ шадаагүй байhаар.

Литвагай Компарти (КПСС-эй платформо дээрэ) республика дотор социальна үндэhэ hууритай юм. Тэрэнэй эрэгэнүүд ургана. Республикын ажабайдалда тэрэнэй политическа нэрэ хүндэнь мүн лэ удаа дараалан ургажа байна. Республикын национальна түхэлэй шэнжэые харгалзан абажа, тэрэ литва арадай болон Литвагай газар дээрэ ажаhуудаг бусад арадуудай аша туhада, мүн бүхы Советскэ Союзай аша туhада харюулан политика бэелүүлхэ юм.

Литвагай Компартиин XX съездын шиидхэбэринүүдые баримталха харaa бодол саашадаашье зорюута эрид шангаар табигдаhан зандаа. Парти хубаарха, национальна шэнэдхэлгын общество бүлэгүүд болохо үргэлжэлhөөр. Хубилган шэнэдхэлгын үг зорилгонуудые тайлбарилха талаар урдань байhан политическа бүхы хүсэнүүдтэй зүришэлhэ тэдэнэй залан сэхэ илгаанууд мүнөө үедэ гансал шэглэлээр — Литвае национальна шэнжээр амяарлаха, тэрэнэй ССР Союзhаа гараха шэглэлээр бүхы хүдэлөөнүүд болон политическа партинуудай ажал ябуулгануудые тодоор болобо ха юм. Тиихэдээ КПСС-эй газаа тээ Компартиин хүдэлхэ ябадал гансал хэгдэнэ. Энэмнай республика дотор мүнөө тогтонижоhон оршон байдалай гол шэнжэнь болоно. Эдэ ябуулгануудые хаража үзэхэдэ, бүхыдөө 1989 оной туршада Литвагай Компартиин хүтэлбэрилэгшэдэй хүтэлбэри хэжэ байhан ямар нэгэн жэгдэн мэтэ үзэгдэл болоно.

Эмхидхэл hайнтай «Саюдис» гэhэн хүдэлөөн эдэ үзэл бодолнуудые гаргадаг байна гэжэ партиин Центральна Комитедэй гэшүүдтэ дуулгахыемнай Литвагай олон коммунистнууд гүйhан байна гэжэ hэлэжэ хэлэбэ. Энэ хүдэлөөнэй мэдэлдэ үнэн дээрээ олондо мэдээжэ тарадаг байха хүсэнүүд байха юм. Харин Литвагай Коммунис партиин хүтэлбэрилэгшэд өөhэдөө тэдэниие эдэ дүүргэгшэд болонхой юм. КПСС-hээ таhарха тухай шиидхэбэри гүн мэдэрэлтэйгээр тэдэ абаhан, тиимэ шиидхэбэри үнгэрhэн жэлэй декабрьда бэшэ, харин нилээд урда мүндэлhэн байна юм. Тэрэнэй үнэниие дэнэмээ гансаше партиин аша туhануудые табигдана бэшэ, харин Компарти ба республика дотор хүтэлбэрилхэ hуури ээлжэ ороудолго байгаа гээшэ. Энэнь XX съезд дээрэ ба республикын Верховно Соведэй hүүлшын сесси дээрэ элирэн болоhон байна. Энээниие Литвагай Компартиин (дулдыданги бэшэ) «Саюдистай» нэгэдэлгэн, сепаратизмын аша туhада ниитэ партиин аша туhануудаа арсаhан ябадалаа бодото шалтагаан гэжэ ойлгохо ушартай.

Литва иимэ замаар дабшахаяа өөрөө шэлээ ха юм.

Түймэртэй тэмсэһэн тухай

...Түймэр унтараахa дүтэлөөд байтарнь, Свободын үйлсэдэхи сарайнууд шатажа байна гэһэн мэдээсэл 1-дэхи СВПЧ-гэй харуулай начальник Валерий Щепиндэ оробо. Ехэ түймэр унтараахa гэжэ бүхы шадалаараа оролдоһон түймэр сарагшад эсэһэн байгаашье һаа, шэнэ түймэр унтараахaяa ошобод. Ондоо харуулайхид түргэн туһаламжа хүргэжэ шадахагүй байна гэжэ диспетчер радиостанцяар дуулгаа. Сэлэнгын зүүн бэеһээ Свободын үйлсэ гүйлгэжэ ерэхэ гээшэ тимэшье дүтэ газар бэшэ. Гэбэшье түймэр сарагшад түргэн гүйлгэлдэжэ ерэһэн байна. 70—80 дүрбэлжэн метр талмай дээрэ баригдаһан сарайнууд гал дүлэндэ абтажа, дүтэлхын аргагүй соробхилжо байба. Шанга һалхинда туугдаһан дүлэн соробхин, складууд болон магазин тээшэ шэглэнэ... Энээнһээ гадна түймэрэй боложо байһан газарһаа холо бэшэхэн хоер дабхартай гэрнүүд нэмжынхэй. Хэрбээ һалхинай шэглэлээ хубилгаа гээшэ һаа, эдэ гэрнүүд шатахадаа магадгүй һэн. Имэ байдалда секунда бүхэн үнэтэй сэнтэй байгаа бшуу. Ямар байдалай тохеолдоод байһые һайн ойлгоһон Валерий Щепин складуудай зүгһөө ехэ хүсэтэйгөөр уһа шэглүүлхэ захиралта үгэбэ. Ори ганса харуул имэ ехэ түймэр саража шадахагүй, шэнэ хүсэн хэрэгтэй гэжэ Щепин ЦППС-тэ дуулгаба. Түймэр сарагшад Виктор Левин, Алексей Матвеев, жолоошон Сергей Амханов гэгшэдһээ бүридэһэн отделени хубсаһанайнгаа дүрэжэ байгаашье һаа, түймэр саралгада хам оролсоо. Бээ бэедээ уһа адхажа байгаад, тэдэнэр түймэртэ дүтэ байһан сарай болон гаражуудай суургануудые эбдэжэ, тэндэһээ бензинтэй амһартануудые, мотоцикл болон автомобиль гаргажа үрдеэ. Нэгэ комнатонуудтай квартирануудта ажаһуудаг хүнүүд сарайнууд соо зарим хубсаһа хунараа, зөөриеэ хадагалдаг байгаа гэжэ һүүлдэ элирээ һэн. Ехэнхи зөөри шаташоо гэжэ мүнөө сэхэ хэлэе.

Щепинэй харуулай отделени шэнэ хүсэнүүдэй ерэтэр хүсэ шадалаа гамнангүйгөөр хүдэлһэн байна. Эгээн түрүүн 3-дахи СВПЧ-гэй Александр Завьяловай ударидадаг харуул туһа хүргэхөөр хүрэжэ ерээ. Военкомадай газарһаа шанга хүсэтэйгөөр уһа шэглүүлхэ тухай захиралта абажа, Завьялов эгэ машинаяа Свободын үйлсэдэ табяад, водопроводно сетиин гидранттай ниилэбэ. Ажахын хэрэгүүдтэ хэрэглэдэг водопроводой уһанай дараса түймэр сарахын аргагүй байба. ЦППС-гэй албанай эрилтын еһоор горводоканал водопроводоор ябадаг уһанай дарасые дээшэлүүлжэ эхилбэ. 30—35 минутын үнгэрһэн хойноо хэрэгтэй уһаяа абахаар болоод байба. Түймэрэй боложо байһан газарта айхабтар халуун тиибэ яабашье түймэр сарагшад галай аюултай эрэлхэг зоригтойгоор тэмсээ.

Һүүлээрнь түймэр сарагшадай ажал хэрэгүүд тушаа тобшолол гаргаха үедэ Щепинэй болон Завьяловай подразделенинүүдэй харуулшад соробхилжо байһан галай аюултай тэмсэлдэ нилээд эршэмтэйгээр хүдэлөө гэжэ түймэр саралгын хүтэлбэрилэгшэд тодорхойлбо. Эдэ хүбүүднай дүй дүршэлөөр баян, хатуу зоригтой байха. Жэшээлхэдэ, Щепинэй хүтэлбэрилдэг түймэр сарагшад «Мэргэжэлээрээ эрхим» гэһэн нэрэ зэргын түлөө конкурс-хаaралгада һаяхан илажа гараа һэн.

Зүгөөр ямар шалтагаан дээрэһээ энэ түймэр гараа б гэжэ хэлэхэ хүсэлтэйб. Хүүгэдэй аяг ааша гаргаһанһаа уламжалан, түймэр гарашоо бшуу. Тэрэ үдэр, апрелиин 23-да зургаа наһатай Надя Волощенко, эгэшэ дүүнэр Оля, Надя Братченко гэгшэд наадаха зуураа, нэгэ кладовко соо саарһа обоолоод, тэрэниие шатааба гээшэ. Галынь һүжэржэ, басагадай хараһаар байтар ехээр соробхилон носожо эхилбэ. Тиигээд тэдэ юугээр — элһээр гү, али уһаар—унтараагаа һаа дээрэ байхаб гэжэ хоорондоо арсалдажа эхилбэ. Энэ удаа хүүгэд хохидоогүй, бүхы юумэн гэмгүй үнгэрөө. Гансал эд хэрэгсэлнүүдтэй, зөөритэй, түлеэнүүдтэй 24 кладовко шаташоо. Гэхэтэй хамта хүүгэд зурууһаар наадажа, саарһанда гү, али хуурай зомгооһондо гал аһаагаад туршахагүй гэжэ хэн батаар хэлэхэб! Түрэлхид, хүүгэдээ харууһагүйгөөр орхиходоо, тэдэнэй хүрэхэ газарта зурууһ бү орхигты, харин нягта байгты.

Олег МЕРКУЛОВ,
республикын МВД-гэй ОПО-гой хүдэлмэрилэгшэ.

ХҮДӨӨГЭЙ РОК-ХҮГЖЭМ ХҮГЖӨӨЕЛ!

Амар мэндэ, «Буряадай залуушуул» газетын редакци!

Манай Буряадта рок-хүгжэмые хүгжөөхын түлөө hанаагаа зободог республиканска рокернүүд, «Рэкет» гэжэ группын гэшүүд, таанадта бэшэнэ. «Маэстро» гэhэн гаршагта хашартай шашаг юумэнүүдые толилно гээшэбта! Залуушуул оперо, баледээр hонирхохоео болинхой гэжэ таанад мэдэнэ ха юмта. Тиихэдээ энэ газетэ хэндэ толилнобта гэжэ асуултай болоно. Заримдаа газетэдэ эрхим материалнуудай толилогдодог байhаниинь эрсалтагүй. Гол түлэб залуушуулай анхарал татаха юумэн хомор даа. «Хүдөөгэй рок» гэhэн шэнэ гаршаг газетэдэ нээбэл, hайн лэ байгаа. Энээн тухай таанад бодожо үзэхэ зэргэтэйт. Тиигэбэл энэ гаршаг доро hарадаа хоер дахин манай буряад группануудай намтар толилходо болохо hэн. Тиигээ hаа, газетын тираж нилээд ургаха байгаа гэжэ би этигэнэб. Улаан-Үдын рокернүүд таанадые бурхан шэнгеэр hанажа ябаха hэн. Юундэб гэхэдэ, группын амжалта гол түлэб соносхолhоо дулдыдадаг ха юм. Харин соносхол гээшэмнай газетчигүүдэй хэрэг болоно бшуу. Жэшээлхэдэ, таанад Андрей Гавриловhаа интервью абаhан байнат. Тиихэдэ манай хүдөөгэй рок-хүгжэмэй түлөө хам оробо ха юм гэжэ бидэ hанаа hэмди. Би энэ статьяе арба дахин уншааб. Ехэл hонирхомоор байгаа. Тиимэшье байнгүй яахаб даа. Бидэ Гавриловай группын хайшан гэжэ ажаhуудаг, юу хэдэг байhыень мэдэжэ абаабди. Энээнэй hүүлээр бүхы юумэн тогтошоо. Буряадта «Наутилус Помпилиус», «Кино», «Алиса» гэhэн группанууд, «Шанс», «Донатор», «Часовая мастерская» гэhэн манай группанууд бүлтанда мэдээжэ болонхой.

Хэрбээ газетынгаа нэрэ хүндын үнэтэй сэнтэй, таанад албан хойрог ябадалай бүртаг үбhэндэ дарагдаха хүсэлгүй байгаа hаа, манай дурадхал тушаа бодожо үзэгты. Хэрбээ манай дурадхалда анхаралаа хандуулаагүй hаатнай, танай газетые захихаяа болихобди.

«Рэкет» группын тусовко.

РОК, «РЭКЕТ», ДЕПУТАТ...

Манай нэрэ хүндэ мандаа үнэтэй сэнтэй байнгүй яахаб даа гэжэ би hанаха байнаб. Тиимэhээ «Рэкет» гэhэн группын манай хүхюун зугаатай захилшадта анхаралаа хандуулаагүй байха аргамнайгүй. Теэдшье группын нэрые уншаад далтирмаар ха юм... Энэ бодол манда hайшаагдана. Бидэшье тэрээн тухай бодожо үзөө hэмди. Тиигээд энэ хүсэл бодолые бэелүүлхэ хаhа саг оршон ерээ гэжэ hананабди. Теэдшье городской рок-клубта (гэхэ гү, али мүнөө иигэжэ тэрэ нэрлэгдэнэ) нэрэ хүндэтэй уран хурса үгэтэй хүнүүд олон болонхой. Бидэ манай буряад рок-группанууд тухай материалнуудые толилхобди. Тиихэдэмнай «рэкетирнүүд» баярлаха байха гэжэ найданабди.

Мүнөө бэшэг тушаа хэдэн үгэ хэлээебди. «Маэстро» гэhэн хуудаhан hарадаа хоер дахин гарадаг, тэндэ «буряад группануудай намтарнуудhаа» гадна, соелой болон искусствын бусад гаршагуудаар материалнууд толилогдохо зэргэтэй гэжэ хэлээебди. Энээнhээ гадна, соносхол гээшэ газетчигүүдэй бэшэ, харин соносхолдо хэрэгтэй хүнүүдэй ажал гэжэ мүнөө хүрэтэрөө би hанадаг байгаалби. Харин газетэдэ гол түлэб «Мэдээсэнэбди, уринабди» гэhэн гаршаг доро хуудаhануудта таанадай материалнуудые дуратайгаар толилхобди.

Бэшэгэй авторнууд маанадhаа энээниие хүсэнэгүй гэжэ би ойлгоноб. Бидэ «Маэстро» гэhэн хуудаhанда композиторнууд, уран зураашад, дуушад, хатаршад, дирижернүүд, рокернүүд, скрипачуud, hайн дуранай студинуудай актернууд, пианистнууд, «Ламбадада» дуратайшуулые гэхэ гү, али сэхыень хэлэхэдэ, манай үргэн хэмжээнэй соелой бүхы түлөөлэгшэд, ажал ябуулагшад тухай бэшэhэй гэжэ тэдэ хүсэнэ ха. Би өөрөө рок-хүгжэм hайнаар мэдэдэгби гэжэ бэеэ тоолохогүйб. «Наутилус Помпилиус», «Кино» гэhэн группанууд намда hайшаагдадаг. Гэхэ зуура, манай Бутусов, Цой, Кинчев гэгшэдые еhотойл рок-хүгжэмшэдтэй сасуулжа үзэхын аргагүй гэжэ намда хэлээ hэн. Ямаршье нииславл хотодо өөрын онсо түхэл шэнжэтэй рокернууд байгаа юм бээзэ. Манай рокернүүд үнэн зүбые бэдэрээгүй байжа шадахаяа болинхой гээшэ ха. Эдэ бүгэдэн тухай юундэ хэлэнэбиб! Энэмнай хашартай яршаг шашалган болоно гэжэ hанажа магадгүй. Энээншьегүйгөөр рокернүүдай намтарнууд, пластинкануудшье hайнаар толилогдохо юм бээзэ. Сэхыень хэлэхэдэ, холын хүдөө нютагуудта ажаhуудаг хүнүүдшье рок-хүгжэм hайнаар мэдэдэг лэ. Мүнөө «депутат» гэhэн үгэ олоной анхарал татадаг болонхой. Теэд яахабши, имэ саг, ажабайдал оршон ерээ ха юм. Энэ ажабайдалые алишье талаhаань харуулха гээшэ газетчигүүдэй хэрэг болодог. Бидэ албан хойрог ябадалай бүртаг үбhэндэ дарагдаха хүсэлгүйбди. Тиимэhээ hонирхолтой юумэн тухай шадаха зэргээрээ бэшэхэ гэжэ оролдохобди, харин таанад манай газетэ захихаяа бү мартыт даа.

Инна РЫЖКОВА,
манай корр.

АБАРА, САХИН ХАМГААЛА

— БИДЭ хоер жэлэй урда тээ Петровско Завод ошоод ерээ hэмди. Тэндээ хүмүүжүүлгэдэ оросогүй хүүгэдэй интернадта наада табяабди. Бүхы юумэеэ хадагалагты, хүүгэднай хулгайлжа магад гэжэ манда хэлэбэ гээшэ, Харин хүүгэд маанадай үгэ ямаршьегүйгөөр дуулаха юм. Тиимhээ тиитэрээ юумэмнай үгы болоогүй. Бага сагаар hайн hайханиие хэжэ эхилээ гээшэ хабди, гэжэ тиихэдэ hанаа hэм.

Маргарита Давыдовнае шагнаха зуураа, элдэб хэрэгтэ хэрэггүй юумэндэ хэмhээ үлүүгээр анхарна гээшэ хабди гэжэ hанаа бэлэйб. Жэшээлхэдэ, имэ юумэн мүнөө байха еhогүй гэжэ урдандаа hанадаг байгааб. Өөhэдөөшье бодоод үзэгты. hургуулиин багахан зал соо эхэнэрнүүд-залуухан басагад, эхэнүүд болоhон эхэнэрнүүд сугларжа, дуу дуулана. Тэдэ удэшэндөө сүлөөтэй сагтаа сугларжа, ямаршье түлөөhэгүйгөөр наада харуулдаг. Тэдэниие гастрольдо гарадаггүй гэхэдэ болохо. Улаан-Үдэ соогууршье наада үсөөхэнөөр харуулдаг.

Он жэлнүүдэй үнгэрхэнь айхабтар түргэн. 1972 ондо Свердловско хүгжэмэй-багшын институт дүүргэжэ, диплом абаад, Маргарита Давыдовна Хрущева Улаан-Үдэ ерээ бэлэй. Тэрэ хоор байгуулаа. Багшанарай училищиин басагадуудые суглуулжа, дуу сээжэлдүүлжэ эхилбэ. Мүнөө тэдэ 18 жэлэй туршада дуулана. Хоорто ябадаг хүнүүд hэлгэжэл байдаг. Зарим нэгэшүүлынь арбаад жэлэй стажтай болонхой. Буряадай АССР-эй хүгжэмэй бүлгэмэй эхэнэрэй арадай камерна хоор имэл даа.

Тэдэ юу дууладаг бэ? Тэдэнэй дууладаг дуунууд уянгата hайхан хүгжэм дээрэ найруулагдаhан байха зэргэтэй. Перголезиин, Канчиниин, мүнөөнэй православна духовно хүгжэм, буряад арадай дуунууд, совет композиторнуудай зохеолнууд тэдэнэй репертуарта ородог. Сэхыень хэлэхэдэ, тэдэ өөрынгөө hанаанда таараhан, дура сэдьхэлыень буляаhан, hайшаагдаhан дуунуудые шэлэдэг.

— Городой эрхим хүнүүд манай хоорто суглардаг гэжэ минии үбгэн хэлэдэг,—гээд Маргарита Давыдовна хөөрэнэ. —Үнэхөөрөөшье, хоорто ябадаг эхэнэрнүүд материальна талаар мүнгэ абадаг бэшэ юм. Мүн ажал дээрэнь амаралтын үдэрнүүдыешье, гоё hайхан костюмуудыешье үгэдэггүй. Ондоо тээгүүр ябаhайбди гэжэ хэды hанаашье hаа, хайшаашье ошодоггүйбди гэхэдэ болохо. Өөрынгөө искусство бусад зондо харуулаа hаа, hайн лэ юм бээзэ. Мүнөө нютаг нютагуудаар ябажа, наада харуулдаг болонхойбди. Хилын саана ошохо тухай бодоногүйбди.

Ангарск ошохо тухай хүгжэмэй бүлгэмтэй хэлсээ баталаабди. Хүндэтэ минии нүхэд, зундаа Ангарск ошохобди.

Үнгэрэгшэ жэлдэ Новоселенгинск ошоод ерээ hэмди. Энэмнай онсо удхатай ушар болоо. Тиихэдэ хоор Святой Спасай hүмэ соо, hүмэдэ зорюулагдаhан А. Князевай үгын удхаар А. Ковалевой найруулhан кантата дуулаа бэлэй. Тиимhээ тиитэрээ энэ ушар июлиин 11-дэ болоо hэн. Юуб гэхэдэ,тэрэ үдэр хоорто ябадаг манай Ира Пацко басага түрөө юм. Энэ хоер ушарай тудалдаhые

хоорто ябадаг манай эхэнэрнүүд гайхамшаг гэжэ тоолодог. Гурба hарын үнгэрhэнэй hүүлээр Ира Пацко дахяад дуулахаяа ерээ hэн.

Мүнөө бидэ хүшэр хүндэ ажабайдалтай тохеолдонобди. Бүхы юумэн хомор болошоо. Ээлжээндэ эсэтэрээ зогсоод, хүн зоной шэгээтэй транспортаар ябаад, газетэ уншажа, телевизор хараад, урмашни хухарха. Ородой духовно хүгжэмдэ ямаршьеб энэрхы hайхан, сэдьхэл уяруулма аялга байдаг. Католическа хүгжэм хүхирүүлэн удхатай, харин Православна хүгжэм hайн hайханиие харуулдаг. Энэ hайн hайханиие дамжуулан харуулхын тула тусгаар хүгжэмэй мэргэжэлтэй байhанай хэрэггүйл.

Хүгжэмэй hургуули дүүргэhэн хэдэн зуугаад hурагшадhаа хоорто ябадаг хүнүүд шэнгеэр дуулажа шадаха гүт гэжэ асуугаа hаатнай, тэдэ ямар харюу үгэхэ хаб? Тэдэнэр hайн харюу үгэхэ гэжэ hананагүйб. 5-7 жэлэй туршада хүгжэмэй класста hураад, хүгжэмэй талаар hайн мэргэжэлтэй болоо гэжэ ойлгожо болохогүй. Энэмнай тад ондоо байдал болодог.

— Бидэ дуулаха дуратай бүхы хүнүүдые абадагбди,—гэжээ Маргарита Давыдовна хэлэбэ. —Дуу дуулажа, сэдьхэлээ ханаахаhаа гадна, тэдэ хүдэлнэ ха юм. Тиимэhээл үнэхөөрөө хүгжэмдэ дуратай хүнүүдынь үлэдэг. Жэшээлхэдэ, Оля нотонуудые мэдэдэггүй, харин Ира Борисова хүгжэмэй талаар hургуули hудар дүүргээшьегүй hаа, оюун бэлигтэй юм.

Манда еhотойл мэргэжэлтэ хүнүүд бии. Наташа Гранина ВСГИК дүүргэжэ, хормейстерэй мэргэжэл абанхай. Наташа Барьядаева (тэрэниие «манай гүргалдай» гэжэ нэрлэдэг) соелой институтда hурана. Марина Рябчикова хүгжэмэй hургуулида заадаг. Олохон хүнүүд хоорто ябажа ургаа, хадамда гараа, хүүгэдтэй болоо. Тэдэ хүүгэдтээ хамта ерэдэг, удахагүй ашанараа абаад ерэдэг болохобди гэжэ хэлсэдэг. Эгэшэ дүүнэр Лариса Борисовна Ханхалаева, Лариса Борисовна Модорова гэгшэд урдандаа элдэб городуудта ажаhуудаг байгаа. hүүлээрнь Улаан-Үдэдэ ерэжэ, хамта хоорто ябадаг болоо. Харин Таня Шишкина hургуулида hуража байхадаа, хоорто ябадаг болохом гэжэ мэдүүлээд, иигэжэ хэлээ hэн: «Дуушан болохо хүсэлтэйб!». Оля Романова 14-дэхи hургуулида 11-дэхи класста hурана. Тэрэ hургуулида хоорой ерэжэ дуулахыень түрүүшынхеэ шагнаа бэлэй. Тиигээд хоорто ерэбэ. Сэхыень хэлэхэдэ, хоор hургуулида ходо ошодог. Имагтал удаан саг соо зобоhоной hүүлээр тэдэ эндэ байрлаба. Энээнhээ урда тээ хооройхид соелой институдта, РНМЦ-дэ, локомотивна депогой улаан булан соо дуунуудаа сээжэлдэдэг байhан юм. hургуулиин ээд маанадые налгай зохидоор угтаа. Тэрэнэй директор Евгений Михайлович Мироновой хооройхидой туhаламжаар hурагшадые хүгжэмдэ, искусствада хабаадуулха хүсэлтэй байhаниинь ойлгосотой. Энэ ойлгосотойшье, зохидшье байна. Маргарита Давыдовнагай хүгжэм заадаг hургуулида хүгжэмдэ дуратайшуул суглардаг. Хүүгэдшье эндэ ерэжэ, классика шагнадаг.

hургуулиhаа бэшэ ондоо хүнүүдтэ хоор юундэ хэрэггүй болоноб гэhэн асуудал гарана. Соел культурада имэрхүүгээр хандалгын ямар хойшолонтой байhан тухай бэшэхэншье, хэлэхэньшье хашартай болошоо. Эндэхи наhаа гүйсөөгүй хүүгэдэй түлөө hанаагаа зобоhоной үлүү. Юундэб гэхэдэ, тэдэ уянгата hайхан хүгжэм шагнаха, ямар хүгжэм шэлэхээ өөhэдөө мэдэхэ байна бшуу. Харин бидэ ямарбибди? Хооройхид шадаха зэргээрээ олон наада харуулха гэжэ оролдодог. Теэд тэрэ репетици үнгэргэхэ hайн гэргүй, хормейстергүй, тэдэ хожомдо наада табиха байhан тухайгаа хайшан гээд мэдэдэг гэжэ hананабта? Газетэдэ үгэhэн соносхолhоо мэдэжэ абадаг. Тиимэhээ олонхи хүнүүд хоорой дуулахые шагнаагүй гэхэ гү, али имэ хоор бии гэжэ мэдэдэггүй байна.

Манай республика дотор бэлигтэй бэрхэ олон артистнууд, творческо коллективүүд бии гээшэ. Тэдэнэй тоодо hайн дуранай артистнууд ородог. Тэдэмнай уран hайханай талаар дээгүүр хэмжээтэй байдаг. Энэ баhал ехэ үүргэ дүүргэдэг. Имэрхүү коллективүүд, гүйсэдхэгшэд тодорхойлогдоhон байна. Харин камерна хоор энээндэ оруулагдаагүй. Хүн бүхэн өөрын шуналтай байдаг юм. Гэбэшье манай городой соелой ажабайдалда гайхамшаг үүргэ дүүргэдэг камерна хоор тухай мартажа болохогүй. Соелнай мүнөө дэншье hаа угыршэнхэй, тэрэниие хүгжөөлгэдэ мүнгэ зөөришье багаар hомологдодог. Энээнhээнь уламжалан, тон ехээр аягүйрхэхэш. Гэхэ зуура, эхэнэрэй камерна хоор хаана шагнажа болохоб гэжэ олохон хүнүүд мэдэдэггүй еhотой.

Жэшээлхэдэ, би золтой байжа, тэрэниие кинозал соо шагнаа бэлэйб. «Заклинание овцы», В. Б. Булановай найруулhан буряад аялгануудые шагнажа, сэдьхэлээ ханааб. Урдамнай үргэн нэлэнхы буряад тала дайда ногоорон, халюуран харагдана гэжэ hанаад үзэгты. Тойроод хада уулануд. hалхин үлеэнэ, ногооной хоншуухан үнэр анхилна. Чайковскиин хүгжэм шагнахадаа, баhал ондоо мэдэрэлдэ ээлэгдэхэт. «Амен» Перголезе, hүмын, католическа хүгжэм. Тиихэдээ тэдэ бүхы юумэ дуулажа шадаха гү? Шадангүй яахаб даа. Тэдэнэй уянгата hайханаар дуулахые шагнаад, сэдьхэлээ уяруулаагүй байхын аргагүй. Заримдаа дуун хэндэшье хэрэггүй гээшэ ха гэжэ hанаха ушарнууд гарадаг. Имэ хоор бии гэжэ газетэдэ толилогдоhон соносхолhоо гү, али hураг суунуудhаа мэдээд, шэнэ хүнүүд хоорто ерэдэг.

14-дэхи дунда hургуулида ороод, сэхэ коридор соогуур ябаад, зүүлжээ годироод, доошоо буухат, hүүлээрнь дахяад зүүлжээ ошоод, hүүлшын үүдэ тайлажа орохот. Эндэ ороходотнай, абаhаар зүрхэ сэдьхэлые хүдэлгэhэн уянгата hайхан хүгжэм зэдэлжэ байха.

Р. ИНИНА,
манай корр.
Дмитрий АЛТАЕВАЙ фото.

НЮУСА ТОБШО

ХААНАЙ УГ ИЗАГУУРҺАА

Чингис хаанай уг изагуур дээдэ тэнгэриһээ заяатай түрэһэн Бүртэ-Шоноһоо эхитэй юм. Бүртэ-Шонын һамган Гуаа-Марал һэн ха. Тэдэнэй үри һадаһан арба нэгэдэхи үедөө Торголжон баян болоно. Тэрэ Борогшоо гуаа хэмээхэ хатанһаа Дуваа-Сохор, Добуун мэргэн гэжэ хоер хүбүүтэй һэн.

Дуваа-Сохор духа дундаа ганса нюдэтэй, гурбан нүүдэлэй газарта һайн харадаг байгаа.

Нэгэтэ Дуваа-Сохор Добуун мэргэн дүүтэеэ Бурхан-Халдан уулынгаа оройдо гараба гэхэ. Дуваа-Сохорой харахада, Түнгэлиг горхониие уруудан нэгэ бүлэг иргэн зон нүүжэ ябаба.

Дуваа-Сохор хэлэбэ: «Нүүжэ ябаһан отог айлай дунда бүхөөгтэй тэргэ дээрэ нэгэ хүүхэн һууна. Хүнэй һамган бэшэ һаань, Добуун мэргэн, дүүмни, шамдаа эрие!» Тиигэжэ хэлээд, мэдэжэ ерэхыень Добуун мэргэнээ эльгээбэ. Добуун мэргэн нүүжэ ябаһан тэрэ иргэн зондо ошожо, үнэхөөрөө һайхан шарайтай, алдар нэрэ ехэтэй, Алан гуаа гэжэ нэрэтэй, хүнэй һамган болоогүй басаган байһыень мэдэбэ.

Тэрэ иргэн зон тухай хэлэхэ болоо һаа нимэ: Хүл Баргуужан нютагай эзэн Бархадай мэргэнэй басаган Баргуужан гуаа гэгшэ Хори-Түмэдэй ноен Хорилартай мэргэндэ хадамда үгтэһэн байгаа. Тэргэдэ һуужа ябаһан хүүхэн хадаа Хори-Түмэдэй Ариг-Уһан гэжэ нютагай Хорилартай мэргэн Баргуужан гуаа хоерой басаган Алан гуаа мүн бэлэй.

Хорилартай мэргэн Хори-Түмэдтөө булга, хэрмэ, гүрөөһэ агнаха газараа буляалдажа, нютагайнгаа ноедтой муудалдаад, Хорилар обогтон болон таһаржа, Бурхан-Халданиие ан гүрөөл элбэгтэй һайн газар гэжэ дуулаад, эзэдэйнь уула дээрэ бурхан бодхооһон урянхай угай Шэнжэ баянай хизаарта нүүн ерэжэ ябаа бэлэй. Эгээл эндэ Дуваа-Сохор Хори-Түмэдэй Хорилартай мэргэнэй Ариг-Уһан гэжэ газарта түрэһэн Алан гуаае зууршалжа, Добуун мэргэнэйнгээ һамган болгоһон түүхэтэй. Алан гуаа Добуун мэргэндэ хадамда гаража, Буганатай, Бэлгэнэтэй гэжэ хоер хүбүү түрэбэ.

Добуун мэргэнэй наһа бараһан хойшо Алан гуаа эрэгүй үлэһэн мүртөө Буга-Хадаги, Бухата-Сальжуу, Бодончар мунхаг гэжэ гурбан хүбүү хойно хойноһоонь түрэбэ. Добуун мэргэнһээ түрэһэн Бэлгэнэтэй Буганатай гэжэ хоер хүбүүдынь эжынгээ газаа гарахада: «Гэртэмнай абымнай аха дүү, уеэлэ хаяала болохо эрэ хүн үгы ха юм! Эдэ хүбүүд хэнһээ түрэһэн болоноб? Манайда гансал Маалиг-Баюудай гэдэг зараса бии. Эдэ гурбан хүбүүд тэрэнэй болоно бэшэ гү?»—гэжэ хөөрэлдэбэ. Энэ хөөрэлдөөнь эхэнь дуулаһан байба.

Хабарай нэгэ үдэр Алан гуаа хониной борсоор һайн шүлэ гаргажа, Бэлгэнэтэй, Буганатай, Буга-Хадаги, Бухата-Сальжуу, Бодончар мунхаг гэдэг табан хүбүүдээ зэргэлүүлэн һуулгажа хооллуулаад, нэгэ-нэгэ годли үгэжэ, хухалагты гэбэ. Тэдэнь бэлэхэнээр хухалаадхиба. Тиихэдэнь табан годли нэгэдхэжэ, уяад, хухалхыень хүбүүдтээ барюулба. Хэниинь шье хухалжа шадабагүй.

Тиихэдэнь Алан гуаа хэлэбэ: «Бэлгэнэтэй Буганатай хоер хүбүүдни, эдэ гурбан хүбүүдые хэн юунһээ түрэбэ гээшэб гэжэ намайе һэжэглээшэтнай зүб. Юунэй болоһые би таанадтаа хөөрэжэ үгэһүү.

Һүни бүри сэгээн шара хүн гэрэйм тооноор гэгээрэн орожо, хээлиемни эльбэдэг байгаа. Гэгээн толониинь хээлидэм шэнгэдэг һэн. Һара наранай тоеохо үедэ тэрэ гэрһээм гарахадаа, шара нохой мэтээр тооно өөдэ абирһаар гарадаг бэлэй. Харин таанад дэмы-дэмы юун гэлдэнэбта? Бэлгэ тэмдэгээрэнь бодоходо, эдэ гурбантнай тэнгэриин хүбүүд лэ. Намайгаа таанад харсас хүнтэй ханилаа гэжэ һанаа гүт? Эдэнэй булта хаашуул болоходонь, хара зон одоо хараха, ойлгохо байха».

Алан гуаа хүбүүдтээ һургаал болгон үгүүлбэ: «Таанадни нэгэ эхэһээ гараһан табан хүбүүд гээшэт. Ганса гансаараа ябаа һаа, тугаарай ганса годлидол адляар хэндэшье хилбарханаар хухалуулхат. Тэрэ табан годли мэтэ хамта нэгэдэжэ, эбтэй зэтэй һуугаа һаа, хэндэшье диилдэхэгүйт!»

Алан гуаа эхынгээ наһа барахада, табан аха дүүнэр адуу малаа, һан зөөриеэ хоорондоо хубааха гэжэ хэлсэбэд. Бэлгэнэтэй, Буганатай, Буха-Хадаги, Бухата-Сальжуу дүрбэн бүхы зөөриеэ хубаажа абаад, Бодончар мунхагаа бүдүүлигээр газааншалжа, дүүмнай гэжэ һанангүй, хубита зөөриинь үгэбэгүй. Гансал орог-шонхор мори үлөөбэ.

«Аханарайнгаа намайе түрэлшөөхэгүй хадань, би юу хэжэ эндэ байхабиб?»—гэжэ бодоод, Бодончар дааритай нюргатай, годлиин үдэн шэнги шэнгэн һүүлтэй орог-шонхор морео унажа, Онон мүрэн тээшэ шогшуулба. Тиигэжэ Балжан арал дээрэ гараад, үбһэн балгаан барижа байрлаба.

Бодончар тэндэ нэгэ боро харсагын торхируу баряад, эдижэ байхыень хараад, орог-шонхор моринойнгоо һүүлһээ хилгааһа ходолжо, урьха хээд, боро харсагые барижа, агнахыень һургажа эхилбэ.

Эдихэ хоолгүй байһан тула тэрэ шононуудай агы руу намнажа оруулһан гүрөөһэ харбан алажа, шонын үлөөһэн һэеэр харсагаяа хооллуулжа, үбэлые үнгэргэбэ.

Хабар болобо. Дулаанай оронһоо нугаһадай ерэхэ сагта харсагаяа түрүүн хооһоор байлгажа тураагаад, агнажа мэдэбэ.

Мүшэр бүхэндэ—нугаһа,
Гэшүүһэн бүхэндэ—галуу
Үлгэхын олоор үлгэжэ,
Үнэр танар гутуулба.

Нэгэ иргэн зон үсхэн модотой хадын араар үрдадаг Түнгэлиг горхониие уруудан нүүн ерэжэ, эрьедэнь нютагжаа һэн. Бодончар үдэртөө тэрээгүүр харсагаараа агнахадаа, сэгээ удаг, һүниндөө балгаанда бусажа хонодог байгаа.

Нүүжэ ерэһэн иргэн зон хэнюун гээшэбши гэжэ Бодончарһаа һурадаггүй, Бодончаршье тэдэнииe хаанаһаа ерэһэн ямар угай зомта гэжэ һонирходоггүй һэн. Энэ үедэ Буга-Хадаги ахань Онон мүрэниие уруудан ошоһон Бодончар мунхагаа бэдэржэ, Түнгэлиг горхон шадар нютагжаһан хүнүүдһээ тиимэ-тиимэ моритой, тиимэ-тиимэ хүн харагдаагүй гү гэжэ һурагшалба. «Эгээл шинии һурагшалһан тиимэ моритой тиимэ хүн эндэ үзэгдэдэг. Ангууша харсагатай. Үдэр бүри манайда орожо, сэгээ удаг, һүни хаана хонодог юм, мэдэнэгүйбди. Харин баруун-хойноһоо һалхилхадань, харсагада барюулһан галуу, нугаһанай үдэн саһан шэнгеэр иишэ хиидэжэ ерэдэг. Тиимэһээ холо бэшэхэнэ байдаг гээшэ ха. Мүнөө ерэхэ сагынь дүтэлжэ байна, нэгэ бага хүлеэ!»—гэжэ тэрэ иргэн зон хэлэбэ.

Удангүй Түнгэлиг горхониие үгсөөд, нэгэ эмээл моритой хүн ерэхэдээ, Бодончар болошобо. Буга-Хадаги ахань дүүтэеэ уулзажа, тэрэнээ дахуулан, Онон мүрэниие үгсэжэ, хатарган талиба.

Бодончар Буга-Хадаги ахынгаа хойноһоо дахан, хатаргажа ябатараа: «Аха, аха! Хүн ахатай, дэгэл захатай байха ёһотой!»—гэбэ. Теэд ахань хэлээшыень хайхарбагүй. Бодончар дахин хандаба. Ахань ямарш харюу үгэбэгүй. Бодончарай мүнөөхи хэлэһэн үгэеэ гурбадахияа дабтахада, ахань иигэжэ асууба: «Ши тугаарһаа хойшо юундэ нэгэ хэлээшэеэ олон дахин дабтанаш?»

Бодончар иигэжэ харюусаба. «Түнгэлиг горхон шадар һууһан тугаарай иргэн зондо эзэн ноен гэжэ үгы юм, ехэ бага, муу һайн гэжэ байхагүй, булта адли. Тиимэ өөдэгүй отог зониие бэлэхэнээр эзэлжэ болохо байна».

Буга-Хадаги ахань хэлэбэ: «Зай, тиихэдээ гэртээ харижа, аханартаяа зүбшэжэ, тэдэ зониие эзэлэе!»

Тэдэнэр гэртээ хүрэжэ, аханартаяа хөөрэлдөөд, һөөргөө харайлгаба. Аханарынь Бодончараа алганча болгон, урдаа ябуулба. Бодончар түрүү болон ошоходоо, нэгэ хээлитэй һамга барижа: «Ши хэн гээшэбши?»—гэжэ асууба. Тэрэ эхэнэр «Жарчууд угай Ажан-хан-Уряанхайжин гээшэб»—гэбэ. Тиин табан аха дүүнэр тэдэ иргэн зониие эзэлжэ, адууһа малыень хуряажа, хүн зониень зараса болгобо.

Тэрэ хээлитэй эхэнэр Бодончарта ерэжэ, хүбүү түрэбэ. Жад гэжэ хүнэй заяаһан хадань, тэрэ хүбүүе Жадардай гэжэ нэрлээ бэлэй. Тэрээнһээ жадаран обогтон эхиеэ абаба. Тэрэ Жадардайн хүбүүн—Тугуудай, Тугуудайн хүбүүн—Бүри-Булшаруу, Бүри-Булшаруугай хүбүүн—Хара-Хадаан, Хара-Хадаанай хүбүүн Жамууха бэлэй.

Бодончарай ондоо нэгэ һамган Хабича гэжэ хүбүү түрэбэ. Хабича баатар Мэнэн-Түдэн гэжэ хүбүүтэй байгаа. Мэнэн-Түдэнэй долоон хүбүүд—Хаша-Хүлэг, Хашан, Хашуу, Хашуулай, Хашүүн, Харандай, Нашан баатар гэжэ нэрэтэйнүүд һэн.

Хаша-Хүлэг Хамалуун гэжэ һамганһаа Хайдуу гэжэ хүбүүтэй болобо. Хайдуу Байшангар-Дошхон, Шархай-Ленхо, Шаажан-Үртэгэй гэһэн гурбан хүбүүтэй байгаа. Байшангар-Дошхоной хүбүүн Түмбинэй-Сэсэн бэлэй. Түмбинэй-Сэсэн Хабуул хаан, Сим-Сэшүүл гэжэ хоер хүбүүтэй һэн. Хабуул хаан долоон хүбүүтэй һэн. Эгээн ехэнь Охин-Бархаг, тиигээд Бартаан баатар, Хутагта-Мунгар, Хутала хаа, Хулан, Хадаан, Түдээн одхон бэлэй.

Охин-Бархаг Сорхото-Зүрхэн гэжэ хүбүүтэй, Сорхото-Зүрхэн Сочи бэхи, Тайчуу гэжэ хоер хүбүүтэй байгаа. Тэдэнһээ зүрхэн угсаатан эхилһэн домогтой.

Бартаан баатарай хүбүүд Мингэтэ-Хияан, Нэхүүн тайжа, Есүгэй баатар, Даритай одхон дүрбэн бэлэй. Хутагта-Мунгарай хүбүүн Бури бүхэ байгаа. Тэрэ Онон мүрэнэй шугы соо хуримай үедэ илдээрээ Бэлгэтэйн дала мүрые шуу сабшаһан юм.

Хутала хаанай хүбүүд Зочи, Хирмай, Алтан гурбан бэлэй. Хулан баатарай хүбүүн Ехэ-Цэрэн гэгшэ Бадай Хишлиг хоерой ноен байгаа. Хожомынь тэдэнь сүлөөтэ эрхэтэн болоһон намтартай. Хадаан Түдээн хоер хүбүүгүй байжа, угынь таһараа һэн.

Бүхы Монгол уласые Хабуул хаан зонхилоо. Хабуул хаан шэрээгээ орхиходоо, өөрөө долоон хүбүүтэй байһан байбашье, Сэнгүүн-Бэлгын хүбүүн Амбагайе бүхы Монголой хаан болгоо һэн.

Тэрэ сагта Есүгэй баатар Онон мүрэнэй эрьеэр шубуу шонхор агнажа ябатараа, олхонууд аймагһаа һамга абаад ябаһан мэргэд угай Ехэ-Чилээдүүтэй дайралдаба. Бүхөөгтэй тэргэ руунь шагаажа харахадань, гайхалтай һайхан шарайтай басаган һууба. Есүгэй бутай шуу түргэн гэртээ гүйлгэжэ харяад, Нэхүүн тайжа ахаяа, Даритай одхон дүүгээ абаад, һөөргөө Чилээдүүе хүсэжэ ерэбэ.

Тэдэнэй ерэхые харахадаа, Чилээдүү айн һүрдэжэ, хурдан хуба морео ташуурдан, хадын саагуур харайлган талиба. Гурбан аха дүүнэр хойноһоонь намнажа ошобо. Чилээдүүгэй хадые бүһэлэн тойроод, бүхөөгтэй тэргэдээ гүйлгэжэ ерэхэдэнь, Өэлэн хүүхэн иигэжэ хэлэбэ: «Тэдэ гурбанай юу һанаашалһые мэдэнэгүй аалши? Шарайнь шарай бэшэ, һэжэглэхээр! Шинии аминда хүрэхэ һанаатай хэбэртэй. Амиды мэндэ үлөө һааш, үзэхэ тутамш—үхид, хараха тутамш—хатад байхал. Амиды ябахадаш һамган олдохо. Ши ондоо һамга абахадаа, тэрэнээ Өэлэн гэжэ нэрлээрэй. Амияа абара. Минии үнэрые үнэрдэжэ ябаарай!»—гэжэ хэлээд, үмдэжэ ябаһан самсаяа тайлажа, Чилээдүүдэ үгэбэ. Энэ үедэ мүнөөхи гурбанай гүйлгэлдэн ерэхэдэ, Чилээдүү хурдан хүбынгаа гуя ташуурдаад, Онон мүрэниие үгсэн гүйлгэжэ, далда оробо.

Есүгэй баатар Өэлэн ужинай мори хүтэлжэ, Нэхүүн тайжа ахань түрүүлэн, Даритай одхон дүүнь тэргын хажууда ябабад.

Тиигэжэ ябахадань: «Чилээдүүмни!

Хүйтэн һалхинда үһэеэ
хиисхүүлжэ,
Хүнэй газарта гэдэһээ
үлэсэжэ,

хаана одоо ябана хабши?»—гэжэ Өэлэн хүүхэн хоер гүрлөө гэзэгэеэ хойшо урагшань хаялжа: «Гансаараа хаана ябана хабши?!»—гэжэ

Онон мүрэнэй долгилтор,
Ойн модоной суурьятатар
ори дуу табихадань, дэргэдэнь ябаһан Даритай одхон:
«Тэбэрилдэхэ амарагшни
Олон дабаа дабаба,
Уйлалдаха инагшни
Олон уһа гэтэлбэ.
Хэдыш гутараа һаа,
Хэзээш харахагүйш,
Хэдыш бэдэрээ һаа,
Хэзээш олохогүй!
Шэмээгүй боло!»—гэжэ хорибо.

Есүгэй баатарай Өэлэн хатанаа буляажа абаһан түүхэ энэ бэлэй.

ТЭМҮҮЖЭН

Нэгэтэ Есүгэй баатар татаар иргэнтэй дайлалдаад, Тэмүүжэн-Үүгэ, Хори-Буха болон бусадые хеморгоондо абажа, гэртээ бусаба. Хээлитэй ябаһан Өэлэн хатаниинь Онон мүрэнэй Дэлюун-Болдог гэжэ газарта Чингис хааниие түрэбэ. Хүбүүхэн баруун гартаа шагайн шэнээхэн бүлин шуһа адханхай гараа һэн ха. Татаарай Тэмүүжэн-Үүгые олзо болгон асарһан үедэ түрэһэн хадань, Есүгэй баатар хүбүүндээ Тэмүүжэн гэһэн нэрэ үгөө һэн.

Тэмүүжэнэй һүүлээр Өэлэн эхэ Хасар, Хачуун, Тэмүгэ гэжэ хүбүүдые, Тэмүлэн гэжэ басага түрэбэ. Тэмүүжэнэй юһэ наһатай ябахада, Зочи-Хасар долоотой, Хачуу-Элшэ табатай, Тэмүгэ одхон гурбатай байгаа. Тэмүлэн үлгыдэ хэбтээ. Есүгэй баатарай нүгөө гэргы Сүжэгэл эхэһээ Бэгтэр Бэлгэтэй хоер хүбүүд гараа һэн.

Есүгэй баатар Тэмүүжэнэйнгээ юһэтэйдэ, Өэлэн эхын түрэмүүд болохо олхонууд угсаатанһаа хүбүүндээ һамга зууршалха гэжэ тэрээнтэеэ ошобо. Харгыдаа Цэгцэр, Шэхүүргэ гэжэ хоер нютагай хоорондо унгирад угай Дэй-Сэсэнтэй уулзашаба. Дэй-Сэсэн угайнгаа хүүхэдые магташаба.

«Анха урдаһаа нааша
Арюун гоё хүүхэдээрээ
Алдаршаһан угтайбди.
Аюулта дайнда дурагүйбди.
Хасар гоё хүүхэдээ
Хасаг тэргэдэ һуулган,
Хара бууряая хүллэн,
Хатаруулан ошожо,
Хаан болоһон таанадтаа
Хатанай үндэр һуурида
Хамта һуулгадагбди!

— Есүгэй худа, манайда ошоо! Үхимни үшөө бишыхан юм, тиимэшье һаань, худа хүн хараха ёһотойт,—гээд, Дэй-Сэсэн айлшадаа гэртээ абаашаба. Басагынь харахадань, нюуртаа гэрэлтэйхэн, нюдэндөө галтайхан хүүхэн байжа, Есүгэй баатарта һайшаагдаба. Арба наһатай, Тэмүүжэнһээ нэгэ эгэшэ, Бүртэ гэжэ нэрэтэй басаган бэлэй. Тэрэ һүниеэ хоножо, үглөөдэрынь Дэй-Сэсэнһээ басагыень эрибэ. «Басагаяа удаан гүйлгажа үгэхэдэ—хүндэтэй, ехээр гүйлгангүй бэлэхэнээр үгэхэдэ—хүндэгүй юм гэдэг. Үсөөн үгөөр хэлсэжэ үгэхэдэ—муу. Теэд басаган хүн баабайндаа үтэлхэ ёһогүй, тиимэһээ Бүртэеэ хүбүүндэтнай үгэнэб! Минии хүрьгэн болохо хүбүүгээ орхеод харигты. Иигэжэ худанар болобо гээшэбди,—гэжэ Дэй-Сэсэн үгэлбэ.

Тэмүүжэнээ хүрьгэн болгожо орхеод, гэр тээшээ гэшхүүлбэ. Есүгэй баатарай харгыдаа үндаа хүреэд, татаар иргэндэ хүрэхэдэнь, түрэ хурим боложо байба. Татаарнууд тэрэниие танижа: «Есүгэй-хиян ерээ!»—гэлдэжэ, урдань дайлалдажа байһан үһөөгөө һанаад, эдеэндэнь хоро хэжэ эдюулбэ. Татаар иргэнһээ гараад ябатараа, Есүгэйн бэе ехээр муудажа, гурбан хоног галгюулжа, арай еохон гэртээ ерээд хэбтэшэбэ.

Есүгэй баатар хэлэбэ: «Досоомни ехэ муу. Дэргэдэмни хэн бииб?»—«Хонхотон угай Шархай үбгэнэй хүбүүн Мунлиг бии»—гэжэ харюусаба. Мунлигые ерүүлээд: «Мунлиг хүбүүмни, —гэжэ хандаба.—Хүүгэдни баганууд. Тэмүүжэн хүбүүгээ хүрьгэн болгожо, унгираад угсаатанда орхижо ерэбэб. Бусахадаа татаарнуудта хүрэжэ, харатайгаар хорлуулаа б. Досоом ехэ муу байна. Ши үншэрһэн үхибүүдым, дүүнэрым, бэлбэһэн һамгыем, бэриием харалсажа, туһалжа байгаарай. Тэмүүжэн хүбүүемни түргэн ошожо асараарай, Мунлиг хүбүүмни!»—гэжэ хэлээд, наһа барашаба.

Есүгэй баатарай захяае дүүргэжэ, Мунлиг Дэй-Сэсэнэйдэ ошожо: «Есүгэй ахамни Тэмүүжэн хүбүүгээ ехээр һанаад байна. Түргэн абаад ерэ гэжэ захяа»,—гэбэ. «Худымни хүбүүгээ һанаа хадань, Тэмүүжэн ошожо, эсэгэтээ уулзаад, түргэн тэхэрижэ ерэнэ бэзэ!»—гэжэ Дэй-Сэсэн харюусаба. Иигэжэ Мунлиг Тэмүүжэниие гэртэнь асарба.

Тайчууд аха дүүнэрынь Өэлэн эхые бишыхан хүбүүдтэйнь хуушан буусадань орхеод, нүүжэ ябашаба.

Оюун мэргэн түрэһэн
Өэлэн эхэ
Олон үншэн хүбүүдээ
тэжээхээ
Оройбшо малгайгаа
даран үмдөөд,
Оемол дэгэлээ хөөргэн
бэһэлээд,
Онон мүрэнэй эрьеые
зубшан,
Үдэр һүнигүй гүйхысэ
гүйжэ,
Үлир, мойһо түүжэ
мэдэбэ.
Зоригтой түрэһэн Өэлэн эхэ
Золтой хүбүүдээ
тэжээхээ
Гэшүүһэн шоро барижа,
Гэшэгэнээ малтажа
оробо.
Хатан Өэлэн эхын
Халяар, мангираар
тэжээһэн
Хаахар-баахар хүбүүд
Хаан болохо һүлдэтэйл.
Заяатай Өэлэн эхын
Загаһаар тэжээһэн хүбүүд
Засагтан болохо
заяатайл...

Тэмүүжэнэй эсэгэ Есүгэй баатарай наһа бараһанай һүүлээр тэрэнэй тайчууд угсаатан Өэлэн эхые, багахан хүүгэдыень үзэн ядажа эхилбэ. Тайчуудай ударидагша Таргатай-Хирилтүүг харуул сэрэгээрээ Өэлэн эхын отогто добтолбо. Өэлэн эхэ үхибүүдээрээ Ононой ой шугы руу орожо, бүтэн гарсалдаба. Гэбэшье тайчууд угсаатан арба гаража ябаһан Тэмүүжэниие барижа, отогтоо асараад, хүзүүндэнь дүнгэ углаба.

ОЙ МОДОН — ГОЛ БАЯЛИГ

Удхэн ой модон руу ороходоо, юрэдөө энэ тайгада заха хизаар гэжэ байхагүй хадаа гэжэ hанахаар байдаг. Илангаяа шэнэhэн модон соо бүглэгэр харанхы, шиигтэй нойтон байдаг гээшэ. Имэ ой соо амилхадашье аятай хүнгэн, зохид байдаг. Гансал хажуудашни ябаhан хүнүүдэй халта хажуу тээшээ гаража, харагдахаяа болишоходо, досоо ямар бэ нэгэ харанхы болożо, айдаhан хүрэhэн шэнги байха. Ой тайга ойроо хүртэшэгүй гол баялигнай гэжэ бага ябахадаа hанадаг hэмби. Теэд хүн гээшэ ажабайдалайнгаа ямар бэ нэгэ шатада бодолгүй ябадал гаргахаяа, алдуу эндүү хэхэеэ hанадаг байна. Захаминhаа 15 километрэй зайда нэмжыhэн ой модон отологдожо захалха гэжэ тиихэдэ мэдэхэгүй ябааб. Модо отолhоной hүүлээр үлэhэн талмайнууд дээрэ ямаршье юумэ ургуулхагүйш, бэлшээри хэхэгүйш. Эндэ ногооншье бирагүйгөөр ургадаг.

Энэл Захаминай районой Баян-Голой ой тайгые имэрхүүл хуби заяан хүлеэнэ хэбэртэй. Эндэhээ манай газетэдэ «hүхэ далайhан уригдаагүй айлшан» гэhэн статья толилогдожо, районой ой модоной ажахыда тохеолдоод байhан хүшэр байдал тухай хөөрэжэ үгөө. Тиихэдэ нютагай хүн зон хүбшэ тайгаяа бүхы шадалаараа хамгаалхабди гэжэ мэдүүлhэн байна. «Забайкаллес» нэгдэлые манай ой руу табихагүйбди гэжэ тэдэнэр эрид хэлээ. Байгалай фондын Буряадай отделениин секциин эндэ байгуулагдажа, тэрэниие В. Т. Сахаровский толгойлоо.

Эндэ hая тэрэнэй нэрэ дээрэ Буряадай АССР-эй Верховно Соведэй Президиумэй Түрүүлэгшын орлогшо М. И. Семеновой гар табилгатай харюу ерээ. Захаминтуда ой модо отолжо захалха тухай шиидхэбэри болюулагдаа гэжэ харюу дотор хэлэгдэнэ.

Ганса «Забайкаллес» бэшэ, мүн түлишын промышленностиин Буряадай нэгдэл энэ тайгада hанаашархана. Захаминай райгүйсэдком тэрэниие дуратайгаар угтан абаа гэжэ тэмдэглэхэ шухала. Баян-голойхидые ажалтай болгохо зорилготойгоор түлишын нэгдэлые дуратайгаар угтан абажа болоо. Теэд 1993 ондо электросетьнүүдэй цехэй хаагдахада, баянголойхид ажалгүй үлэшэхэл.

Поселогто модо болбосоруулдаг предприяти нээгдэжэ, тэндэхи хүнүүдые ажалтай болгохо гэжэ хэлэгдэнэ. Тус предприяти жэлэй туршада 50 мянган кубометр модо бэлдэхэ түсэбтэй. «Забайкаллес» нэгэдэл аяар 500 мянган кубометр модо бэлдэхэ еhотой байгаа ха юм гэжэ баян-голойхид хэлэхэ байха. Теэд 50 мянган кубометр гээшэмнай мүн лэ ехэ баримта ха юм. Тиигээдшье модо отололго ямар хойшолонтой байхаб гэжэ райгүйсэдком ойлгоногүй.

Энэ шэнэhэн ой сооhоо хадын гурбан горхон—Темник, Снедная болон Камнейка эхи абадаг. Байгал хамгаалгын зонодо оршодог эдэ голнууд жэлэй туршада 50 мянган кубометр модо бэлдэхэ болоо hаа, бузарлагдаха, хосорхо болоно ха юм.

Байгалай фондын Захаминай филиалай суглаан дээрэ эдэ асуудалнууд зүбшэн хэлсэгдээ. «Буряттоппром» Баян-Голдо түхеэрэлгэнүүдые буулгажа захалаа. Энээндэ ехэтэ hанаагаа зобоhон хүнүүд хэрэг хубилгаха гэжэ бүхы шадалаараа оролдоод үзөө. Секциин гэшүүн Михаил Петрович Федотов Баян-Гол саашадань хүгжөөхэ талаар хараа түсэбүүдые hонирхолтойгоор харуулха гэжэ оролдоhон байна. ЦЭС-эй хаагдатар 2,5 жэл үлөө гэжэ хэлээ. Тиимэhээ энээхэн хугасаа соо баян-голойхидые хүдэлмэритэй болгохо талаар хэмжээнүүдые абажа үрдихөөр ха юм. Жэшээлбэл, поселогhоо хэдэхэн километрэй саана оршоhон «50 лет СССР» совхозой отделени нээхэдэ болохо байна. Үшөө тиихэдэ ан үсхэбэрилдэг фермэ эмхидхэхэдэ, теплично ажахы түхеэрхэдэ болохол. Баян-Голдо ажаhуудаг хүнүүд хэр угhаа хойшо газар ажалда дүршэлтэй болонхой гээшэ. Гадна эндэ Госпромхозой отделени нээхэдэ болохо. Ой тайга соо хэды ехэ hамар, жэмэс, hархяаг ургана6! Эдэ бүгэдэниие эрхилжэ, ой модо хайра гамгүйгөөр отололгодо эсэс табиха шухала.

Захаминай секциин гэшүүд эдэ бүгэдэн тушаа өөhэд хоорондоо хөөрэлдөөд лэ дүүрэшэдэг байха юм. Хэрбээ залхуурангүйгөөр Баян-Гол ошожо, поселково Соведтэ hанамжаяа дуулгаха, баян-голойхидтой хөөрэлдөө үүсхэхэ гэжэ оролдоо hаань, алишье талада туhатай байжа болохо hэн. Районой совет засагай түлөөлэгшэд Баян-Гол ошожо, гое гоеор хөөрэжэ, найдуулжа үрдеэ, маанадай тэндэ хэхэ юумэн үгы гэжэ үнөөхи Федотов гараа дэлгээн байгаа hэн.

Захаминайхид «Забайкаллес» нэгдэлые ой тайгадаа дүтэшье хүргэбэгүй. Мүн имэл эрид шангаар «Буряттоппромдо» хандаа hаань, модо отолхо тухай асуудал табигдахагүй hэн. Баян-Голой ой тайгые хайра гамгүйгөөр унагааха болоо hаа, тэндэхи экологическа байдал хубилжа, hоад толхор татажа магадгүй.

Шэнэhэн модондо хүрэхын тула хуhан тужые үндэhөөрнь үгы хэхэ болоно. Тракторнууд, мүн бусадшье оньhон техникэ газар урбуулжа, хүрьhыень муудхаана. Имэ байдалда миин лэ гараа дэлгээгээд, өөhэд хоорондоо гэмэр гутар гэлдээд байжа болохогүй! Шанга хэмжээнүүдые абаха гэжэ оролдохо хэрэгтэй!

«Ой модон манай гол баялиг! Тэндэhээ гол мүрэнүүд эхи абана. Бэеымнай тамир ой модонhоо, хүбшэ тайгаhаа, ногоон ургамалhаа дулдыдаха»,—гэжэ К. Паустовский тон зүб бэшэhэн байдаг. Экологическа аюулда хүрэжэ ерэхэгүйн тула бидэ мүнөө дары түргэн хэмжээнүүдые абаха еhотойбди. Кислотатай бороон ородог, гол мүрэнүүд бузарлагдадаг, агаарта хорото бодос дэгдэдэг болонхой...

Захаминай захада Байгал далайе харуулhан томо гэгшын стелэ бодхоогдонхой. Тэндэ «СОС» гэжэ хурлангыгаар бэшэгдэнхэй байхыень уншахат. Энэмнай сошордомо дохео, hануулга хэhэн үгэ болоно. Хүниие байгаалиин эзэн гэжэ хэлэдэгбди. Эдэмнай хэр зүб үгэнүүд бэ? Ой тайгада, оршон тойронхи байгаалида гамтайгаар хандажа шаданагүйбди гэжэ сэхэ хэлэебди.

Лариса КВАКТУН,
манай корр.

Манда толилhоной hүүлээр

«УРИГДААГҮЙ АЙЛШАН»

А. Фадеевагай апрелиин 14-дэ толилогдоhон «Уригдаагүй айлшан» гэhэн статьяе анхаралтайгаар уншаабди.

Захаминай ой тайгые хосорхо түйлдань хүргөө hаа, бүхы байгаалида хэды ехэ аюул асархаб гэhэн авторай мүрнүүдтэй зүбшөөгөөгүй байхын аргагүй. Республикын эгээл үзэсхэлэнтэ hайхан энэ нютагтай, тэрэнэй ан амитадтай, ой тайгатай би үнинэй танилби. Ой тайгаар, хада уулаар, гол горхонуудаар хэдэн зуугаад модо газар махаhан байхаб. Байгаалиие, районой зэрлиг ан амитадые, ой тайгые сахин хамгаалха асуудалнуудые районно, республиканска газетэнүүдэй хуудаhанууд дээрэ, эрдэмэй зүблөөнүүд болон байгаали хамгаалгын конференцинүүд дээрэ оло дахин табиhан байхаб. Тиимэhээ А. Фадеевагай статья соо толилогдоhон асуудалнууд намда айхабтар дүтэ, танилшье байна.

Захаминай ой тайгые абарбал, мүнөө дээрээ хожомдоогүйбди. Хэрбээ ой тайгын хосороод байбал, тэрэниие hэргээхын аргагүй болошохо. Хэды ехээр оролдоошье hаа, эндэхи ой тайгые hэргээжэ шадахагүйбди. Ой тайгын үгы болобол, Захаминда уhаншье, ногооншье, тунгалаг сэбэрхэн агааршье, ан амитадшье үгы болошохо. Мүн хүдөө ажахые хүгжөөхэ арга боломжо үгы болохо байна бшуу.

Захаминда нэгэ миллион 200 мянган гектар ой тайга бии гэжэ энээндэ гойрхожо болохогүй. Гансал шухала хэрэгтэ ой модые гамтайгаар отолхо хэрэгтэй. Нютагай эрилтэнүүдгэл район доторхи ой тайга соо модо бэлдэхэдэ болохо. Жэшээлхэдэ, барилгын модо, түлеэ бэлдэхэ. Эндэхи модые ондоо тээшэнь абаашажа болохогүй.

Баянголдо, районой бусад нютагуудта промышленна эрилтэнүүдтэ модо отололго болюулха. Район дотор отолжо боломоор модон бии гэжэ модо отолдог албан зургаанууд өөhэдынгөө ябуулганuудые сагааруулна. Тиихэдээ имэ байдалда огтошье анхаралаа хандуулдаггүй. Модо ашагладаг албан зургаануудай имэрхүү ябуулгануудые огтошье сагааруулжа болохогүй.. Байгаалида хэзээдэшье үлүү юумэн гэжэ байгаагүй. Байгаалиин бүхы зүйлнүүд өөрын үүргэ дүүргэдэг. Эдеэшэhэн, үни удаан ургаhан модонууд байгаалиин ажал ябуулгада, тэрэнэй баялигууд болон нөөсэнүүдтэ айхабтар ехэ үүргэ дүүргэдэг. Нэн түрүүн тэрэ ан амитадай аймагта туhалдаг.

Хэрбээ ой тайгые нэгэ талаhаа хаража үзөөд сэгнэлтэ үгэбэл, экологическа аюулда орожо, hүүлээрнь тэрэниие hэргээхын түлөө тэмсэхэ баатай болохобди. Энэ сошордомо асуудал тухай бодожо үзэхөөр болообди. Байгал, Захаминай гү, али республикын бусад районуудай байгаалиин зоно тушаа асуудалнууд маанадай гол анхаралда байха зэргэтэй.

Гансал Захаминда бэшэ, харин Зэдын, Түнхэнэй болон республикын бусад районуудта гүрэнэй, ниитын бэеэ дааhан экологическа экспертизэ үнгэргэхэ хэрэгтэй.

Буряадай ой тайгада модо бэлэдхэлгэдэ хэрэглэгдэдэг техникэ болон технологи хуушараа. Илангаяа сэбдэг мүльhэн хүрьhэтэй, олон жэлэй туршада модонуудай ургадаг айхабтар хүндүүлхэй байгаалитай Захаминай эрхэ байдалда энэмнай таарахагүй.

Статья соо дайрагдаhан асуудалнууд хэзээ, хайшан гэжэ, ямараар шиидхэгдэхэб? Районой болон республикын гүрэнэй, ниитын байгаали хамгаалгын органууд, эмхи зургаанууд эдэ асуудалнуудые шиидхэлгэдэ эрид шууд хубитаяа оруулха гэжэ оролдохо гү? Тиибэ ябашье эдэ асуудалнуудые зүб мүрөөр шиидхэхын тула районой хүн зон, тэрэнэй арадай депутадуудай нютагай Соведүүд hүүлшынгээ үгэ хэлэхэ зэргэтэй.

М. ШАРГАЕВ,
биологиин эрдэмэй кандидат,
СССР-эй АН-ай СО-гой БНЦ-гэй доцент.

«САГААН ХАДА»

Апрелиин 21-нэй номерто «Сагаан хада» гэhэн статья уншаад, бидэ тон ехээр дураа гутаабди Имэ гое hайхан газарые хосорхо гэжэ хэн hанаа гээшэб? Сагаан хадагүйгөөр Багдарин хооhон газар мэтэ болошохо. Ангуудта, хүндэ, шубуу шонхорто ашатай туhатай хэды баялиг тэндэ нюугаатай гээшэб!! Нарhад, үрэ жэмэс, ногоон ургажа байдаг, хабарай hайхан сагай оршон ерэхэдэ, тэрэнги сэсэглэжэ, ямар гоёор харагдадаг гээшэб! Тосхоной үзэсхэлэнтэ hайханиинь энэл ха юм.

Бидэ Багдаринда 40 жэлэй туршада—1934 онhоо 1975 он болотор—ажаhуугаабди. Поселогто ерэхэ бүхэндөө, Сагаан хада гээшэ манай нангин газар гэжэ мүнөөшье хүрэтэрөө тоолодогбди. Арбадахи класс дүүргэгшэд жэл бүхэндэ дүүргэлтынгээ үдэшые үнгэргэхэдөө, заатагүй хадын орой дээрэ гарадаг. Эвенкнүүдэй олооро сэнгэн ябадагынь дурдан hанагдадаг. Тэдэ булта зондол адли байгаалида айхабтар дуратай юм. Имагтал тэдэ Сагаан хадын хормойдо, тэрэнэй ташалангууд дээрэ өөhэдынгөө hайндэрые үнгэргэдэг.

Сагаан хадын избеосхо абангүйгөөр хэрэг бүтэхэгүй гээшэ гү? Эндэ ямар нэгэ арга боломжо бэдэржэ оломоор гэжэ hанагдана. Хүн зоной сэдьхэл баясуулдаг имэ hайхан үзэсхэлэнтэ hайхан газарые хюдажа болохогүй.

Багдаринай хүн бүхэнhөө асуугаа hаатнай, манай дура сэдьхэл буляадаг Сагаан хада хюдахые hанаhан хүн зүб гэжэ хэншье хэлэхэгүй байха. Райгүйсэдкомдо хүдэлдэг хүнүүд, ухаатай сэсэн боложо, хүнүүдэй хэлэhэн hанамжанuудта анхаралаа хандуулыт!

КОРНАКОВТАН, ВЯТКИНТАН, НАЗАРЕНКЭТЭН, СУВОРОВТОН, СТУПЕНЬ, ДОРОШЕНКОТОН, Эрхүүгэй областиин Бирюсинск хото.

ТҮЙМЭР ХЭДЫ АЮУЛТАЙБ!

Газаамнай урин дулаанай хаhа орожо ерэнхэй гээшэ. Энэ хабар хура бороогүй, ехэл хуурай хатангир байба. Хабарай hаранuудта шииг нойтон огтошье ороогүй гэхэдэ болохо. Эгээл энэ үедэ хээрэ газаа, ой тайга соогуур ябахада, галаа болгооко, hэргылхэ эрилтэ бидэ табиха еhоороо табинабди. Юуб гэхэдэ, хуурай hаранuудта газарай хүрьhэн ехээр хатажа, гал түймэр түргөөр hүжэрдэг ха юм. Апрель hарын түрүүшын долоон хоногой туршада республика дотор аяар 27 түймэр ой тайгада болоо гэhэн мэдээсэл бидэнэрэй урда hэримжэтэй, бэлэдхэл hайнтай байха эрилтэ табяа hэн.

Улаан-Үдын авиапредприятиин хүтэлбэрилэгшэд эдэ бүгэдые hайн мэдэдэг, ойлгодог гээшэ. Зүгөөр манай Забайкалиин авиабаза эдэнэртэй жэл бүри хэлсээ баталжа, АН—26 түхэлэй агаарай онгосо хэрэглэдэг гээшэбди. hүүлэй хоер жэлэй туршада тус онгосо хэрэглэхэдээ, парашютистнүүд самолет сооhоо hүрэхэ болоходоо, муу түхеэрэлгэтэй дээрэhээ ядалдана. Мүн «Ми—8т» түхэлэй вертолет түймэрэй боложо байhан газарта парашютистнүүдые буулгажа шаданагүй. Эдэ бүгэдэе авиапредприятиин хүтэлбэрилэгшэд саг сооhоо хэхэ аад лэ, урданай хяраал дээрэhээ захиралта хүлеэнэ гээшэ ха.

Авиабаазын коллектив ой модо галhаа хамгаалха хүдэлмэри хэхэ болоходоо, республикын ой модоной үйлэдбэриин территориальна нэгэдэлтэй хэлсээ баталдаг юм. Байгша ондо 4666 түхэриг мүнгэн hомологдонхой. Тиимэhээ авиабаазын хэхэ хүдэлмэри жэл бүри ехэ боложо байдаг. Харин республикын предприятинуудай хүтэлбэрилэгшэд эдэ бүгэдые зүбөөр ойлгохо, туhаламжа үзүүлхэ гэжэ оролдоногүй.

КПСС-эй ЦК-гай, СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй бүри 1987 ондо «Байгал нуурай оршондохи байгаалиин нөөсэнүүдые аршалан хамгаалха ба гамтай зүбөөр хэрэглэхэ хэмжээнүүд тухай» гэhэн мэдээжэ тогтоол соо иигэжэ хэлэгдэhэн байдаг: «Байгал нуурай оршон тойронхи байгаали, ой модо галай аюулhаа hэргылхэ, хамгаалхын тула үдэртөө 4—5 дахин шалгалта агаарhаа хэжэ байха». Имэ ниидэлгэ хэхэ болоходо, 3,5 миллион түхэриг хэрэгтэй болохо гэжэ багсаамжалагдаа юм. Мүнөө агаарай онгосонуудые хэрэглэхэдэ хэрэгтэй болохо 1,3 миллион түхэриг hомологдонхой.

Энэмнай парти, правительствын хараалhан шухала тогтоол хэрэг дээрэнь бэелүүлэгдэхэ асуудалда хайша хэрэгээр хандаhан ябадал болоно бэшэ гү гээд асууха саг тулажа ерэнхэй.

РСФСР-эй Ойн ажахын министерство байгша ондо ойн түймэр сараха албатанай тоое 61 хүнөөр олошоруулаа гээшэ. Энэнь hайшаалтай. Зүгөөр эдэнэртэ түлэгдэхэ мүнгэниинь хаанаhаа абтаха юм? Энээндэ тоб гэмэ харюу үгэхэ хүтэлбэрилэгшэд үгы тооной болонхой.

Удаадахи асуудал гэхэдэ, ойдо hүжэрhэн түймэр унтарааха, сараха хэрэгтэ техникэ хэрэглэлгэ болоно. Мүнөө СССР-эй МВД-гэй түймэр сараха албатанай хүдэлмэришэд тусхай hайн хубсаhатай, түмэр малгай, противогазуудтай болонхой юм. Харин авиабаазын албатан гансал түмэр малгайтай. Энэ малгай самолет, вертоледуудhаа парашюдаар hүрэхэдэ аргагүй хэрэгтэй байдаг. Зүгөөр түймэр унтараажа, саража ябаха үедэ энэ малгай халуун байхаhаа гадна, дүтэ шадараа юунэйшье боложо байhые дуулахагүйш. Тиихэдэ бидэ кирзэ сабхи, нимгэхэн бээлэй абадаг гээшэбди. Үмдэhэн сабхимнай агаарhаа 4—5 дахин hүрэhэнэй hүүлээр хахаржа, hандаржа, хэрэгhээ гарадаг.

Урдандаа түймэр унтараахаяа ошоходоо, хүрээ, hүхэеэ барлад гарадаг hэмди. Бидэ мүнөөдэр хүрэтэрөө эдэнhээ hалаагүйбди. hүүлэй арбаад жэлэй туршада эрдэм-шэнжэлгын институдуудта СССР-эй ойн ажахын гүрэнэй комитедтэ ойн түймэр сараха хүдэлмэридэ хэрэглэмээр агрегадуудые, тракторнуудые зохеожо үгөө юм. Тэдэнэй нэгэн «Кутаиси» гэжэ нэрэтэй мотоблок болоно. Энэмнай ойдо юрын хүдэлмэри хэхэдэ таарамаар аад, түймэр унтарааха ямаршье туhа үгэхэгүй гэжэ дүршэл харуулна. Энээнhээ гадна, ойн түймэр агаарhаа унтарааха түхеэрэлгэтэй АН—26 «П» түхэлэй самолет багаар уhа абадаг дээрэhээ бидэнэй hанаhанда яашье хүрэнэгүй.

Хэды имэ хүшэр хүндэ байдалда галай аюултай тэмсэл хэдэг манай баазын болон ойн ажахын коллектив урдаа табигдаhан зорилгонуудаа дүүргэхын хойноhоо үнэн зүрхэнhөө оролдожо, эрмэлзэжэ ябанабди. Үнгэрэгшэ жэлдэ республикын ой тайгада гараhан галай аюул саг сооhоо саража, хэдэн зуугаад гектарай ойн модо хамгаалhан байгаабди. Тиихэдэ манай республикада галай аюулай үсөөн болоходо, хүршэнэртөө—Тюмениин, Томскын, Примориин, зүүн-хойтохи область, хизаарнуудта ошожо, хүбшэ тайгада hүжэрhэн түймэрые унтараалсажа ерээ hэмди. Тиин үнгэрэгшэ жэлэй дүнгөөр манай баазын коллектив түймэр унтараадаг СССР-эй баазануудай дундаhаа гурбадахи hуури эзэлээ бэлэйбди.

Байгша ондо байгаалиин жама еhо ямар байхаб гэжэ уридшалан хэлэхын аргагүй. Байгал шадархи байдал хододоо хубилжа байдаг гээшэ. Гэнтэ бүрхэжэ, хара үүлэнүүд нэмжын бөөгнэрэн байтараа, hалхи шуурган элбэгээр буушадаг. Олон жэлнүүдэй дүршэлhөө хаража үзэхэдэ, хабартаа, зундаа ехэл сүлөөгүй байдагбди. Тиимэhээ олон ажахын, автобаазын хүдэлмэрилэгшэд ойдо гараhан галай аюул саг сооhоо сарахаар хэзээдэ бэлэн байха гээшэ манай нангин уялга болоно бшуу.

В. КРИВОБОКОВ,
Забайкалиин авиабаазын ниидэлгын албанай таhагые даагша.

Байгаалиин нюусанууд

Байгаалиин хубилалтануудай жама еһые гүнзэгыгеер мэдэжэ абахадаа бидэ байгаали хамгаалжа, дундаршагүй баялигыень ашагтайгаар хэрэглэхэ дүүрэн аргатай байхабди. Юрэнхы дээрээ газар түби дээрэхи бүхы ургамалнуудай, амиды организмуудай ажамидаралгань наранай элшын хэр зэргээр хубаарилагдаһанһаа эхитэй юм. Тиимэһээ мүнөө үедэ дэлхэйн зарим регионуудта хорхой шумуулнуудай үлүү ехээр үдэжэ олошорхо ушарые зүбөөр тайлбарилжа мэдэхэ гээшэ эрдэмтэдэй шухала зорилго зандаа байһаар.

Үнгэрһэн олон жэлнүүдэй туршалгын дүнгүүдые согсолон харахада, хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ жэгдэ адли байдаггүй. Энээнние хараада абажа, олон жэл уридшалан зүб тобшолол хэхэ, мэдэжэ абаха хүдэлмэри ябуулагдана.

Наранай элшэ гээшэ дэлхэй дээрэхи ажамидаралай ори ганса эгээл хүсэтэй эхин булаг гэбэл алдуугүй. Тиимэһээ юртэмсын оршон тойронхи бүхы ажамидарал, сагай уларил, байгаалиин хубилалтанууд, мүн үзэгдэлнүүд, хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ гансал наранай элшэ хүсэнһөө сэхэ дулдыдана. Мүнөө эрдэмтэд замбуулинай болон газарай хоорондохи үзэгдэлнүүдые арадай ажахыда хэрэглэхээр ехэ шэнжэлгэнүүдые хэнэ.

Һүүлэй үедэ байгаалиин болон сагай уларилай байдалые, мүн хорото хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгые уридшалан тодорхойлгодо анхаралаа хандуулдаг, һонирходог болоһониинь гайхалтай бэшэ. Ушарынь хэдэа улам ойртожо байгаа ерээдүйн хохидол бэрхэшээлые сагһаа урид мэдэнхэй угтахадаа, бидэ һайнаар бэлдэжэ, горитойхон гарза хохидол зайсуулнабди.

1986 онһоо наранай элшын эгээл эдэбхитэй үень —22-дохи жэлэй цикл (цикл бүхэн 11 жэл соо үргэлжэлдэг) эхилбэ. Харин 1989 он тэрэнэй онсо удха шанартай үень байгаа. Энэмнай 2—3 жэлдэ үргэлжэлхэ юм. Тусхайлбал, 1992 он болотор үргэлжэлөөд, саашадаа һуларжа захалха. Наранай элшэ хүсэнэй эгээл эдэбхитэй энэ үедэ заабол ган гасуурай бэрхэшээл дайралдадаг ааб даа.

Үнэн дээрээ цикл бүхэн адли байдаггүй. Мүнөө ябажа байгаа 22-дохи жэлэй цикл хадаа урдынхидал (1975—1986 онууд) ган гасуур байхагүй гэжэ багсаамжалагдана. Энэ цикл соо ган гасууртай жэлнүүд үсөөн гээшэ.

Байгалай үмэнэхи байгаалиин эрхэ байдалда зарим түрэлэй хорхой шумуулнуудай олошорон үдэлгэ тухай удаан болзороор уридшалан тодорхойлолго хэхэдээ, бидэ наранай элшын 11-дэхи циклэй хубилалтануудые хараада абаһан байнабди. Удаан болзорой уридшалан тодорхойлолго юундэ туһатай юм гэбэл, хорото хорхой шумуулнуудай хэмгүй олошоржо үргэнөөр таралгатай эрид тэмсэхээр бэлэдхэл хэхэдэ һайн юм. Байгаалиин имэ хохидолые зайсуулхаар уридшалан һайнаар бэлдэхэдээ, бага гаргаша хэгдэхэ бшуу.

Жэшээлбэл, манай эндэ Сибиригин шелкопряд хорхой арбан жэл бүхэндэ гэхэ гү, али 22 жэл болзортойгоор олошорон үдөөд, удаань үсөөрдэг байха юм. Энэ хорхой һүүлшынхеэ 1978—1983 онуудта Хэжэнгын, Кабанскын, Зэдын районуудта олошорхонь элирүүлэгдээ һэн. Тэрэ гэһэнһээ хойшо хорото энэ шумуулай үдэхэнь үзэгдөөгүй.

Наранай элшэ хүсэнэй циклнүүдэй еһоор эдэ жэлнүүдтэ хорхой шумуулнууд олошорон үдэхэ еһотой. Теэд хорото хорхой шумуулнуудай хэмһээ үлүү үдэхэнь үзэгдөөгүй. Гансал недондо ган гасуур жэл байба гээшэ ааб даа. Олон жэлэй ажаглалтануудай еһоор, 2—3 жэлэй туршада гандуу байхадань хорхой шумуул олошорон үдэдэг. Магад Сибириин шелкопряд мэтэ хорото хорхойнууд 1990—1992 онуудта олошоржо болохо аалам? Тиимэһээ ургамалай хоротоной олошорходонь, һэримжэтэй байха болонобди.

Нарһан тужын аюултай хоротон болохо шэлбүүһэнэй волнянка (үтэн) баһал наранай элшын 10—11 жэлэй циклэй үнгэрхэдэ дабтагдан үдэдэг юм. Һүүлшынхеэ 1980—1983 онуудта Баргажанай районда 15 мянган гектарта дэлгэрхэнь үзэгдөө һэн. Хэрбээ циклэйнгээ еһоор һаа, энэ хоротон 1991—1992 онуудта олошорон үдэжэ болохоор хүлеэгдэнэ. Гэбэшье бидэнэй уридшалан багсаамжалһанай еһоор эдэ жэлнүүдтэ ехэ ган гасуур болохогүй, нарһан тужа соо хорото хорхойнуудай олошорон үдэхэ арга боломжо үгы байна. Зүгөөр шэлбүүһэнэй волнянкын олошорхые хинан шалгажа, һэримжэтэй байха еһотойбди.

Талын (луговой) мотылек, мүн ороохото ургамалай боро эрбээхэйнүүд (серая зерновая совка) баһал хирэ-хирэ болоод лэ олошордог байха юм. Һүүлэй үедэ республикадамнай 1981—1982 онуудта имэ эрбээхэйнүүд олошорон үдөө һэн. Тиимэһээ циклынгээ еһоор 1991—1992 онуудта дэлгэржэ магадгүй.

Ороохото ургамалай боро эрбээхэйнүүд наранай элшын аалидаад байхада элбэгжэдэг гуримтай. Буряад орондомнай 1985—1987 онуудта Баргажанай, Хурамхаанай районда имэ үтэ, эрбээхэй үдөө һэн. Ээлжээтэ олошоролгонь 1996 — 1998 онуудта хүлеэгдэнэ.

Наранай элшэ хүсэнэй хирэ-хирэ болоод лэ хубилжа байхада, газар дэлхэйн ажамидаралдашье хубилалта болоно. Олон жэлэй туршада хэгдэһэн ажаглалтануудай дүнгүүдые согсолон зэргэсүүлжэ харахада, илангаяа хорхой шумуул, ургамалай заабол хубилжа байдагынь элирнэ. Тиимэһээ байгаалиин барагдашагүй нюусануудые зүбөөр таажа шадаа һаа, нэн түрүүлэн баялигыень ашагтайгаар хэрэглэжэ, оршон тойронхи байгаалияа аршалан хамгаалхаар аша үрэтэй хэмжээнүүдые абаха арга олохолди.

Р. АМШАЕВ,
Буряадай институдай лабораториин ахалагша эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ, биологиин эрдэмэй кандидат.

СЭБЭР АГААРААР АМИЛХА ГЭБЭЛ...

Автомашинанууд дэлхэй дээрэ айхабтараар олошоржо, агаарые угаа ехээр бузарлана. Жэшээнь, дэлхэйн эгээл «автомобильна» гүрэн бологшо США-да нарай үхибүүн амилха бүхэндөө хорлогдоһон агаар уушхан уруугаа оруулжа, тэрэнь бүхы наһан соогоо үдэр бүри 9 сигаретэ татажа байһантай адли хоро хүргэдэг. Автомобилиин гаргадаг газ соо туршагдажа байгаа амитадые удаан байлгахада, тэдэнь рак үбшэндэ нэрбэгдэдэг юм.

Ушар имэһээ автомобильна заводууд бүтээн гаргадаг машинануудайнгаа хорыень багадхаха гэжэ оролдодог. Гэбэшье Америкэдэшье, мандашье экологическа «сэбэр» машина бүтээхэ гээшэ нилээд холын ерээдүйн хэрэг гэжэ тоологдодог. Манай мэргэжэлтэдэй тооложо үзэһэнэй еһоор, дунда зэргын классай автомобиль 15.000 километр ябахадаа, 4350 килограмм кислород үрэбхидэг, харин 3250 килограмм углекислэ газ болон 93 килограмм хорото углеводород агаарта хаян оруулдаг.

1952 ондо Лондондо автомобилиин муухай газуудай ехээр сугларшахада, «агууехэ манан» гэдэг бии боложо, дүрбэ мянган хүн тэрээндэ хорлогдожо, ами табиһан байна. Мэргэжэлтэдэй гэршэлһэнэй еһоор, парижайхид «гранит соолохоор» хорон агаараар амилна.

Автомобилиин гаргадаг газууд гансал хүнүүдтэ хоро хүргэдэг бэшэ гэжэ үни мэдэрэгдэнхэй. Олон металлнууд муухай агаарһаа боложо, сагһаа түрүүн элэдэг, жэбэрдэг, үнгөө буурадаг, бүртэгэр үнгэтэй болодог, һандардаг, хэбэрэг болодог.

Промышленностиин хүгжэнги оронуудта орходоо, манай орондо автомобильнуудай агаар бузарлалга үшөөл тиимэ ехэ хэмжээтэй, угаа хорото хойшолонтой болоодүй юм. Энэнь хэдэн шалтагаанһаа дулдыдана. Нэгэдэхинь, хүн бүхэн дээрэ тооложо үзэхэдэ, автомобильнуудай тоо манда тиимэ олон болоодүй. Томо городуудта автомобильнуудай олоншье һаань, үйлсэ гудамжануудынь үргэн байжа, һалхинда һайнаар үлеэгдэдэг тула тэндэ хорото газууд дан ехээр сугларнадаггүй.

Гүрэнэй стандарт гээшэ ехэ үүргэ дүүргэнэ. Элүүрые хамгаалдаг зургаанууд хэды шэнээн хорото бодосууд агаарта байхадаа, хүндэ хоро хүргэхэгүйб гэжэ тодорхойлонхой. Тиин манай эндэ нормонь Европынхидо орходоо хатуу юм. Тусхайлбал, Европын нормодо орходоо 35 процентээр лэ бага углеродой окись хүндэ аюулгүй гэдэг. Мүн углеводородоор тэрэнь 12 процентээр, азодой окись 21 процентээр бага юм.

Конструкторнууд өөрынгөө талаһаа эдэбхитэй бэдэрэлгэ хэнэ. Һаяхан «Москвич» болон «Лада» гаргадаг заводууд «Озон» түхэлэй карбюраторнуудые машинануудтаа табижа, тэдэнэй ашаар хорото бодосууд багаар гарадаг, тиигээд 4—5 процентээр бага түлишэ гаргадаг болоо.

Горьковско автозаводой конструкторнууд Л. Гусак гэжэ эрдэмтын теоридо түшэглэн, «Волгодо» зорюулжа, форкамерно-факельнэ двигатель гэдэгые ухаалаа. Тэрээн сооһь «ядуу холисонууд» шатаагдана (тэдээн сооһь бензиниинь бага, харин агаарынь ехэ). «Ядуу холисонуудые» хэрэглэн хүдэлдэг двигатель хорото бодосуудые агаарта багаар хаядаг гэжэ һанахаар байгаа. Теэд тэрэнь ходо тиимэ бэшэ юм. Тиимэһээ «Озоной» карбюраторта байгшадал, хорото зүйлнүүдые сарадаг түхеэрэлгэ ухаалагдаа юм. Тэрэнэй ашаар жолоошоной гаргаһан алдуу заһагдана.

Ороной автопаркые газова түлишэдэ оруулха хүдэлмэри хэгдэнэ. Эдэнь ашаанайшье машинанууд, автобусуудшье, таксинуудшье байха юм. Жэшээнь, Курганай заводто бүтээгдэдэг автобусууд гансал бензин дээрэ бэшэ, харин шэнгэрүүлһэн газаар-шье хүдэлдэг юм. Хорин һууритай имэ автобус мянга хахад түхэриг жэлэй туршада алмаха гэжэ тоологдонхой.

Газова баллондо нэгэ дахин заправка хэхэдэ, тэрэнь 500 километр ябахада хүрэнэ. Энэнь жолоошоной нэгэ үдэрэй хүдэлмэридэ хүрэдэг. Гэбэшье муу харгыһаа дан ехээр муудадаггүй Курганай автобусууд газозаправочна станцинуудһаа холо байдаг хүдөөгэйшье замуудта хэрэглэгдэдэг. Тиин газова түлишын харгыда дууһашоо һаань, жолоошон кабинаһаа гарангүйгөөр двигателеэ газһаа бензиндэ оруулжа, үшөө 400 километр ябаха аргатай. Юуб гэхэдэ, автомобилистнүүдэй гуйлтаар газобаллонно түхеэрэлгэдэ нэмэлтэ болгон, тиимэ машинада бензинэй бак тодхогдонхой юм. Газова түлишөөр хүдэлдэг хубииншье автомобильнууд бии болонхой. Электрын элшээр хүдэлдэг электромобильнууд туршагдана.

Эгээл хорогүй түлишэ бологшо водородые ашаглаха хүдэлмэри эршэтэйгээр ябуулагдажа байна. Жэшээнь, бензин водород хоерой холисо дээрэ хүдэлдэг двигатель Харьковта бүтээгдээ. Эдэ хоерынь шаталгын камерада ами амяараа оруулагдадаг. Илангаяа хоро ехээр гаргахаар двигателиин хооһоор хүдэлжэ байхада, тэрэ гансал водород хэрэглэдэг. Харин эгээл ехээр хүдэлхэ үедэнь водородтой холиһон бензин хэрэглэгдэнэ. Энэнь автомат аргаар тааруулагдадаг. «Волга» 100 километр ябахадаа, 14 литр бензин гаргашалдаг шуу. Харин водородтой холиһон түлишэ хэрэглэхэдэнь, 8 литр бензин ба 800 грамм водород хэрэгтэй юм. Эндэ гансал бензин алмагдана бэшэ, харин хорото газуудые гаргалга бага болоно.

(ТАСС).

ХУҺАН ОЙ СОО ХЭДЫ АЯТАЙБ! Д. АЛТАЕВАЙ фото.

МОБИ
ИЛЛЮЗИОН N 1

«Буряадай залуушуул» газетын, республиканска киновидеонэгэдэлэй соносхол — мэдээсэлэй тусхай хуудаһан

Мүнөөдэр бидэ «Иллюзионой» түрүүшын номер гаргахамнай.

«Бүхы искусствануудай дундаһаа кино манда эгээл шухала искусство болодог» гэһэн үгэнүүдые мүнөө гансашье классик бэшэ, харин ямаршье наһанай, ямаршье харагша хэлэхэ аргатай. Кино эгээл демократична искусство болодог. Тиимэһээ хүн бүхэн тэрэниие һайн мэдэхэб гэжэ хэлэхэ арга боломжотой. Үнэхөөрөөшье бидэ бултадаа удха түгэлдэр, һайн, элдэб кинонуудые хараха дуратай байдагбди, кинотеатрнууд болон видеосалонуудта ошодогбди. Зарим нэгэндэ өөрын «видик» байха. Зүгөөр кино һайнаар мэдэдэгби гэжэ бэеэ тоолодог хүндэ элдэб олон кино сооһоо ямар гол шэглэл баримталхаб гэжэ ойлгохонь хүшэр байдаг. Мүнөө манда элдэб удхатай видеолентэнүүдые олоор дурадхадаг болонхой.

Энээнтэй дашарамдуулан, бидэ «Иллюзиондоо» юу хараха хүсэлтэйбибди!

Һарын туршада экранууд дээрэ гараха фильмүүд тухай хөөрөөнүүд һонирхолтой, эрид хурса удхатай байха, картинанууд тухай урид соносхолнууд гараха. Бидэ элдэб хүнүүдэй һанаанда таараһан фильмүүдые дурадхаха гэжэ оролдохобди. Һонигүй, хараһаар байтар хашартай шэнги болошодог элитарна фильмүүд тухай хуудаһанууд дээрээ хөөрөөд туршахабди. Ӱмагтал эдэ фильмүүд классика зандаа үлэдэг. Энээндэмнай киногой нүхэдэй олон тоото клубууд манда туһалха гэжэ найданабди. Тэдэнэй һонирхолтой ажал хүдэлмэри тухай бидэ баһал хөөрэжэ үгэхэбди.

Олоной анхарал татадаггүй кино тухайшье «Иллюзиондоо» хөөрэжэ үгэхэбди. Яахадаа зарим фильмүүд олоной анхарал татадаг гээшэб! Юундэ нэгэ фильм харахын тула билет абахаяа ута ээлжээндэ зогсохош, харин нүгөөдэдэнь орохо дуратай хүнүүдые олохогүйш! Бидэ манай уншагшад болон кино харагшадһаа энээн тухай мэдэжэ абаха хүсэлтэйбди. Харагшадта тустаар зохеогдоһон анкетэнүүд имагтал ямар кино манда хэрэгтэйб гэһэн асуудалда зүб харюу үгэхэдэ туһалха.

Таанад «Иллюзионой» хуудаһанууд дээрэ дуратай актернууд болон режиссернуудтаа уулзаха аргатай байхат. Хөөрэлдөөнүүд, интервью, творческо портредүүд гэхэ мэтэ кинематографическа творчествын психологи һайнаар ойлгожо абахадамнай манда туһалха, мүн киногой «ододой» кулисын саанахи ажабайдал тухай ямар нэгэ юумэ мэдэжэ абахада, элдэб шалтагаануудаар һураг суунуудые буруушаахада гү, али баталхада туһалха гэжэ бидэ найданабди.

«Одонууд» тухай хэдэн үгэ хэлэебди. Лос-Анджелестэй холбоо барисаа хайшан гэжэ тогтоохо тухайгаа мүнөө дээрээ мэдэнэгүйбди. Тиигэбэшье манай уншагшад Голливудай ажал хэрэгүүд тухай мэдээсэл саг үргэлжэ абажа байха гэжэ һананабди. Дэлхэйн киногой нииислэл хотонууд — Парижһаа, Римһээ, Лондонһоо, Варшаваһаа, Мадрасһаа, Бомбейһээ, Калькуттаһаа шэнэ һонинуудые дуулгажа байхабди гэжэ найдуулха дурамнай хүрэнэ.

Харин мүнөө дээрээ Буряадайнгаа хото городуудта, хүдөө тосхонуудта тэхэрин бусаябди. Бидэ юундэ хожом болоһон хойно шэнэ картинануудтай танилсанабибди! Ямар шалтагаан дээрэһээ сеансын тэг дундаһаа пленко таһаршадаг гү, али абяагүй болошодог бэ! Харагшадта кинопрокатчигуудта гомдохо шалтагаан бии гү! Эдэ болон бусад олон асуудалнуудта Буряадай киновидеонэгэдэлэй хүдэлмэрилэгшэд, городууд болон хүдөө тосхонуудай клубуудай, кинотеатрнуудай хүдэлмэрилэгшэд харюунуудые үгэхэ.

«Буряад болон кино» гэһэн темэдэ үшөө нэгэ ондоо тала бии байха. Манда «Буряадфильм» гэһэншүү нэрэтэй өөрын киностуди үгы бшуу. Тиигэбэшье манай нютагһаа мэдээжэ болоһон режиссернууд гараһан, республика дотороо суурхаһан театральна актернууд кинофильмүүдтэ буулгуулһан байха. Хожомоо тэдэнэртэй элдэб һонирхолтой хөөрэлдөөнүүдые үүсхэхэбди. Харин мүнөө дээрээ нюусаар нигэжэ хэлэхэдэ болохо: удахагүй Буряадта дахяад кино буулгаха. Юун тухай фильм байхаб! Энээн тухай «Иллюзионой» удаадахи хуудаһануудта уншахат.

Бидэ «Молодежкын» хуудаһанууд дээрэ һарадаа нэгэ дахин гарахабди. Мүнөө элдэб һонирхолтой хараа бодолнууд маанадай толгой соо ябталаатай байна, гэбэшье, таанад эгээл гол темэнүүдые манда хэлэжэ үгэхэ ёһотойт. Тиимэһээ таанад заатагүй манда бэшэгты, шэнэ темэнүүд болон гаршагуудые һанагты, уулзаха, уншаха хүсэлтэй хүнүүдэйнгээ нэрэнүүдые нэрлэгты. Шэнэ һонинууд тухайгаа, хаана һонирхолтой үйлэ хэрэгүүд болоноб гэһэн мэдээсэлнүүд тухай манда дуулгагты.

Авария — дочь мента

Милицейн ахалагша лейтенант гэмтэ ябадал гаргана... Юундэ тэрэ иимэ ябадал гаргаха болооб?

Түрэһэн басаганайнь ажабайдал, абари зан иимэ ябадалда тэрэниие түлхинэ.

Юрий Коротков болон Михаил Туманишвилиин «Авария — дочь мента» гэһэн шэнэ фильмын удха иимэ. Тус фильм манай республикын экранууд дээрэ гаража эхилээ.

РОМАНАЙ УДХААР

ҺАЙХАН СЭДЬХЭЛТЭЙ РУМАТА ЭСТОРСКИЙ, ТЭРЭМНАЙЛ ГАЗАР ДЭЛХЭЙ ДЭЭРЭ ХҮДЭЛДЭГ ПРОФЕССОР АНТОН ГЭЖЭ НЭРЭТЭЙ. ТИИГЭЭД ТЭРЭ ХОРОТО МУУХАЙ ҮЙЛЭ ХЭРЭГҮҮДЭЙ БОЛОЖО БАЙҺАН АРКАНАР ГЭЖЭ ОНДОО ТЭЭХИ ЗАМБИ ТҮБИДЭ ЕРЭНЭ. БАРУУН ГЕРМАНИИН РЕЖИССЕР, ФРАНЦУЗ БОЛОН СОВЕТ СЦЕНАРИСТНУУД, СОВЕТ БОЛОН ХАРИИН ГҮРЭНҮҮДЭЙ АКТЕРНУУДҺАА БАЙГУУЛАГДАҺАН АНСАМБЛЬ СТРУГАЦКИТАНАЙ «ТРУДНО БЫТЬ БОГОМ» ГЭҺЭН РОМАНАЙ УДХААР КИНО БАЙГУУЛНА.

СИТАРА

РЕСПУБЛИКЫН ЭКРАНУУД ДЭЭРЭ ДАХЯАД ИНДИИН ФИЛЬМҮҮД ХАРУУЛАГДАЖА ЭХИЛБЭ. ТИИХЭДЭЭ ДАХЯАД ХОНГЕО ҺАЙХАН ДУУНУУД ЗЭДЭЛХЭНЬ, УЯН НУГАРХАЙ ХАТАРНУУД ГҮЯСЭДХЭГДЭХЭНЬ, ШУҺАН АДХАРХАНЬ, ИНАГ ДУРАН ХАРУУЛАГДАХАНЬ ГЭЭШЭ...
«СИТАРА»— ЭНЭМНАЙ БАЯН МАХАРАДЖИИН БАСАГАНАЙ БОЛОН ЗАЙГУУЛ АКТЕРОЯ УРАГШАГҮЙДЭҺЭН ИНАГ ДУРАН ТУХАЙ МЕЛОДРАМА БОЛОНО.

НЭГЭШЬЕ ГЭРШЭГҮЙГӨӨР

ШЕРЛОК ХОЛМС ОНСО ӨӨРСЭ УДХАТАЙ ДОМОГ БОЛОНХОЙ. КИНЕМАТОГРАФ ЭНЭ ГЕРОЙН БААТАРШАЛГАНУУД ТУХАЙ ФИЛЬМ БУУЛГАХА БҮХЭНДӨӨ ТЭРЭНЭЙ ГАЙХАМШАГТА ТҮХЭЛ ШЭНЖЭНҮҮДТЭЙ БАЙҺЫЕНЬ ДАХИН ДАХИН ГЭРШЭЛЭН ХАРУУЛНА.
«БЕЗ ЕДИНОЙ УЛИКИ» ГЭҺЭН ШЭНЭ КИНОКАРТИНА БАЙГУУЛАГШАД АЙМШАГТАЙ ПРОФЕССОР МОРИАРТИНЫН АЮУЛТАЙ ГЭМТЭ ЯБАДАЛНУУД ТУХАЙ, ТЭРЭНЭЙ ХАРАТА МУУХАЙ ХЭРЭГҮҮДЫЕ ТАЙЛБАРИЛҺАН ТУХАЙ ТҮҮХЭ ХӨӨРЭЖЭ ҮГЭНЭ. ГЭБЭШЬЕ...
«ГЭБЭШЬЕ» ГЭҺЭН ҮГЭ ШЕРЛОК ХОЛМС ТУХАЙ МАНАЙ БҮХЫ ҺАНАМЖАНУУДЫЕ УРБУУЛЖАРХИНА...

«Ододой» ажабайдалһаа

«Старый гринго» гэжэ һүүлшын фильмдэ Джейн Фонда Грегори Пек гэгшэтэй хамта гол рольдо наадана. «Пари-матч» гэжэ журналда эндэ һаяхана интервью үгэхэдөө, актриса түс лентэдэ наадахын тула аяар юһэн жэлэй туршада бэлэдхэл хэхэ баатай болооб гэжэ хэлэһэн байна. «Генри Фондын басаган хадаа иимэ рольдо наадаа еһотой гэжэ заримашуул хэлсэдэг байха»,— гэжэ тэрэ хэлээ һэн.

51 наһатай Джейн Фонда үнеэхил залуу зандаа. Тэрэ бүришье сэбэр боложо байһан шэнгеэр үзэгдэдэг. Үдэрэй туршада 15 километр зайда заатагүй гүйдэгби гэжэ тэрэ хэлэкэ.

«Бүхы наһаа соогоо бэлжаха, ехэ мүнгэ зөөритэй болохо гэжэ оролдожо үзөөгүйб, — гэжэ Фонда мэдүүлэв.— Аэробикын хэшээлнүүдые үнгэргэжэ, видескассетэнүүдые худалдажа, фильмүүдтэ наадажа, сүлөөтэй сагаа үнгэргэдэгби. Хүн зондо туһатай юумэ хэнэб гэжэ һанагадаа баярлахаш...».

Үнгэрэгшэ жэлдэ Каннска фестивальда харуулагдаһан «Лоуренс из Аравии» гэһэн шэнэ фильм хараад үзэе. Британиин офицер, аяншалагша болон уран зохеолшо Томас Эдвард Лоуренсын ажабайдалай болон уршагта ябадалнууд тушаа энэ фильм хөөрэжэ үгэнэ.

Фильм найруулан табиһан режиссер Дэвид Лин болон гол роль гүйсэдхэһэн актер Питер О'Тул аяншалагша, уран зохеолшо, литературна шүүмжэлэгшэ Лоуренс гэгшын орео ажабайдалые үнэн сэхэр харуулха гэжэ оролдоно...

«Би яаха аргагүйгөөр эсээб. Нэгэ бага амарха һанаатайб... Жэлэй туршадашье һаань гэртээ амарха гэжэ шиидээб...»— гэжэ мэдээжэ американ актер, продюсер болон режиссер Майкл Дуглас мэдүүлэв. Тэрэ «Кордебалет» болон «Роман с камнем» гэһэн фильмүүдээр совет харагшадта мэдээжэ болонхой. Эндэ һая США-да «Черный дождь» гэһэн шэнэ фильм буулгагдажа, гол роль Дуглас наадана. Хэдэн һарын туршада Японидо энэ фильмын буулгабари үнгэргэгдөө. Кэтлин Тернертэй хамта «Война роз» гэһэн фильмдэ энэ актер наадаһан байна.

Голливудай «супер-одон» Мерил Стрип «Женщина-дьявол» гэһэн фильмдэ буулгуулаа. Англиин мэдээжэ уран зохеолшо Фэй Уэлдон гэгшын номой удхаар түс фильм найруулагдаһан байна. Тэрэнние режиссер Сюзан Сиделман табяа.

Һүүлэй үедэ оршон тойронхи байгаалиие, бүмбэрсэг дэлхэйе аршалан хамгаалха, бүхы юумэндэ гамтайгаар хандаха гэһэн шухала зорилго табигдадаг болонхой. Киногой «ододшье» энэ шухала асуудалда мүн лэ анхаралаа хандуулхые оролдоно. Жэшээлбэл, Брижжит Бардо француз телевидеезэр ан амитадые хамгаалха талаар түсхай программа харуулдаг болоо. Мэдээжэ «секс-одон» Ким Бэсинджер үбгэнһөө һалахадаа, тэрээндээ долоон зуу мянган долларто болохо томо гэр орхиһон аад, хэдэн арбаад миисгэй, нохой болон шубуу адли тэгшээр хубаалдаха гэжэ оролдошоо.

Жан-Поль Бельмондо айхабтар дуратай ори ганса нохойтой. Сүлөөтэй сагаа тэрээндээ зорюулдаг байха гэжэ нүхэдынь хөөрэлдэдэг. «Нохойн» ресторан ошожо, Майя гэжэ дуратай нохойгоо эдеэлүүлдэг. Тэрэ ресторанай тогоошон Бельмондогой нохойдо зорюута бэлдэһэн эдеэ стол дээрэ табидаг. «Нохойн ажабайдал» иимэ даа!

Ородуудтай хүдэлхэнь бэлэн бэшэ

1976 ондо америкынхид совет киностудитай хамта фильм буулгахаяа һүүлшын һэдэлгэ хэһэн байна. Тиихэдэ албан хойрог ябадалһаа уламжалан, режиссер Кукору өөрынгөө һанал бодол эсэстэнь хүргэжэ шадаагүй һэн. Һаяхан американ режиссер Джон Берри нүхэрэйнгөө хэрэгые үргэлжэлүүлхэ гэжэ шиидэбэ. Тэрэ «Уэник Земли» гэһэн фильм буулгахын тула Горькиин нэрэмжэтэ студи болон Архангельскын мүльһэ шэлээ.

«Уэник Земли» гэһэн фильмын сюжет иимэ: Великобританиин BBC-эй самолет аюулда ороно. Бүхы экипажһаа оройдоол нэгэ хүн — американ метеоролог амиды мэндэ үлэбэ. Тэрэ арктическэ мүльһэнүүд соо тээришэһэн, шархатаһан, баһал аюулда ороһон ород летчигтой уулзана. Тэдэ һамгад, парти тухай, һайн һайхан, хара һанаан болон тэрээнтэй холбоонтой элдэб зорилгонууд тухай хөөрэлдэнэ. Тиигээд тэдэ хайшан гээд бэеэ абарха гээшэбибди гэһэн гансал һанал бодолдо эзэлэгдэнэ.

Совет актер Александр Потапов фильмдэ ород летчигой роль гүйсэдхэнэ. Берри богони метражна фильмүүдэй фестивалиин үедэ тэрэниие олоо һэн. Буулгалгын талмай дээрэ Потапов американ киногой одон Сэм Уотерстоуной партнер болоно. Сэм тэсэмгэй, хэрхо һонор, харин нягта хүн. Харин тэрэнэй совет нүхэр олон зантайшаг, сухалдаадшье абахаяа ядадаггүй. Хэндэшье хэлэнгүйгөөр тэрэ киногой буулгалгада ерэхэгүй юм. Режиссерой хэлэһэн үгые заримдаа зүбшөөдэггүй, нэгэтэ камера руунь нелбожорхёо һэн. Джон Берриин һанамжын еһоор, гурим журамгүй байһаараа Саша Потапов электригүүдые һануулна. Заримдаа буулгалгын талмай дээрэ нүхэдтэеэ ерээд, һэнгэргүй хүн ябажа байдаг.

Совет тала статистнуудай ажал түлэнэ, транспорт тухай асуудал шиидхэнэ, гэр байра олоно, шэмэглэн гоёохо ажал бэедээ даажа абанхай. Энэмнайшье нилээд ехэ ажал болоно бшуу. Жэшээлхэдэ, Америкэдэ иимэрхүү ажал хэхэдэнь, үдэр соо 6 миллион доллар түлэдэг.

Гэхэ зуура, бүхы ажал хэрэгүүд хэм хэмжүүр соогоо, эмхи гуримтайгаар бүрилдэнэ гэжэ хэлэжэ болохогүй.

Кино буулгалгын түрүүшын үдэрһөө тэндэ эмхи гуримгүй байдал эхилшоо һэн. Үглөөнэй 7 сагһаа ажал эхилхэ зэргэтэй байһан аад, энэ үедэ нэгэшье хүн ерээгүй байха юм. Тиихэдэнь Джон Берри үдэ багта кино буулгажа эхилхэ гэжэ шиидхэбэ. Үдэ багташье баһал түгшүүрилтэй байдалтай тохеолдодог һэн.

СССР-тэ бүтээгдэһэн шэмэглэл ойронь хүрэхэтэй адли бутаран унашаха юм. Архангельскда хүдэлхэ зуураа, Джон Берри хадааһанай хэрэгтэй болоходо, курьерые Москва эльгээхэб гэжэ һанаагүй еһотой.

Россинхидай эмхи гуримгүй, журамгүй байхадань, америкынхид ойлгожо ядаха юм. Оршуулагшын хэлэһэн иимэ үгэнүүд тэдэнэртэ урагшагүйдэһэн шог мэтээр зэдэлээ бэлэй: «Автобусуудай үгы байһан дээрэһээ тэрэниие захижа шадаагүйб гэжэ намда хэлээ».

Гэхэ зуура, эндэхи гуримтай нэгэ бага танилсаад байхадаа, Джон Берри хэды хүшэр хүндэшье һаань, хүдэлжэ боломоор байна гэһэн тобшолол хээ. Нэгэтэ Берри халуун банида орожо байба гээшэ. Тэндэ Архангельска авиациин нэгэ шефтэй ушарна. Тэрэнь нэгэ хайрсаг вискиин түлөө кино буулгахын тула бүлэгтэ шухала хэрэгтэй ашаанай Ил-76 самолет үгэбэ. Тиигээд тэрэниие Британска транспортна авиациин үнгэдэл адляар шэрдэхэдэтнай болохо гэжэ хэлэбэ.

Америкын мэдээжэ режиссер Орсон Уэллс иигэжэ хэлээ һэн: «Кино гээшэмнай прототипай искусство юм. Хододоо хүшэр хүндэ эрхэ байдалда хүдэлхэ хүсэлтэй байдагбди». Франциин «Экспресс» журналай хөөрэһэн энэ түүхые хаража үзэхэдэ, гансал иимэрхүү бодомжотойгоор Джон Берри Советскэ Союзда хүдэлжэ, тэрэниие манадтай харилсан ажаллахыень баадхана гээшэ ха.

«Экспресс» журналай материалнуудаар
ИМА-пресс.

Видео хараха дуратайшуулай анхаралда

«Видеотүхеэрэлгэнүүдтэй» хүнүүдтэ зорюулагдана. Иимэ түхеэрэлгэнүүдэй эзэдые жаргалтайл хүнүүд байна даа гэжэ заримашуул һанаха байха. Теэд хэр жаргалтай гээшэб гэжэ һэжэглээд абажашье магадгүйт. Ушар юуб гэхэдэ, энээнһээ урагша хэзээдэшье харуулагдаагүй жэхыдэһэ хүрэмөөр аймшагтай фильмүүд харуулагдаха болоно.

Үүдэн аалиханаар нээгдэшэнэ... Харшан хүнүүд хуурсаг сооһоо бодожо, харата муухай ябуулгануудаа хэжэ захална...

Американ кинематографиин түүхэдэ эгээн аймшагтай фильм найруулан табигдаба. Энэмнай американ кинематограф Тоуб Хуперай «Не открывайте эту дверь» гэһэн фильм болоно. 1990 ондо харагшад тэрээнтэй танилсаха. «Эуропео» гэһэн итальян журнал байгша киносезониие монстрнуудай, хии үзэгдэл болон шүдхэрнүүдэй сезон гэжэ нэрлэнэ.

Шэнэ лентэнүүд аймшагтай үзэгдэлнүүдые харуулдаг классическа фильмүүдһээ ехэ илгаатай гэжэ тэмдэглэе. Хүүр болон хуурсаг, элдэб янзын харанхы гэрнүүд фильм буулгахада мүнөө хэрэгтэй бэшэ болонхой. Ханын шкаф соошье, хүүгэдэй комнато соошье, һаруул гэр соошье хии үзэгдэлнүүд, ада шүдхэрнүүд үзэгдэжэ магадгүй гэжэ фильм найруулагшад хэлэхэ һанаатай. «Голосующий на дорогах» гэһэн фильмдэ нэгэ хүбүүн һүниин тэг дунда автомашина тогтооно... Машиныи эзэн алуулхынгаа урда тээ хэды ехээр зобоогдоноб! Иимэ юумэн болохо гэжэ тэрэ хаанаһаа мэдэхэб даа... Фильмдэ наадаһан артистнууд иимэ аймшагтай рольнуудые хайшан гэжэ гүйсэдхэнэб гэжэ жэхыдэһэ хүрэхөөр...

Алуурша гэшхүүрэй эгээн дээдэ табсан дээрэ хоргодожо, хүнэй ерэхые хүлеэнэ. Заян зайлуул, ямар талаангүй хэниинь ерэхэнь гээшэб гэжэ харагшад зүрхэеэ шэшэргэнүүлэн һуунад...

Үнгэрэгшэ жэлдэ буудалдаангүй, наншалдаангүй фильмүүд харуулагдаа һэн. Хүнэй доторой байдал гүнзэгыгөөр харуулха, абари зан зүбөөр бүрилдүүлхэ гэһэн зорилго авторнууд урдаа табина. Байгаалиһаа бүхы юумэн дулдыдадаг гэжэ эндэл ойлгохоор...

«Муха» гэжэ фильмдэ нэгэ эрдэмтэн өөрынгөө зохеон бүтээһэн аппарат соо орожо, ондоо үе сагтай уулзашана. Теэд эрдэмтэн алдуу хэжэрхинэ. Ушар юуб гэхэдэ, орео аппарат соонь батаганаан хабшуулагдашаһан байна. Иигэжэ дэлхэй дээрэ үзэгдөөгүй эди шэдитэ үзэгдэл эхилшэхэ юм...

Аргалжа болохогүй хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэһэн хүнэй һүүлшын үдэрнүүд тухай фильм соо хөөрэгдэнэ. Анхаралаашье хандуулхаар бэшэ юрын хөөрөөгөөр эхилһэн энэ фильм һүүлэй һүүлдэ ажабайдалай жама еһо дайража, дэлхэй дээрэ амиды мэндэ ябаха гээшэ юунһээшье шухала гэжэ харуулна.

Уэлс Грейвенэй «У холмов есть глаза», «Ночной», «Смертельный друг» гэһэн фильмүүд эгээн аймшагтай гэжэ тоологдодог. Илангаяа «Смертельный друг» гэжэ картина хатуу шэрүүн, сэдьхэл доһолгомо туршалга байшоо. Энэ фильм соо нэгэ эрдэмтэн наһа бараһан хуулиин наһа гүйсөөгүй басаганай бэедэ элдэб туршалгануудые хэжэ, тэрэниие амиды болгоно. Барон Франкенштейн тухай үльгэр домог һанана еһогойт. Түс фильм соо элдэб буудалдаан болон аласалдаангүй сценэнүүд харуулагдабашье, харагшадай зүрхэ сэдьхэл нилээд шэшэрүүлээд абахаар хэһэгүүд олон.

Кен Рассел «Готика» гэжэ фильм соогоо бодото Франкенштейн тухай хөөрэнэ. Лорд Байронай виллэдэ һүниин тэг дунда элдэб янзын хии үзэгдэлнүүд, ада шүдхэрнүүд бии боложо, аяг аашануудаа харуулха юм. Юрэдөө эдэ бүгэдэниие хараха гээшэ аймшагтай даа...

Клаус Кински экран дээрэ вампирай рольнуудые харуулдаг заншалтай. Энэшье удаа тэрэ аймашгтай рольдо наадана...

Режиссер Аугусто Каминити «Носферату в Венеции» гэһэн фильм найруулан табяа. Энэ фильмдэ яажашье байгаа һаа, ухэдэггүй вампирай аяг аашануудые Кински шэнги айхабтар шадамараар харуулдаг актернууд хомор байха...

«Эуропео» журналай материалнуудаар.

ШИИДХЭХЫ ШАТА

Мүнөө үедэ манай орон бэрхэтэй күшэр байдалда оронхой гэжэ М. С. Горбачев нэгэ үгэ соогоо хэлэhэн байна. Иимэ сэгнэлтэ тохеолдоhон байдалые нилээд зүбөөр харуулна. Тиин тэрэ нэн түрүүн экономикодо хабаатай.

Оронойманай политическэ хүтэлбэри ямар байдал тохеолдооб гэжэ гүйсэд hайн ойлгоод, тэрэниие заhаруулхын тулада нилээд эршэмтэй ябуулгануудые бэелүүлжэ эхилбэ хэбэртэй.

Тусхайлбал, ороной экономико hайжаруулха онсо хэмжээнүүдэй правительственна программа 1989 оной октябрьда абтаа hэн.

Түбхын түрүүндэ иимэ гурбан зорилго бэелүүлхээр хараалагдана:

Нэгэдэхинь — гол түлэб социальна зорилгонуудые бэелүүлхэ хэрэгтэ экономикоео эрид шэглүүлхэ. Үнгэрhэн 70 жэлэй туршада түлишэ-энергетикын, түүхэй эдэй болон хүндэ промышленностиин бусад hалбаринуудые хүгжөөлгэдэ тон эхэнхи мүнгэ зөөриеэ, хүсэлэл оролдолгоео зорюулжа байгаабди. Харин мүнөө ороной гол нөөсэ баялигууд хүн зоной хэрэглэдэг эд бараа гаргадаг болон хангамжын hалбаринуудта зорюулагдана. Хэрэглэлэй дэлгүүртэ эд бараа элбэгжүүлхын тулада бусад хэмжээнүүд абтана, тэрэ тоодо гадаадаhаа асарагдана. Бага олзотой хүн зоной ажаhуудалай хэмжээ дээшэлүүлхэ хэрэгтэ тусгаар анхарал хандуулагдана.

Хоердохи зорилго хадаа үйлэдбэри, обороно болон захиргаанда гаргагдадаг гаргаша багадхажа, мүнгэ зөөриеэ алмаха ябадал болоно. Оборонно сектор тухай хэлэбэл, энэ зорилгодо хэгдэдэг гаргашые бүри 1990 ондо 6 миллиард гаран түхэригөөр хороохоор хараалагдана. Таараха газартань сэрэгэй үйлэдбэри амгалан шэглэлтэйгээр хубилгагдажа эхилээ. США болон тэдэнэй союзнигуудай мүн лэ иимэ ябуулгаяа үргэлжэлүүлээ hаань, манайхин эндэхи гаргашаяа улам ехээр багадхаха юм.

Гурбадахи зорилго болбол ороной финансова системые hайжаруулха, хүн зоной мүнгэн олзо ба гаргашануудыень тэнсүүрилэн тааралдуулха, гүрэнэй бюджедэй дуталдалгые усадхаха, түхэригые бодото сэнгээрнь хэрэглэхэ ябадал болоно.

Эдэ болон бусад хэмжээнүүд онсо шанартай зүйлнүүд гээшэ. Тэдэнэй зариманиинь богонихон хугасаада дүүргэгдэхэ хараатай, харин нүгөөдэнүүдыень бэелүүлхын тулада үшөө нэгэ гү, али хоер-гурбаншье табан жэл хэрэгтэй болохо ха.

Үнгэрhэн дүрбэ үлүүтэй жэлэй туршада гүрэнэй предприятинуудай ажахын талаар бэеэ даанхай байдалынь үргэдхэгдөө. Тэдэ уласхоорондын дэлгүүртэ гараха эрхэтэй болонхой. Кооперативууд зүбшөөгдэhэн байгаа. Арендэ харилсаан бэелжэ эхилээ. Түрүүшын фермерскэ ажахынууд бии болобо. Хэдэн министерство болон зургаанууд шэнэ ehoop эмхидхэгдэн, юрэ хүтэлбэриин байгууламжанууд сомор болоо. Хүн зон экономическа мэдээсэлнүүдые үргэнөөр уншаха аргатай болоно, ороной экономикын байдалые яhала мэдэхэ болоно.

Гэхэтэй хемта эдэ хэмжээнүүд бэелүүлэгдэжэ эхилээшье hаа, орон соохи кризисэ байдалай саашадаа hүжэрэлгые усадхажа шадаагүй, шалтагаанууд эндэ олон. Юуб гэхэдэ, ажахымнай үнөөхил hурамхи замаараа ябажа, эрдэм-техникын түйлалтануудые бэедээ түргэнөөр шэнгээсэгүй байна, мүн социальна талань hуладана. Экономикодо болон обществодо демократическа ehо заншалнуудай үгы байhаниинь, мүн экономическа политикымнай «үзэл сурталаар дан үлүүсэ нэбтэрэнхэй» байhаниинь, экономическа засагай нэгэ газарта ехээр сугларанги, монополизмын ехэ байhаниинь энэ хэрэгтэ муугаар нүлөөлнэ.

Зүгөөр, манай hанахада, гол шалтагаан ямар бэ гэхэдэ, экономическа реформын талаар мүнөө хүрэтэр хэгдэhэн бүхы юумэн экономическа системымнай тон үндэhэ hуурииень хубилганагүй бшуу. Ниитын ажабайдалай бусад оршонгуудта, тусхайлбал, демократизаци болон хүн зондо сэхэ руунь мэдээсэлгын, политическэ реформонуудай парламентаризм болон эрхын, гадаадын политика болон аюулгүйн политикын талаар хубилган шэнэдхэлгын гүйсэд хэмжээгээр хэгдэжэ байхадань, экономикодомнай хахад-хухад лэ хэмжээнүүд бэелүүлэгдэнэ. Тэрэ мүртөө тэдэнь хоорондоо ехэнхидээ нягта холбоогүй байха юм.

Гадна ямар экономическа хубилалтануудые хэхэб гэhэн ехэ хараа бодомжонуудай түрүүшын үедэ үгы, мүн эрхын талаар найдамтай үндэhэ hуурииин үгы байhаниинь hаад болоо. Харин hунгуулиин системэдэл ехэ реформо хэжэ, тэдэ асуудалнуудые шиидхэжэ эхилээ гээшэбди. Мүнөө оронойманай парламент экономическа реформын эрхын үндэhэ hуури бии болгохын тулада хэдэн ехэ хуули эдэбхитэйгээр бэлдэжэ байна. Эдэнь зөөри, газар тухай, газарые яажа эдлэхэ тухай, мүн налогово системэ, арендэ харилсаан тухай гэхэ мэтэ хуулинууд юм.

Иимэ шухала хуулинуудые абаха гээшэ бэлэн хэрэг бэшэ. Элдэб олон hанамжа хэлэгдэнэ.

Гол зорилго юуб гэхэдэ, зонхилолго албадалгын системые hандаргаха хэрэгтэй. Тиигэхын түлөө иимэ юумэ хэхэ шухала.

Нэгэдэхеэр, зөөриие олон янзын болгохо. Мүнөө орондомнай бүхы зөөриин 85 процентнь гүрэнэй секторто хабаадана. Тиигээд колхозуудшье тэдэнhээ ехэ илгаагүй. Тиимэhээ зөөриие гүрэнэй бэшэ болгохо, тиин арендэ болон коопераци, акционернэ, таряашан-фермерүүдэй зөөри гэхэ мэтэ янзануудыень үргэнөөр хүгжөөхэ хэрэгтэй. Хубиин зөөриие нюуса бэшэ болгохо тухай асуудал мүнөөдөө шиидхэгдээгүй. Энээгээр илангаяа хурса үгэ буляалдаан болоо. Яаба хээбэшье, бүхы янзын зөөриие адли тэгшэ эрхэтэй болгохо, мүн тэдэнэй мүрысэхэ, үрдилдэн тэмсэхэ ябадалые хангаха шухала. Тиигэбэл лэ эрхэтэднай экономическа эрхэ сүлөөтэй болохо бшуу.

Хоердохеор, хүсэд hайн дэлгүүр бии болгохо хэрэгтэй. Эндэ замайнгаа хахадта тогтожо болохогүй гэжэ би үнэн зүрхэнhөө бододогби. hайн дэлгүүртэй болохын тулада сэн тогтоохо хэрэгтэ, бүхы урьhалалгын-финансова системэдэ гүнзэгы ехэ реформо хэхэ, нөөсэнүүдые нэгэ газарhаа гүрэнэй хубаарилдаг гуримhаа оптово худалдаанда орохо хэрэгтэй. Хүнүүдтэ социальна бата найдамжануудые хангахатаяа хамта хүдэлмэриин хүсэнэй дэлгүүр гэдэгые бии болгохо ёэргэтэйбди.

Гурбадахяар, гүрэнэй бүхы хүтэлбэриин гуримые эрид шууд хубилган шэнэдхэхэ шухала. Хойшодоо түбэй газарhаа үгтэдэг хатуу түсэбүүд байхаяа болижо, стратегическэ гэхэ гү, али хүгжэлтын гол ехэ хараануудые тодорхойлhон лэ түсэблэлгэ байха ёhотой. Экономикые дээрэhээ зонхилжо тааруугаар хүгжөөхэ бэшэ, харин гүрэн хадаа налог, процент, валютын курс гэхэ зэргын экономико тохонижуулха бусад зүйлнүүдые хэрэглэн, тэрэнээ гуримтай hайнаар хүгжөөхэ болоно.

Тиин экономическа реформын гол түлэб ямар байхань яhала эли болонхой гээшэ. Зүгөөр тэрэниие бэелүүлгын шатанууд ба болзорынь үшөөл зүбшэн хэлсэгдэhээр байна.

Бэелүүлэгдэжэ байгаа реформын үедэ манай экономико улам ехээр нээмэл түхэлэй экономико болохо ёэргэтэй. Энэнь ямар удхатайб гэхэдэ, экономикомнай гадаадаhаа хамаг hайн юумыень шэнгээн абажа шададаг, уласхоорондын ажалай хубаарида, үйлэдбэри болон андалдаа транснациональна (бүхэдэлхэйн) шэнжэтэй болгохо хэрэгтэ дэлхэйн дэлгүүрэй гуримда, дэлхэйн худалдаа наймаае гүрэнүүд хоорондо гуримшуулгада, мүн уласхоорондын урьhалалгын ба валютна харилсаанда улам гүнзэгыгөөр татан оруулагдаха ёhотой. Тобшоор хэлэхэдэ, СССР хадаа байн байн дэлхэйн ажахытай нэгэдэхэ ёhотой гээшэ. Үе сагаймнай эрилтэ тиимэ бшуу.

Энэ талаар түрүүшыншье hаа, нилээд зоримгой алхамууд хэгдээ. Тусхайлбал, гадаадын экономическа ажал ябуулга имегтал түбэй газарhаа эрхилэгдэхэеэ болижо, арба мянга шахуу совет предприяти гадаадатай сэхэ холбоо харилсаатай болобо. Манай ороной предприятинуудта гадаадаhаа hомололго хэхэ зүбшөөгдөө. Совет газар дээрэ хамтын предприятинууд болон гадаадын компанинуудай таhагуудые нээхэдэ хамаагүй болоо.

Эрдэм-техникын ехэ программануудые коммерческэ (наймаанай) шэглэлтэй болгохо хараа шугам бэелүүлэгдэнэ, мүн замбуулинай совет проектнүүдые бэелүүлгэдэ, сэрэгэй үйлэдбэриие амгалан шэглэлтэй болголгодо Баруунай фирмэнүүд хабаадалсаха аргатай болоно. Ороной элдэб хубинуудта олзо ехэтэй предприятинуудые хизаарлалгагүйгөөр хэнэйшье байгуулдаг зононуудые бии болгохо бэлэдхэл хэгдэнэ. Мүн научна «паркнууд», технополисууд (эрдэм, техникэдэ түшэглэhэн бэеэ даанхай хотонууд) бии болохо юм. Эндэшье албан хойрог ябадал, элдэб hаад түбэгүүд олон үзэгдэнэ ааб даа. Тэдэнэй нэгэниинь түхэригые баруунай мүнгөөр hольдог болохо ябадал юм.

Экономическа реформомнай шиидхэхы шатадаа оробо. Тиин шэнэ байдалда шэлжэн оролгын бэрхэтэй хэсүү сагые тэсэжэ гаталаагүйдэмнай аргагүй болобо.

(ТАСС).

ДУТАГДАЛ ДАБТАГДАҺААР

hүүлэй жэлнүүдтэ гэхэ гү, али ороной Эдеэ хоолой программа бэелүүлхэ шанга эрилтын табигдаhанhаа хойшо үнгэрhэн хугасаа соо хүдөө ажахын hалбаринуудые хурдан түргэнөөр хүгжөөхэ талаар ажалай эмхидхэлэй олон ондоо шэнэ арганууд хойно хойноhоо hубарюулагдан нэбтэрүүлэгдэжэ туршагдабашье, горитой дүн түйлагдаагүй hэн. Урагшагүйдэhэн эдэ арганууд тэрэл өөрынгөө болзор соо хүлгөө, шууяа татаад лэ, гол хүсэниинь буурашадаг байгаа. Энэ удаа хүдөө ажахыда хамтын подрядай гурим нэбтэрүүлхэ тухай нилээд ехэ хүлгөөнэй эршэ баhал hуларжа, соробхилhон дүлэниинь бүхэжэ захалба. Эндэ эгээл гайхалтайнь гэхэдэ, мүнөө хүнүүд хамтын подряд тухай гэхэ гү, али энэ шэнэ аргын урдандаа огто үгы байhандал гэнтэ марташоо. Ушарынь хадаа, ажалай эмхидхэлэй энэ аргада нилээд найдажа, яаралтайгаар нэбтэрүүлhэниинь ашаяа харюулжа бираагүй. Эндэ нэгэ дутагдал бии байгаа. Эхиндээ ажалай эмхидхэлэй энэ шэнэ гурим нэбтэрүүлхэдээ бэлэдхэлэй, шэнжэлгын, зэргэсүүлгын ямаршье хүдэлмэри ябуулаагүй hэн. Тобшолбол, республикымнай ажахынуудта шэнэ арга үнэндөө нэбтэрүүлэгдээгүй, харин ээлжээтэ хэмжээнүүдые бэелүүлhэндэл шууяа хүлгөө татажа үнгэргөө ха юм. Хэрбээ хамтын подрядые аша үрэтэйгөөр нэбтэрүүлхэ гэбэл, уридшалан ажахынуудай hалбари бүхэндэ энэ аргын али зэргын таарамжатай байхыень тодорхойлхо байгаа. Иимэ хүдэлмэри ябуулангүй гэхэ гү, али коллектив бүхэнэй хэдэг ажалые hайнаар шэнжэлэншьегүйгөөр хэлсээ баталаад, хэрэгтэй саарhа дансануудыень бүридхөөд лэ дээдын хүтэлбэрилэгшэдтэ «нэбтэрүүлбэбди» гэжэ айладхадаг заншалтай бэлэй.

Энэ үедэ бодомжотой hанамжа, дурадхалнууд дэмжэгдэнгүй орхигдошодог hэн. Хамтын подрядай гуримые зэрим hалбарида нэбтэрүүлхын аргагүй гэhэн тодо баримтатай дурадхалнуудые олондо мэдээсэл дамжуулдаг хэрэгсэлнүүдшье дэмжэгшэгүй бэлэй. Үнгэржэ ерэхэдээ иимэ дурадхалыешни шэнэ аргада эсэргүүсэhэндэл тоолохо ушар олон байгаа.

Богонихон болзор соо республикымнай колхоз, совхозуудай ажахы доторой подразделениинүүдэй дүрбэнэй гурбан хубидань хамтын подрядай гурим нэбтэрүүлэгдээ юм. Шэнэ гуримай хэрэглэгдэжэ байhан түрүүшын шатада тоо бүридхэл хэдэг органой хүдэлмэрилэгшэд тусгаар тоосоо бүридхэдэг байгаа гэхэ гү, али хододоо нарин хиналта доро бэелүүлэгдэжэ, захиран-зонхилжо, хүтэлбэрилэгшэдэй эрилтэ тэрэ дороо бэелүүлэгдэдэг байгаа. Үнгэржэ ерэхэдээ хамтын подрядай гурим нэбтэрүүлхэ талаар юрэ бусын мүрысөөншье эмхидхэгдээ.

Шэнэ арга нэбтэрүүлхэдээ hайшаамаар үрэ дүнгүүд түйлагдаа гү? Ондоо область, хизаарнуудта үйлэдбэринь, ажалайнь бүтээсэ дээшэлээ, мүн гаргашань хорожо, хүнүүдэй салин түлбэри нэмээ. Харин манай республикада салин түлбэриhөө ондоо ямаршье дүн дээшэлээгүй. Хэрбээ үнгэрhэн жэлнүүдэй дүнгүүдые зэргэсүүлэн харахада, республикадамнай шэнэ арга нэбтэрүүлhэнэй ашаар хүдөө ажахын продуктнуудые үйлэдбэрилхэ хэмжээн ехээр нэмээгүй байха юм. Жэшээлбэл, 1987 оной дүнгөөр республикымнай колхоз, совхозуудай гектар бүриhөө 13,7 центнер орооhо таряан, 78,3 центнер хартаабха, 143 центнер овощ хуряагдажа, үнеэн бүриhөө 2004 килограмм hү абаhан haaнь, хамтын подрядай коллективүүд гектарай 13,8 центнер таряа, 79,6 центнер хартаабха, 144 центнер овощ суглуулжа, үнеэн бүриhөө 2110 килограмм hү haaгаа. Энэмнай ехэ түйлалта гү?

Хүдөө ажахын түүхэдэ хүнэй анхарал татаhан ямар нэгэ кампанигүй үе үгы ха. Хэрбээ нэгэ шэнэ аргын урагшагүйдөө hаа, нүгөөдэнь лэ hэлгэжэрхидэг заншалтай. Энэ удаа хамтын подрядай орондо арендэ подряд бии болонхой, ээлжээтэ шуула, хүлгөө үүсхэжэ байна. Эндэ ажалай эмхидхэлэй шэнэ гурим болохо арендэ подрядые муушалнагүйб. Зүгөөр энэ гуримые урдынхидаал адли нэбтэрүүлэнгүй, hайн бэлэдхэлтэйгээр, гүнзэгы шэнжэлэлгэтэйгээр хэрэглэхые уряалнаб.

Мүнөө арендэ тухай булта хэлсэнэ. Заримдаа гайхахаар байха. Бидэ нэгэ аргаhаа нүгөөдэдэнь яагаа түргөөр ородог болоо гээшэбибди.

Арендэ харилсаан, арендэ үгэгшэд тухай, хубиин зөөриин түхэл шэнжэ тухай СССР-эй Хуулинуудай баталагдан абтахаhаа холо урид, 1988 онhоо энэ гурим өөрынгөө hуури оложо захалаа. Тиихэдээ үндэhэн шухала олон асуудалнуудай үшөө шиидхэгдээгүй байхада арендэ подрядай гурим түлэг дундаа нэбтэрүүлэгдэжэ, гансашье манай республикада бэшэ, мүн бүхы Россин статистикын управленидэ үшөө нэгэ тусгаар тоосооной бүридхэл хэгдэдэг болоо. Тодорхойлбол, мүнөө Буряад орондомнай арендэ подрядай гурим 55 колхоз, совхозуудта гэхэ гү, гурбадахи ажахы бүхэндэ нэбтэрүүлэгдэнхэй.

1989 оной эхинэй дүнгөөр үхэр малай 8 процентнь, тэрэ тоодо үнеэдэй 9,5, хонидой 13, хахалагдаhан газарай 12,7 процентнь арендаторнуудта үгтэнхэй байгаа юм. Тиин арендэ подрядаар ажаллагшаднай үнгэрhэн жэлдэ хэр зэргын олзотой гараа гээшэб гэжэ зэргэсүүлэн харахада, hайрхамаар юумэн үгы. Ямар ушарhааб гэбэл, нэгэдэхеэр, арендэ подрядай гуримые урдынхидал гэхэ гү, али хамтын подрядтал адляар ямаршье бэлэдхэлгүйгөөр нэбтэрүүлhэнэйнь үрэ дүн дахяад харагдажа захалба бшуу.

Хамтын подрядай болон арендаторнуудай үрэ дүн юундэ доогуур байгааб гэхэдэ, таряашанаа ёhотой газарай эзэн болгоогүй ха юм. Тусхайлан хэлэбэл, ажахы доторой подрядай мэдэлдэ байhан арендаторнуудай коллектив урда мэтэ ажалаа өөhэдөө мэдээд хэхэ аргагүй байна. Эдэнэрнай урданайхидаал ажахынгаа хүтэлбэрилэгшэд, мэргэжэлтэдэй захиралта дүүргэнэ гээшэ. Жэшээлбэл, недондо Ивалгын районой «8-ое марта» колхоздо луговодуудынь арендэ подрядай гуримаар ажалаа эмхидхээ hэн. Эндэ арендаторнууд колхозой сабшалан, зэр зэмсэг, машина, техникэ даажа абанхай, бүхы ажалаа өөhэдөө мэдээд хэхэ дүүрэн эрхэтэй гэжэ hанаhамнай ондоохон байгаа. Колхозой правлениин түрүүлэгшэ арендаторнуудта ерэжэ, газараа хээээ уhалха, үтэгжүүлхыень зонхилхо, удаань ахамад агрономынь ерэхэдээ баhал өөрынгөө заабари үгэхэ.

Мүнөө арендэ подрядай гурим нэбтэрүүлхэ талаар үшөө нэгэ асуудал hанааемни зобоонo. Хэрбээ урдандаа хамтын подрядай гурим нэбтэрүүлхэ хүдэлмэриин ябаса статистикын управлениин бүридхэhэн тусхай тоосоон соо харуулагдадаг байhан hаа, мүнөө арендэ подрядай гурим нэбтэрүүлгэмнай тусгаар урмашуулагдаха болоно гээшэ. Тиимэhээ байгша онhоо захалжа, бидэ хүдөө ажахыда ээлжээтэ шэнэ гурим нэбтэрүүлхэ талаар үшөө ехэ «илалта» түйлахамнай холо бэшэ болоод байна. Шэнэ хуули соо хүдөө нютагуудые хүгжөөхэ талаар ори ганса арга гэжэ алдаршаhан арендэ подряд нэбтэрүүлбэл, ажахынууд материальнаар урмашуулагдаха байна ха юм.

Ажалай эмхидхэлэй аргын нэбтэрүүлэгдэхэ үеэр үри шэриhээ гараагүй ажахынууд арендэ подряд тухай хэлсэхэшье эрхэгүй гэлсэдэг байгаа. Тиин СССР-эй Министрнүүдэй Соведэй Президиумэй 1989 оной декабриин 5-най шиидхэбэреэр арендэ тухай ССР Союзай ба союзна республикануудай Хуулиин үндэhэн hууринуудтай зохилдуулан, үри шэриндэ орохон ажахынуудай газар болон эд хэрэгсэл даажа абаад, арендэ предприяти, таряашанай ажахы, кооператив болон хамhабариин хүдөө ажахы байгуулжа, 5 жэлhээ богони бэшэ болзороор хэлсээ баталhан байбалнь, түлбэриингөө болзорые үнгэргэhэн колхоз, совхозуудай үри шэри үригдэхэ юм. Иигээд ерэхэдээ, мүнөө шэнэ хуулиин ehoop ажахы бүхэнэй хүтэлбэрилэгшэд үри шэриhээ түргэн гарахын тула арендаторнуудай коллективүүдые захагүй олоор эмхидхэжэ, эхилхэнь гээшэ. Тобшолбол, хүдөө ажахые хүгжөөхэ талаар холын бодомжогүй ябадалhаань ямаршье үрэ гаранагүй ха юм. Энэ удаа хуулияар баталагдаhан арендэ подряд аша үрэеэ харуулха гү, уридшалан хэлэхэнь бэрхэтэй. Минии hанахада, эндэ яарангүй, hайнаар бэлдэжэ, шэнжэлжэ, шэнэ гурим нэбтэрүүлдэг болоо hаамнай, ажалнай урагшатай байха hэн.

А. ДЕРИГЛАЗОВ.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Хуса hара

Минии үшөө үхибүүн ябахада, абамни жэлэй арбан хоер hарые буряадаар нэрлэгшэ hэн. Тиихэдэ би даншье бага балшар, hара жэлнүүдые мэдэхэ, ойлгохо наhандаа хүрөөдүй ябаhан байгааб. Мүнөө hанахадам, тэдэ буряад үгэнүүд hарануудай нэрэ бэшэ, харин үни үнгэрэн ошоhон үе сагуудай гүн сооhоо арайханш гэжэ дуулдаhан таамаг нюуса шэнгеэр, жэгтэй hонин, тон дүтын түрэл урялал мэтээр шэхэндэм дуулдадаг бэлэй. Февралиие — хуса hара, мартые — ехэ боргон, апрелиие— бага боргон, майе—улаан зудан, июниие — гани, июлиие—хожо, августые—өөлжэ, сентябриие —буга, октябриие—хүүг, ноябриие—улара, декабриие—үүри, январиие — гуран гэжэ буряадаар нэрлэдэг байгаа. Жэлые би зорюута хуса hараhаа тооложо эхилhэн байхаб. Хүндэтэ уншагшад, зүүн зүгэй литэ бии юм гэжэ дуулаа еhотойт. Тиин зүүн зүгэй литын еhоор февральда —хуса hарада Шэнэ жэл гарадаг юм. Үүрэн hарада хурьгалhан хонид эгээл энэ hарада хусада ородог юм гэжэ абам хөөрэдэг hэн. Үбэл отондо ороhон хонид зун хэнэлдэг юм. Тиимэ хэнээ хурьгадые мал болгохоо үлөөдэггүй, намартаа гурба—дүрбэ hаратайдань үгсэлжэ, үбгэд хүгшэдтэ эдюулдэг байгаа, юундэб гэхэдэ. хурьгадай мяхан шэмэтэй, зөөлэхэн юм бшуу. Тиигээдшье намар үбэлдөө үльгэрэй хаhа эхилдэг. Буряад зон. үльгэршэдые урижа, үбэлэй hүни мэтэ ута, эртэ урдын баатарнуудай, хатан гоохонуудай гайхамшаг hайхан хубсаhан мэтэ гоё үльгэрнүүдые хөөрүүлдэг, үльгэршэдтөө эгээл имэ хэнээ хурьгадай мяха шанадаг байгаал. Хэнээ хурьганай арhан ямар дулаахан сагаахан, хүнгэхэн дэгэл, ямар hайхан малгай болодог hэм! Хэнээ хурьганай арhые hэхүүргэ гэдэг. Имэ hэхүүргэ арhаар үхибүүдтэ, залуу басагад, бэреэдтэ дэгэл, малгай оежо үгэдэг юм.

Имагтал хэдэн зуугаад хонидтой, бүхэли үбэлдөө элбэг хүрэхэ үбhэ тэжээлтэй баян айлдал имэ hэхүүргэ арhан байдаг бэлэй. hэхүүргэ дэгэл оюулдаг hаа гоёл hааб даа, тэд оройдоо таба-зургаан хонитой үгытэй айлай үхибүүд hэхүүргэ дэгэлтэй болохоб гэжэ hанахаш аргагүй байгаал даа. Хэнээ хурьганай мяхан, hэхүүргэ арhан тухай абамни минии дүрбэтэй-табатайда хөөрэдэг байгаа, тиихэдээ ехэл дорьбо дошогүйгөөр дуугаргагша hэн. Юундэб гэхэдэ, бидэ имэ юумэн тухай шэбшэхэш аргагүй үгытэй ядуу байгаа бэлэйбди. Гэдэhээ үлдэжэ, мүрөө улайлгажа ябгаабди гэхэдэ алдуу болохогүй. Харин үльгэршэн Бажы ахайн манайда ерэхэдэ, өөдэгүйхэн гэртэмнай хэды ехэ баяр зугаа болодог байгааб! Тэрэ манай Хурсангаhаа гурба модоной газарта байдаг Хайтаг гэдэг нютагhаа ерэгшэ hэн. Арhан бүреэдэhэтэй хуушаршаhан зузаан олбог дээрэ hуугаад, «Абай Гэсэрые» нарихан хоолойгоороо аялгалуулан татажа эхилхэл даа. Хожомынь минии аха Матвей Бажы үльгэршэнэй Бартаан гэжэ басагантай гэрлээ hэн. Тиигэжэ бидэ таhаршагүй түрэл түдхэм болобо гээшэбди. Тэрэ гэhэнhээ хойшо би үхибүүн наhандаа үльгэрэй далайда дура зоргоороо тамаржа захалбаб...

Нээрээ, үгытэй ядуу байдалтай байhан байгаабди. Тэд манай Хурсанга нютагта манhаашье үгытэй айлнууд олон hэн. Манай хүршэ Мангутовтанай гэр хуушаржа налшыщанхай, поолынь минии гарай багтаха забhартай байдаг бэлэй. Үбэлэй сагта дороhоо миил hүүежэ байхал даа. Мангутовтан аюулта хүйтэн үбэлые хайшан гэжэ тэсэжэ гарадаг байhан юм— мүнөөш болотор ойлгодоггүйб. Тиихэдэ эдихэ юумээршье саг үргэлжэ дуталдадаг байгаал даа. Гэрэй эзэн эхэнэрынь Мааляа гэжэ нэрэтэй бэлэй. Аймшагтай сухалтай; муухай шанга абяатай, гозуули шэнги үндэр эхэнэр hэн. Түхэрэен жэлдээ суглуулhан яhаяа бусалгадаг байгаа. Буряад зон яhа бусалгажа, тоhыень хомууд хударгадаа, боожо жолоодоо түрхидэг юм. Харин Мангутовтан тиимэ тоhо эдидэг бэлэй....

Өөдэгүй ядуухан бага наhанайнгаа үшөө нэгэ баримта hананаб. Минии табатай болоод байхадал, манайхин өөрын гэртэй болоо агша hэмди. Урда тээнь түрэл гаралайдаа байрладаг байгаабди. Минии гурбатайда манайхин Пеодор нагасында байдаг байгаа. Пеодор нагаса түргэн сухалтай, ама задагай хүн hэн. Үнэн дээрээ hайн зантай агша бэлэй. Дунда зэргын шадалтай айл байгаа. Би тиихэдэ хүдэhэн үмдэтэй ябадаг hэм. Пеодор нагасында байhан тэрэ үбэл болоhон юумые hайн hананаб. Нэгэтэ муухай шанга хараал шэрээл дуулдаба гээшэ. Би айгаад, наадажа байhан газартаа гэрэйнгээ углууда няалдашабаб. Тиихэ сагта намда юун мүртэй нааданхай байхаб даа. Гол түлэб шагайгаар наадагша hэм. Шагай гээшэмнай аймшагтай hонин юм бшуу—мори урилдаажа, олон үхэртэй, хонитой боложо наадахаш. Тиихэдээ өөрыгөө захагүй олон малай эзэн мэтээр hанажа, хүхихэш даа. Гэрээр дүүрэн баабхай, шагай тараанаш гэжэ намайе хараадаг hэн. Тиимэhээл Пеодор нагасын муухай шангаар хараал шэрээл табихада, би айжа, hүрдөө ха юмбиб. Теэд тэрэ намайе хараагаа бэшэ, харин ондоо юумэн болоhон байба. Юун болооб гэхэдэ, hаяхан түрэhэн хурьга дал сооhоо *асараа ха* юм. Мэдэн гэхэдэнь, тэрэнь эрэмдэг хурьган байба. hүүл доронь бүтүү байгаа бшуу. Пеодор нагасын шүбгэ абаад, байгаалиин эды ехэ алдууе заhаха гэжэ оролдожо байхые харахадаа, заринжа, нюрга руугаа хүйтэ даалгаа бэлэйб. Тэрэ оролдолгоhоонь үрэ гараагүй агша hэн—хурьганиинь бүтэжэ үхэшоо бэлэй.

Хабар болоходо, Пеодор нагасынхиhаа Теэшхэ абгындаа зөөгөө hэмди. Тэрэнэй хурьга, тугалаа барьяад байдаг хара соолдо байдаг болобобди. Нэгэ имэ юумэ тон hайн hананаб. Абатаяа зэргэлжэ, однохоол тээргэдэ hуугаад ябанаб. Гэртэхи өөдэгүйхэн зөөри зөөшэеэ ашанхайбди. hаарал моримнай яаралгүйхэн зүдхэнэ. Мориной алхам бүхэндэ хүсэтэй хүлэйнь шүрбэhэнэй айхабтараар гүрын зангирхые хаража hуунаб. hаарал морин хара hүүлээ шарбажа, амар заяа үзүүлхэгүй hоно, батаганаа үргөөнэ. Заримдаа намайе үбшэнтэйгөөр шэрбээд абаха юм. Теэд би өөрынгөө энэ hаарал мориндо заашье сухалдаагүйб, юуб гэхэдэ, оройдоо ганса моритой аад, тэрээндээ яажа дураа гутаха гээшэбши... Тэрэ үеын байдалhаа үшөө нэгэ имэ юумэ hананаб. Нэгэтэ Сэрэн дүүтэеэ наар дээрэ hуубабди. Тэрэ наар соомнай хоер тугал байгаа. Минии орожо унтадаг хүүртигэй хормой наарай забhараар hанжажа байhан байгаа ха. Тиигээд лэ тэдэ тугалнууд хүүртигыем хибэжэрхео hэн. Хойто эхэмни дээhэн аргамжаар намайе сохиhон юм. Тиихэдээ хилгааhаар нюдым шэрбэжэрхиhэн байгаа. Тэрээнhээ хойшо арбан табатай болоторни үреэhэн нюдэмни үүлэтэй ябаhан юм. Заводто хүдэлжэ байхадаал, нюдэнэйнгээ үүлэ абхуулаа хүм...

Республика тухайгаа ном бэшэхэм гэhэн аад, юун өөрынгөө үхибүүн бага наhые дурдашаба гээшэб гэжэ, уншагшад, гайхажа эхилбэ еhотойт. hанаагаа бү зоботы, үнэхөөрөө Буряад нютаг орон тухайгаа ном бэшэхэ гэhэн байгааб. Теэд республикымнай намтартай эгээл минии өөрын намтартай, үхибүүн наhандаа ямар байгаабиб, манай гэр бүлэ, абамни, аха дүүнэрни ямар байгааб, минии хойто эхэ боложо ерэhэн муухай сухалтай, шэрүүн абаритай эхэнэр ямар байгааб, эгээл тиимэл гашуудал зоболонто байдалда байhан хэдэн арбаад, зуугаад мянган буряадуудай намтартай таhаршагүй холбоотой байхадань, яахабши даа. Манай гэр бүлын үгытэй ядуу байдал гээшэ бүхы буряад арадай ядуу түлөөр байдал ха юм. Би зорюута нигэжэ жэшэжэ харуулнаб. Бидэнэр мүнөөдэрэй совет еhоной hайн эрхэ байдалда даданхай гээшэбди. Табин жэлэй, дүшэ-гушан жэлэй урда тээ бидэ буряадууд ямар байдалтай байгаа hэнбибди гэжэ дурсахада, тиимэ байдал тухайгаа заримдаа хэлэхэдэ, үршагаваха хүнүүдшье олдохо. Тэрэ холын үе сагта зорюулжа, бэшэhэн зарим зохеол соо тэрэ сагай хүшэр хүндэ, эрхэ сүлөөгэй, ядуу түйген байдалые зураглаhан баримтануудые уншахадаа, заримашуул сухалааш хүрэжэ магадгүй! Би совет Буряад республиккатаяа суг хамта бүхы замыень гаталан гарааб. Үгытэй ядуу таряашан айлай бүлэдэ ехэ болооб. Заахан коммунарынь ябааб, шадал зэргээрээ колхоздо ажаллааб, фабричная hургуулида hуралсааб, залуу хүдэлмэришэн боложо, слесарээр, фрезеровщигоор, халаанай мастераар хүдэлмэрилөөб. hүүлээрнь журналист болоо hэм. Партиина хүдэлмэри хээб, үхибүүдтэ ном заагаадшье үзөөб, институдай эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэшье ябааб. Тиимэhээ республикатаяа суг хамта үндыгөөб, энэ республикамни шуhа мяхаараа минии түрэл республика мүн гэжэ хэлэхэ дүүрэн эрхэтэйб! Мэдэн гэхэдэ, түрүүшын табан жэлнүүдэй барилга бодхоожо байhан үлэсхэлэн хооhон хүнүүдэй шэбшэhэн тэрэ баян дэлгэр жаргалта байдал гээшэ заримашуулда балай хэрэгтэй бэшэ шэнги болошонол. Манай арад зоной урданай барга бүдүүлиг байдалые hайнаар харуулха гэжэ оролдодог хүнүүд үгытэй ядуу байдалда оройдоо байгаагүй юм гэжэ харуулхые эрмэлзэдэг ехэ жэгтэй hонин хүнүүд заримдаа дайралдадаг юм байна. Нэгэтэ урда зүгэй курортдо нэгэ hэнгэргүй амитантай уулзаа агша hэм. Тэрэ хуушанай дворян угай болохо хүм гэжэ айхабтар ехэ омогорхолтойгоор үбсүүгээ шааха тооной шангаар хашхаржа байгаа бэлэй. Нюдарган баяшуулые сүлэнгүйгөөр хамтын ажал байгуулжа болохо байгаа гэхэ мэтэ гуримгүй үгэнүүдые хэлэдэгшье, бэшэдэгшье хүнүүд бии болоод байна. Нюдарган баяшуулые усадхаха еhогүй байгаа, тэрэ ушар хадаа дэмы газарта хүсэ хэрэглэhэн ябадал болоно гэжэ байжа тэдэнэр сэсэрхэхэ юм. Имэрхүү үгэ хүүр дуулахадам, hанаандам hаарал моримнай ородог юм. Тэрэ морин минии балшар бага наhанай хани байгаа ха юм. hаарал морео hанаандаа оруулхадаа, ээлүүдгүй нюдэнhөө нелбоо гаргагшаб, юуб гэхэдэ, манай коммунада ороод, малаа хамталаад байхада, тэрэ hаарал мориие нэгэ яяр яндан амитан хүзүү руунь асаар хадхаа hэн. Тэрэ аймшагтай ажалша hаарал үреэhэн хажуу тээшээ хазайшанхай юумэ ябаhынь hананаб. Мал болохоео болео гээд, коммунынхид, буудажа алаhан байгаа. Хэрээгы ангиин дайсад тэрэ саанаа үсөөн моритой коммунада тиигэжэ хоро хүргөө hэн. Фабричная hургуулида hуража байхадам, ехэ түймэр боложо, комсомолшуудай дохеогоор бүхы hургүүлиинхид баригдажа байhан заводой ТЭЦ-дэ аhаhан түймэр унтараахаяа гүйлдэжэ ошоо hэмди. Тэрэ ТЭЦ мүнөөшье болотор бүхы Улаан-Үдые зайн галаар хангажа байhаар. Ангиин дайсад зорюута галдаhан байгаа. Түймэрэй болоhон газарта керосин хэhэн бидон олдоо бэлэй. Үгы даа, нүхэд, манай совет засагай эртын намтартай, совет засагай ашаар тэгшэ эрхэтэй, жаргалта хүхюун байдалтай болоhон, мүнөөдэрэй хүгжэлтын ехэ баяр баясхаланда хүртэhэн арадуудай намтартай холбоотой гол шухала олон тоото үйлэ хэрэгүүдые хараhан, эдэ hайхан хэрэгүүдтэ өөhэдөө хабаадалсаhан бидэнэр агууехэ социализмын байгуулалта хэды ехэ юумэ манда үгөө гээшэб гэжэ манай хэрэгые үргэлжэлүүлхэ залуу үетэндэ саг үргэлжэ хэлэжэ, хөөрэжэ байха еhотойбди. Гансашье хэлэхэ хөөрэхэ бэшэ, харин энэ байгуулалтые бүхы хүсөөрөө, ухаан бодолоороо, бэлиг шадабаряараа, ами наhаараа химгадан хамгаалха еhотой юм гэжэ үхибүүдээ hургаха зэргэтэйбди!

Африкан БАЛЬБУРОВ.

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Үгытэй ядуу байдалтай буряад зон hэхүүргэ арhаар дэгэл оехо гэжэ бүхы наhаараа шэбшэдэг байhан юм гэжэ энэ номойнгоо эхиндэ бэшээ hэм. Саашань би буряад хонидой үүлтэр hайжаруулха, шэрүүн нооhыень нарин нооhотой болгохо гэжэ шэбшэдэг баhа нэгэ хүн тухай хөөрэхэ hанаатайб. Эртэ урдын агронавтнууд имэ нарин нооhотой хонидые абаашажа, Грецидэ үсхэхэеэ манай Колхида ерэдэг байгаа бшуу. Мүнөөнэй манай Абхазиие тиихэ үедэ Колхида гэжэ нэрлэдэг байhан юм. Манай абхазецуудай хэлые Пиренейн хахад арал дээрэ мүнөө ажаhуудаг баск арадай хэлэнтэй түрэл юм гэжэ хэлсэдэг. Буряад хонидой үүлтэр hайжаруулха, нарин нооhотой болгохо гэжэ шэбшэдэг хүн ород хүн бэлэй. Тэрэниие буряадууд Улаан Наран гэжэ нэрлэдэг байгаа. Түүхэдэ тэрэниие декабрист Бестужев гэдэг. Аха дүү Бестужевтан Селенгинск тосхондо сүлэлгэдэ байхадаа, оршон тойроной буряадуудай ехэхэн тала болоhон юм. Николай Бестужев Пиренейн хахад аралhаа нарин нооhотой хонидые асаржа, Буряадай газар нютагуудта дэлгэрүүлхэ байгааш гэжэ өөрынгөө хани нүхэр Старцев купецтэ зааhан байгаа. Өөрынгөө үе сагта ехэхэн эрдэмтэй Николай Бестужев Буряадай хуурай хүрьhэтэй тала дайдада нарин нооhотой хонид нютагжажа шадаха байха, шиигтэй, манан хушалтатай Британиин аралнуудта орходоо, эндэхи газарта hурагүй таарамжатай байха гэжэ hайн мэдэхэ hэн. Холын Испаниhаа асарагдаhан нарин нооhотой хонидой манай эндэ нютагжаагүй байhанда Бестужев зэмэтэй бэшэ юм ааб даа. Тиин тэрэ хэрэг урагшагүйдэжэ, ямаршье үрэ дүн үгөөгүй hэн ха. Түрүүшын ээлжээндэ тиимэ шэнгеэр hанагдаха байна. Үнэн дээрээ ондоо юм. Арад зон Бестужевай hанал бодолые хадуужа абаа ха юм, юуб гэхэдэ, hайн hанаан гээшэ арад зоной дунда хосордоггүй, заатагүй өөрын нүлөө үзүүлхэл зэргэтэй. Тэрэ дороошье бэшэ hаа, олон арбаад жэл, зуун табин жэл болоодшье байхада,, өөрынгөө үрэ дүнгые харуулха хуулитай байдаг гээшэ.

Би гушаад ондо Зэдын аймагай хони үсхэбэрилдэг нютагуудаар яhала ябаhан байнаб. Тиихэдэ би тэндэхи хонидые хаража, ехэ баясагша hэм. Аймшагтай томо бэетэй хүрэын зэргэ hүүлтэй хонид үсхэбэрилэгдэгшэ hэн. Эрхим хонид даа, маханиинь тусгаар hайн шанартай Хубисхалай урда тээ Москвада Елисеевэй магазинда тэндэхи зоной мэдэхэгүй нэгэ hонин нэрэтэй—«борьеогой» гэгдэдэг хониной мяхан наймаалагдадаг байhан юм гэhэн домог бии юм. Тиихэдэ Москвада худалдагдадаг хониной мяхан манай Зэдын аймагай Борьеогой талаhаа абаашагдадаг байгаа. Борьеогой хониной мяхые магтажа, домоглон хөөрэлдэhэн ушар дэмы бэшэ. Борьеогой хониной мяхан гээшэ аймшагтай шэмэтэй, тарган, амта hайтай юм. Теэд лэ эндэхи хонин шэрүүн нооhотой байгаа. Мүртэй нооhон хайшалагдадаггүй, хонин бүхэнhөө килограмм гү, али килограмм хахад лэ нооhон абтадаг бэлэй. Имэ нооhон юун мүртэй сэн хүрэхэб даа.

1927 ондо Сагаан-Нуур тосхондо Борьеогой хони үсхэбэрилгын совхоз тогтоо hэн. Түрүүшын үдэрhөө эхилжэ, совхозой урда hайн үүлтэртэй хони үсхэбэрилхэ гэhэн зорилго табигдаhан байгаа. Тиихэдэ Борьеогой хониной мяханай шанарые тэрэ зандань үлөөгөөд, нооhыень нарин болгохо гэhэн хараа түсэб табигдаа hэн. Энэ хадаа гушаад онуудта эды дэмбэрэлтэ зорилго урдаа табиhан бүхы Зүүн Сибирь доторхи эгээн түрүүшын совхоз бэлэй. Энэ совхоздо тон олон мэргэжэлтэн хүдэлмэрилөө, янза бүриин үүлтэрые эндэ нэбтэрүүлхэ гэжэ туршаа. Ямар бэрхэшээлнүүдтэй эндэ ушараагүйб даа. Хамуу хамшагшье аhадаг, бруцеллезшье халдадаг байгаа. Теэд эрдэмтэ мэргэжэлтэн алибаа бэрхэшээлнүүдые түгэлдэр зоригтойгоор дабажа гараhан юм. Тиин декабрист Бестужевай шэбшэhэн тэрэ минии хүсэл бодол бэелүүлэгдэhэн байна. Борьеогой совхоздо нарин нооhотой хонин бии болоо. Тэрэмнай гансахан hурэг хонин бэшэ, харин совхозой бүхы хонид далаад онуудта нарин нооhотой болгогдоо бшуу.

Хүдөө ажахын институдай эрдэмтэн, хони үсхэбэрилхэ хэрэгэй талаар мэргэжэлтэн Радна Пирнаевич Пилдановые бүхы Буряад орон соо таниха, мэдэхэ байха. Тахир гартай, туранхайшаг жаахан хүн хэдэн арбаад жэлдэ эсэхэ сусахые мэдэнгүй республикын бүхы колхоз, совхозуудаар үбэл зунгүй ябадаг, хонин ажалые шудалдаг, зүбшөөл заабари үгэдэг, хонишодой ажалтай танилсадаг, дүй дүршэлыень өөрөөшье заабари болгон абадаг байhан юм. Тэрэ хониной нооhые айхабтар зохидхоноор хургаараа иража харахал даа. Радна Пирнаевич гээшэ хониной нооhоной талаар эгээл эрхим мэргэжэлтэн юм. Би тэрээнтэй нэгэнтэ бэшэ Буряад нютагуудаар ябаhан, тэрэнэй ажаллажа байхые хараhан байнаб. Энэ юрэнхыдөө номгохон, зүгөөр өөрынгөө уг зорилгые бэелүүлхэ болоходоо, айхабтар үсэд мэргэжэлтэниие республикымнай хонишод hайн танидаг, хүндэлдэг юм. Радна Пирнаевич Пилданов хониной нооhые гараараа барижа, нюдөөрөө хараад, шанарыень алдуугүйгөөр тодорхойлхо айхабтар ехэ бэлиг шадабаридаа хонишодые hургадаг юм.

Сэлмэг hайхан наран түргэндөө орожо, Хамар Дабаан тээшэ хэлтыбэ. Тиин хадын оройhоо хайламал алтан урасажа, Борьеогой тала дайдые гайхамшаг hайхан үнгэ будагаар гоёожо, яларан толорон байгаа hэн. Манай Буряад орондо байгаагүй, тала дайдаарнай ябажа үзөөгүй хүн манай эндэ үдэр наранай толон доро тала дайдымнай ямар үнгэтэй байдагые мэдэхэгүй даа. Хээрэ ургадаг ая гангатай үнгэ буляалдан, тала дайдамнай бүхыдөө хүхэрэн харагдадаг. Энэ үнгэ тусгаар ондоо юм даа. Энэ үнгэ соо ногоорон татаhаншье, боробтор болоhоншье үнгэ олохот. Харин наранай жаргаха үедэ үдэрэй үнгэ дээрэ алтанай үнгэ нэмээд ордидог. Тиин бүхы тала дайда дүлэтэн, алтан шаргал зүhэтэй болодог.

[Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха].

Арадай хан хүүхэн

Хан-хүүхэн Анна журналистнуудта дурагүй юм. Газетэнүүдэй зарим статьянууд тэрээн тухай ямаршье үндэһэ баримтагүйгөөр хөөрэдэг байжа болоо ха. Эндэ һая нэгэ газетын хуудаһанда хан-хүүхэн Анна Макс Филипс үбгэнһөө һалахаяа байна гэжэ мэдээсээ. Үнэн зүбөөр бэшэхэгүйдэнь журналистнуудта дураа гутадагби гэжэ тэрэ хэлээ һэн. Газетын ажалшадтай хан-хүүхэн мэндэшэлдэггүй. Гэбэшье майн 29-дэ манай Буряадта айлшаар ерэхэдээ, тэрэ энэ заншалаа түрүүшынхеэ эбдэжэ, «Буряад үнэн» гэжэ республиканска газетын редактор Ревомир Баярович Гармаевай амаршалалгада харюусаһан байна. Харин республикын Министрнүүдэй Соведэй түрүүлэгшын орлогшо Николай Иванович Крючковой Буряадай журналистнуудтай пресс-конференци үнгэргэхэ тухай дуугараад абахада, хан-хүүхэн Анна анхаралаашье хандуулаагүй.

Великобританиин хатан Елизавета II тэрэнэй эхэ болоно. Эхэ басаган хоер бэедээ айхабтар адлинууд, тэдэнэр юрын хүнүүдтэй зохидоор хөөрэлдэжэ шададаг, энэрхы һайхан сэдьхэлтэй гэжэ зүб хөөрэлдэдэг байгаа еһотой. Загарайн районой Арбижал һууринай хид, Эрхирэгэй поселогой хид Улаан-Үдын 2-дохи нарайлалган байшангай пациентнүүд болон медицинскэ ажалшад, Изалгын дасанай ламанар хан-хүүхэнтэй уулзаха золтой байгаа.

Хан-хүүхэн Анна гэһэн нэрэ зэргэ 1987 ондо олгогдоо. Киев хотодо Великобританиин соелой үдэрнүүдые нээлгэдэ тэрэ ерээ. Москвадахи Британиин псольствын нэгэдэхи секретарь Керолин Браунай хэлэһэнэй еһоор, иимэ нэрэ зэргэтэй эхэнэр хүн манай республикада түрүүшынхеэ ерэһэн болоно.

Гэбэшье хан-хүүхэн Анна манай орондо 1973 ондо ерэһэн байна. Тиихэдэ тэрэ мориной спортоор 1971 оной Европын чемпионкын үндэр нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй ябаа. Гурбан жэл үнгэрһэн хойно (Москвада мүрысөөнүүдэй үнгэрһэнэй һүүлээр) хан-хүүхэн Анна Монреальда эмхидхэгдэһэн Олимпиин наадануудта хабаадаа.

1983 онһоо хойшо тэрэ Великобританиин Олимпийскэ комитедэй президент боложо, Уласхоорондын Олимпийскэ комитедэй бүридэлдэ ороһон байна. Үдэр бүхэндэ спортоор һонирхожо, ходо бэеэ һорижо байдаг хан-хүүхэн Анна хэдышье ехэ ажал хэхэдээ, хэмжээ ябуулгануудта хабаадахадаа эсэдэггүй. Тэрэнэй эсэгэ—герцог Эдинбургский мүн лэ иимэ эсэхэ сусахаяа мэдэхэгүй шанга бэетэй ябаһан. Жэл бүхэндэ 500 гаран хэмжээ ябуулганууд үнгэргэгдэдэг. Энэмнай үдэр бүхэндэ 1,5 хэмжээ ябуулга болоно бшуу.

Хан-хүүхэн Анна хоер үхибүүдтэй—12 наһатай Питер хүбүүн, 8 наһатай Зара басаган. Арадай хан-хүүхэн гэжэ тэрээн тухай юрэ хэлсэдэггүй.

Британиин нэгэ журналай хуудаһанда иигэжэ бэшэгдэнхэй байхые уншажа болоно: «Анна хэды сэбэр шарайтайб!» Үнэхөөрөөшье тэрэ сэбэр эхэнэр. 40 наһатай гэжэ тэрээн тухай хэлэхэгүйш. Хүбсаһа хунар тушаань дурдаад яахамнайб. Операторнууд хан-хүүхэниие тойрожо, нэгэшье үгэ андалдаад абаа һаа гэжэ оролдоно. Теэд энээниһээнь туһа гаранагүй хэбэртэй...

«Эхэ ба үхибүүн» гэһэн Уласхоорондын программада хан-хүүхэн Анна эдэбхитэйгээр хабаададаг. Тэрэ үхибүүдые абаралгын британска жасын президент юм. Хан-хүүхэн Анна Эрхүүтэй танилсаа, Улаан-Үдэдэ айлшалһанайнгаа удаа Ашхабад болон Волгоград ошоо. Мүнөө тэрэ Великобританиин соелой үдэрнүүдые нээхээ Киев хото ябанхай.

Британиин колониннууд байһан оронуудта туһаламжа хүргэхэеэ ошоо һэн гэжэ Керолин Браун хөөрэнэ.

Совет медицинскэ эмхи зургаануудта ямар байдалтайб гэжэ хэлэхэншье эшхэбтэр. Иимэ эмхи зургаануудайнгаа түлөө һанаагаа зобожо, холоһоо ерэһэн айлшадай урдэ улайха, сайха гээшэмнай хэды һонингүйб!

Тэрэл үдэртөө, 15 сагта хан-хүүхэн Анна Эрхүү хото ошоо.

Британиин-совет харилсаа хүгжөөхэ хэрэгтэ, тэрэ тоодо хүн түрэлтэнэй ажабайдалда шухала удха шанартай байгаалиие аршалан хамгаалгада тодорхой хубитаяа оруулха хүсэлэнтэй байһанаа Великобританиин хатанай басаган—хан-хүүхэн Анна мэдүүлбэ.

Британиин хүндэтэ айлшан Эрхүү хотодо ерэхэдээ, СССР-эй Наукануудай академиин Сибиринн отделениин Лимнологическа институдта спектрофотометр бэлэглээ. Байгалые гидрохимическэ ба гидробиологическа талаарнь шэнжэлгэнүүдые хэлгэдэ «Филипс» фирмын энэ шэб шэнэ прибор хэрэглэгдэхэ юм. Бүмбэрсэг дэлхэйн асари ехэ нуур тэрэнэй үнжэгэн зөөлэхэн байгаалида хүнэй хамааралсалгаһаа хохидоно.

Олег ЛЕБЕДЕВ,
манай корр.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

КИНО

«ДРУЖБА»
ДА ЗДРАВСТВУЕТ СЕРВАЦІ—в 10, АВАРИЯ —ДОЧЬ МЕНТА—в 12, 14, 16, 18-10, 20, 21-50.

«ПРОГРЕСС»
Красный зал—СИТАРА (2 серии)—в 10, 12-40, 15-20, 18-10, 20-50. Зеленый зал—ГАРЕМ СТЕПАНА ГУСЛЯКОВА—в 9-30, 11-30, 15-30, 17-30, 19-30, 21-30.

«РОДИНА»
ЗИМНЕЕ УТРО—в 10, 16, АВАРИЯ—ДОЧЬ МЕНТА—в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

«ОКТЯБРЬ»
МОРСКОЙ БОЙ—в 9-40, 15, МОЙ МУЖ—ИНОПЛАНЕТЯНИН—в 11-10, (удл.), 13-20, 16-30, 18-10 (удл.), 20-10, 21-40.

«ЭРДЭМ»
ТРАНТИ-ВАНТИ—в 11, 14, КАЩЕЙ БЕССМЕРТНЫЙ—в 9-40, 12-40, ИДЕАЛЬНОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ—в 15-40, 17-40, 19-40, 21-30.

«ЗЕЛЕНЫЙ»
ИДЕАЛЬНОЕ ПРЕСТУПЛЕНИЕ—в 20.

Нюуса хүдэлмэри болоно гү?

Туһаламжа хүргэлгэһөө арсажа болохогүй гэжэ хэлсэдэг байха. Теэд туһаламжа гээшэмнай элдэб янзын байхаяа һанадаг. Улаан-Үдын прибор-бүтээлгын нэгэдэлэй генеральна директорээр хүдэлһэн И. С. Медведев түрэл предприятидаа «туһаламжа» хүргэхэ гэжэ бодоһон байна...

И. С. Медведев пенсидэ гараһанайнгаа удаа нэгэдэлэй шэнэ директор В. П. Бруындинэй референт болоо. Нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, И. С. Медведевэй иимэ туһаламжаһаа арсаха гэһэн шиидхэбэри абтаа һэн. Теэд һайн хүниие гомдохоохогүйн тула иимэрхүү шиидхэбэри абтаа:

«90-дэхи таһагай инженер-технолог И. С. Медведевэй хүлөө үбдэжэ, үдэр бүхэндэ предприятида ерэхэдэнь хүшэр болоһон тула иигэжэ захирнаб;

1. 90-дэхи таһагай инженер-технолог Иван Степанович Медведевтэ 1988 оной октябриин 10-һаа гэртээ хүдэлхыень зүбшөөхэ.

2. Кадрнуудай таһагай начальник Н. Е. Трифонова 1988 оной октябриин 10-һаа Медведевэй хүдэлжэ эхилһэн тухай табель соо тэмдэглэхэ еһотой.

Нэгэдэлэй генеральна директор В. П. БРЫНДИН».

Таһагай начальник Г. Н. Федоровые дуудажа, нэгэдэлэй директор нүхэр Медведевтэ даабари үгэжэ, бэлэн болоһон «хүдэлмэри» тушаажа абахыень даалгаба. Иимэ хуурмаг ябадалда хабаадахагүйб гэжэ Г. Н. Федоровой хэлээшье һаа, И. С. Медведев гэртээ ямаршье ажал хэнгүйгөөр салин абаһаар зандаа байгаа. Таһагай партийна организациин секретарь И. А. Красиков болон нэгэдэлэй парткомой секретарь С. В. Соляник иимэ гажа буруу ябадалда эсэс табиха гэжэ оролдобошье, шиидхэбэри абажа шадаагүй. Гансал байгша оной март һараһаа Медведевтэ салин түлэгдэхэеэ болео һэн.

Иигэжэ И. С. Медведев ямаршье ажал хэнгүйгөөр 5 мянган түхэриг өөртөө абаһан болоно. Хэрбээ бүхы пенсионернүүдэй иимэрхүүгээр «туһалжа» захалаа гээшэ һаа, предприятинууд үгырөэхэ бэшэ гү...

Э. ОРЛОВ,
нэгэдэлэй инженер.

«Пинт дурадхана»

Сампиловай нэрэмжэтэ уран зурагай музей соо хари гүрэнэй компьютернүүдэй выставкэ-наймаан дэлгээгдэбэ. Тэрэниие «Пинт» гэжэ Бүхэсоюзна творческо научно-үйлэдбэриин нэгэдэл манай Улаан-Үдэдэ өөрынгөө филиал нээбэ бшуу.

— IBM PC-AT түхэлэй 75 компьютер (нэгэниинь 70-һаа 75 мянган түхэриг хүрэтэр сэнтэй) худалдан абагшадта дурадхагдана, —гэжэ «Пинт» нэгэдэлэй түлөөлэгшэ С. Грязнов хэлэбэ.—Мүнөөнэй үйлэдбэри дээдэ классай ЭВМ-гүйгөөр хүгжэхэгүй.

«Автоматизированное рабочее место менеджера» гэһэн программна системэ предприятинуудта, колхозуудта, министерствэнүүд болон ведомствэнүүдтэ шухала хэрэгтэй. Видео мэдээсэл һүүлэй үедэ хаа хаанагүй үргэнөөр дэлгээгдэнэ. Иимэ мэдээсэлнүүд хүдэлмэриин түсэбүүдые табихада, дүнгүүдые гаргахада, сэгнэгдэшгүй ехэ туһаламжа хүргэдэг гээшэ.

Ямар бэ нэгэ мэдээнүүдые абахын тула предприятинууд болон организацинууд нилээд ехэ саг гаргахаяа һанадаг. Тус системэ хэрэглэдэг болоо һаа, хэды ехэ саг алмагдаха байнаб!

«Кадры» гэжэ ондоо системэ предприятиин кадрова албангай хүдэлмэри оньһожоруулха байна.

Предприятиин кадрова бүридэл шэнжэлэн хаража үзэхэдэ, «Кадры» гэжэ системэ сэгнэгдэшэгүй ехэ туһаламжа хүргэнэ.

Үйлэдбэриие шэнэ аргаар хүтэлхэ гэбэл, «Пинт» гэжэ фирмын филиалда хандагты.

Е. СЛУГИНОВА.

ХЭЭРЫН ҮРЭҺЭН ХЭРЭГТЭЙ ЮМ ГҮ?

Великобританиин Королевскэ ботаническа саадай бүлэг хүдэлмэрилэгшэд бүхы дэлхэйн хээгүүр ургадаг ургамалай үрэһэ суглуулжа, ехэ генетическэ банк гэдэгые байгуулжа байна. Энээгээр яахатнай гээшэб гэжэ асуухада, энэ банк соомнай ерээдүйдэ хүн түрэлтэнэй хилээмэн болохо ургамалай үрэ байжашье болохо гэжэ тэдэнэр харюусадаг. Анханда хээрын ургамалай үрэһэнүүдые удаан сагта һайжаруулан, мүнөөнэй шэниисэ ба хартаабха болгогдоһыень, мүн дэлхэйдэ гаргагдадаг бүхы эм домой гурбанай нэгэнһээ үлүүнь хээрын ургамалнуудые ашаглан хэгдэдэг байһыень бү мартаял гэнэ.

Мүнөө үедэ бүхы янзын ургамалай оройдоол 10 процентыень эрдэмтэд шэнжэлэнхэй. Ороһото ургамалай найман янзань лэ дэлхэйдэ абтадаг бүхы эдеэ хоолой 85 процентыень хангана. Мандрагора гэжэ ургамалаар хэгдэдэг эм бадаган үбшэниие аргалха эрхим һайн эм болоно, харин халуун ороной ургамалнуудые суглуулангүй алдаа һаамнай, энэ үбшэнтэй хэгдэжэ байгаа тэмсэлдэ ехэ һаад ушаруулагдаха юм гэжэ США-дахи рак үбшэнэй институт мэдээсэнэ.

Англиин эрдэмтэдэй хэжэ байгаа ажалынь хүн түрэлтэндэ дары сагтаа ехэ туһа хүргэхэшьегүй бээ. Теэд тэдэнэр аяар 200 жэл урид харана бшуу. Хэрбээ энэ туршада нэгэшье ехэ нээлтын хэгдээ һаа, ботанигуудай хэһэн ажалынь дэмыдэ һалаагүй гэжэ тооложо болохо гээд банкын эрхилэгшэ Саймон Линингтон тоолоно. Ургамал бүхэнһөө 20 мянган хүрэтэр үрэһэн абтана. Тэдэнэй зарим хубинь тэдэниие суглуулһан орондо үгтэдэг, нүгөө зариманиинь Англиин генетическэ банкда үгтэжэ, эндэ түрүүн хатаагдаад, һүүлээрнь хүргэгдэжэ хадагалагдадаг. Тэдэнэй зариманиинь хэдэн мянган жэлдэ байжа шадаха гэнэ.

ХАЛЬҺААР ХЭҺЭН ГЭР

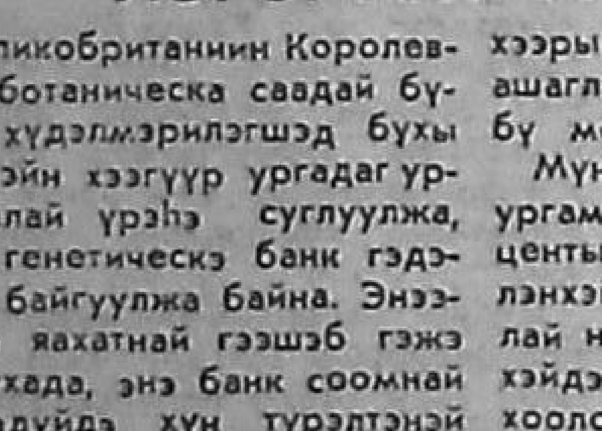
Мүнөө модо болбосоруулдаг ба эдеэ хоолой промышленностиин хэдэн зуун тонно үлэгдэлнүүд хүдөө гаргажа галдагдадаг юм. Гэтэр илангаяа хубиин, хүдөөгэй барилгада үнэгүй аад, тааруу зохид материалнууд айхабтар ехээр дуталдана бшуу.

Тиимэһээ тэдэ үлэгдэлнүүдые барилгын материал болгохо гэһэн зорилгые Калужска областиин Балабаново хотодохи модо болбосоруулдаг промышленностиин эрдэм-шэнжэлэлгын Бүхэсоюзна институт бодото дээрэнь бэелүүлхэ гэһэн зорилго урдаа табиһан байна. Тиин тэдэнэй хэһэн ажалай ашаар «прессэ даруулһан барилгын материал», ородоор «прессованные конструкционные заготовки» (ПКЗ) гэжэ манай орондо урдань байгаагүй шэнэ материал бии болгогдобо.

— Шэнэ материалай гол булюу талань юуб гэхэдэ, тэрэниие бүтээхэ түүхэй эд хүл доромнай хэбтэнэ ха юм,—гэжэ тус институдай лабораториие даагша А. Бычков хэлэнэ.—Модоной хюрөөдэһэн, харуулай зоргодоһон, наран сэсэгэйшье, мүн барайгарай хальһан, ургамалай хатаһан эшэ гэхэ мэтын ургамал болон амитанай үлэгдэлһөө гарбалтай бүхы юумые бишофит ба магнезит гэдэг аргаланги минеральна зүйлтэй холижо, прессэ даруулаад, барилгын тэрэ материал абажа болохо юм. Энэнь хоргүй, дүрэсэгүй, үдэсэгүй юм. СССР-эй Минздрав тэрэниие гэр байрын барилгада хэрэглэхые зүбшөөгөө.

ПКЗ үйлэдбэрилхэ гүйсэд түхеэрэлгые тус институт ухаалан зохеогоо.

(АПН).

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03520.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.